ИЗВЕСТИЯ

на Съюза на учените – Варна

КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО НА ВАРНА И ЧЕРНОМОРСКИЯ РЕГИОН

2021

UNION
OF SCIENTISTS
VARNA

РЕДАКЦИОНЕН СЪВЕТ
проф. д-р Виолета Йотова, д.м.н.
проф. д-р Зоя Младенова
проф. д-р Златислав Стоянов, д.м.н.
проф. д-р Цвета Зафирова
проф. д-р Маргарита Бъчварова
д-р инж. Йордан Бояджиев

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ НА БРОЯ
проф. д-р Петър Ангелов
доц. д-р Траян Траянов
д-р инж. Йордан Бояджиев
докт. Полина Иванова
Авторите носят солидарна отговорност за своите материали с редакционната колегия.

СЪЮЗ НА УЧЕНИТЕ – ВАРНА
Пощенски адрес:
гр. Варна 9026
ул. «Васил Друмев» № 73
Съюз на учените - Варна
тел: 052 / 978-576

Координатор на СУ-Варна:
Албена Вълчева
УМБАЛ „Св. Марина“ - Варна
e-mail: su-varna@abv.bg

Научна конференция
В ГОДИНАТА НА ЕВРОПЕЙСКОТО КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО

„Културното наследство
на Варна и Черноморския регион”
31.10.2021 г.
гр. Варна

ISSN 2738-7372

СЪДЪРЖАНИЕ

ЗА ИСТОРИЯТА НА ОКРЪЖЕН АЕРОКЛУБ „ВАЛЕРИЙ ЧАКАЛОВ" – ВАРНА..... 5
Иван Апостолов

30 ГОДИНИ СДРУЖЕНИЕ НА ПИСАТЕЛИТЕ – ВАРНА..... 7
Ваня Колева
ВВМУ „Н. Й. Вапцаров" – Варна

ИСТОРИЯТА ГОВОРИ: АРМЕНСКО НАРОДНО ЧИТАЛИЩЕ „ПАПКЕН СЮНИ" - ВАРНА..... 21
Жаклин Бодурова, Масис Хаджолян

КЪМ ПЛИСКА – ОТ ОНГЪЛА ПРЕЗ ВАРНА 28
Димитър Г. Чанев

ОЦЕНКА НА РИСКА И ОПРЕДЕЛЯНЕ НА ВЪЗМОЖНОСТИТЕ ЗА НАМАЛЯВАНЕТО МУ ЗА СБЛЪСЪК НА ГАЗОВОЗ, СТОЯЩ НА ЗАПАДНИЯ ПИРС В ПРИСТАНИЩЕ ЗА ОБЩЕСТВЕН ТРАНСПОРТ С РЕГИОНАЛНО ЗНАЧЕНИЕ ЗА ГОРИВА – ГР. ВАРНА, СОБСТВЕНОСТ НА ГАЗТРЕЙД АД С ПРЕМИНАВАЩ КОРАБ, ПЛАВАЩ ПО КАНАЛ NO. 2, ИЗВЪРШВАЩ НЕКОНТРОЛИРУЕМ ПОВОРОТ В СЛЕДСТВИЕ НА ЗАКЛИНВАНЕ НА РУЛЯ МУ 35
Ивайло Я. Иванов

ОЦЕНКА НА РИСКА И ОПРЕДЕЛЯНЕ НА ВЪЗМОЖНОСТИТЕ ЗА НАМАЛЯВАНЕТО МУ ПРИ ПРЕВОЗ НА ОТРАБОТЕНО ЯДРЕНО ГОРИВО С БАРЖА „НАУТИЛУС" ПО РЕКА ДУНАВ ОТ ПРИСТАНИЩЕТО НА АЕЦ „КОЗЛОДУЙ" ДО ПРИСТАНИЩЕТО НА ПЛОЩАДКА „БЕЛЕНЕ"..... 39
к.д.п. д-р инж. Ивайло Я. Иванов

МОРСКИЯТ ТРАНСПОРТЕН ЦЕНТЪР ВАРНА ПРЕЗ РАННАТА БРОНЗОВА ЕПОХА 44
Светлозар Попов

ДРЕВНАТА СТОЛИЦА НА ШУМЕР УРУК Е ВНУК НА ЛЕГЕНДАРНАТА ВАРНА..... 55
Николай Увалиев

СОЦИАЛНАТА ПРОТЕКЦИЯ НА ДУХОВНАТА КУЛТУРА 60

ВЪВ ВАРНА И ОБЛАСТТА ПРЕЗ 70-ТЕ И 80-ТЕ ГОДИНИ НА XX ВЕК.. 60
Геновева Михова

КНИГИТЕ ОТ ЗЛАТНИЯ ВЕК И ЗАПАЗВАНЕТО ИМ В КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО НА ВАРНА И ЧЕРНОМОРСКИЯ РЕГИОН..... 70
Веселин Димитров Тракийски

THERMAL PHOTOGRAMMETRY IN USE FOR CULTURAL HERITAGE IN THE CITY OF VARNA, BULGARIA 84
Nadya Stamatova, Antoni Angelov

IMMERSIVE PRESENTATION TECHNOLOGIES: XR (AR, VR, MR) OF CULTURAL HERITAGE IN THE CITY OF VARNA, BULGARIA..... 89
Nadya Stamatova, Antoni Angelov

ДВЕ МЕДНИ МОНЕТИ НА ЖЕЧПОСПОЛИТА (XVII В.)ОТ ФОНДА НА ПМБД-1444 97
Невян Митев

ПАНИСОС, ПАНАСА, ЦАРЕ 99
Светослав Аджемлерски

ЗА ИСТОРИЯТА НА ОКРЪЖЕН АЕРОКЛУБ „ВАЛЕРИЙ ЧАКАЛОВ" – ВАРНА

Иван Апостолов

Летище „Тихина" – една поляна, западно от Аспаруховия мост. През есента на 1951 г. там е открит аероклуб „Варна" с въздушни демонстрации с безмоторни самолети от инструкторите Фидана Иванова и Грозьо Грозев, с военни самолети от летище „Чайка", парашутни скокове и демонстрации с авиомодели. Хангарът е украсен с големи букви „Първи аероклуб НРБ". Тези букви и до ден днешен са запазени.

На откриването на аероклуба са поканени и присъстват представители на ЦС на отдел „Въздушна подготовка" – много общественици, представители на ОК на БКП, съветският консул, директорите на корабостроителния завод и фабриките „Първи май" и „Хр. Ботев", директори на други предприятия, училища, както и ученици, и много граждани. Това е първият аероклуб в България, който слага началото на целогодишно обучение по авиомоделизъм, парашутизъм, безмоторно и моторно летене и подготовка на авиомеханици.

През 1953 г. летателната дейност на аероклуба се премества от летище „Тихина" на гражданското летище „Аксаково". Построява се хангар за самолетите с пари на ДОСО / доброволна организация за съдействие на отбраната/, както и помещения за щатните служители и курсистите. За хранене се използва столът на аерогарата. Обучението, облеклото, храненето и престоят на всички обучаеми са безплатни.

От 1-ви март 1968 г. аероклубовете в страната преминават на подчинение и управление към организацията ДКМС /Димитровски комунистически младежки съюз/, което допринася за по-големи възможности за развитието им. Тогава се започва и строителството на хангар и сграда на Калиманци.

Отдел „Въздушна подготовка" доставя през 1969 г. самолет Ан-2, с което се решава въпросът за изпълнение на задачите по парашутизъм.

Следващите десетина години след 1978 г. аероклубовете в България са прехвърлени на управление на ОВТПН /Организация за военно-техническа подготовка на населението/, новият еквивалент на ДОСО от 50-те години, което променя и начина на организация на дейностите. Независимо от това, функционирането на четирите звена на аероклуба продължава с пълна сила.рПо-късно ОВТПН се преименува в ОСО /Организация за съдействие на отбраната/.

През всичките години началници на аероклубовете са военни пилоти, завършили в Долна Митрополия.рПрез годините аероклубът е подготвил много спортисти, кандидати за военни пилоти и инженери. Тук по мое време се подготвяше националният отбор по парашутен многобой. Включваше дисциплините бягане, плуване и парашутни скокове. рТук публикувам една малка равносметка за постигнатото в аероклуба през годините:

- майстори на спорта по моторно летене – 7;
- майстори на спорта по безмоторно летене – 21;
- майстори на спорта по парашутизъм – 30;
- заслужил майстор на спорта – Иван Каракашев, той е легенда в парашутизма;
- семейства парашутисти – 20;
- изпълнилите парашутни скокове спортисти са: от 500 до 3000, а Сашо Тодоров има 5000 скока.

Това е много показателно каква дейност се е извършвала в аероклубовете. По това време във военно-въздушното училище за пилоти се приемаха само курсисти, преминали подготовка в аероклубовете.рСлед 21 години в бой-

ната авиация, имах щастието да ръководя аероклуба осем години от 1982 г. С отговорност се отнасях към всичко, защото за мен те бяха деца. Дори и моята дъщеря едва навършила 15 години летеше на безмоторен самолет. Извън разрешеното, но желаното.

Аероклубовете бяха задоволени изцяло от централното ръководство. Самолети имаше достатъчно. Гориво за тях имаше без ограничение. Храна за курсистите също.

Едновременно с това ние бяхме подпомагани от различни организации. Със спортния тотализатор с директори Драгиев и Димчо Русев имахме договор за сътрудничество. Особена помощ ни оказваше кметът на Варна Христо Тошков, който и често летеше с мен. И добре схващаше пилотирането.рИмаше моменти на радост от успехите, имаше тържества. Но имаше, за жалост, и много тежки моменти. Ето тези моменти трябва да се отчетат за да се види колко сериозна е била работата. И с какъв ентусиазъм младежите са идвали при нас.

Ще завърша с един епизод от нашата работа.

На 9 април 1983 г. провеждахме полети и парашутни скокове. Аз бях във въздуха, когато видях ненормално отворен парашут. Кацнах и отидох на място.

Богомил Кирилов Богданов на 19-и април трябваше да навърши 19 години. Приземил се бе правилно, но с голяма вертикална скорост. Посреща земята с краката, удря с таза, отскача и пада по лице. Причината: Богомил изпълнява 95-я си парашутен скок със спортен парашут УТ-15. След отделянето от самолета не стабилизира падането и дърпа ръчката на основния парашут, но малкото парашутче, което изтегля чохъла, в който е основният парашут, се задържа между краката му. Той дърпа ръчката на запасния парашут. В същото време малкото парашутче се освобождава и се усуква около вървите на запасния парашут, близко да атакуващия ръб. С това той блокира запасния парашут, блокира и себе си. Нататък положението е неспасяемо. Нещастно съвпадение.

Вечерта около 22.00 ч. заедно с Иван Димитров – пилот на Ан-2, Любомир Филков – лекар, и Радослав Мирев – звеневи командир отидохме да съобщим на родителите. На вратата се показа първо майката и веднага и бащата.

– Какво има ? - изненадано запита тя.

– Може ли да влезем ? - запитах.

– Влезте. – покани ни бащата.

– Да не би нещо да има с батко ? – запита сестричката на

Богомил.

– Да, с батко ти. – отговорих смутено.

– Болен ли е?

– Болен е.

– Много ли?

– Много, моето момиче, много.

И така постепенно те сами се сетиха.

– А той ни казваше, че отива при учителя си по музика и там свири на тромпет. Не знаехме, че скача с парашут. – каза бащата.

След съответните мероприятия възстановихме скоковете. Аз седнах на инструкторската седалка на Ан-2. Пилотираше Иван Йорданов. Когато набрахме височина и видях как тези млади момичета и момчета спокойно се подготвят да отлетят в бездната, аз се просълзих от умиление и се обърнах, за да не се разбере.рТова беше дейността на аероклубовете на кратко. Трудна, отговорна и полезна за обществото и държавата.рКак можем да направим сравнение между младежите тогава и сегашните? Те не са виновни. Виновни са алчните за власт и богатства, заграбили по-голямата част от брутния вътрешен продукт на страната. Промениха се човешките ценности.

Защо? Въпрос на дълъг, дълъг дебат.

Полковник /з/ Иван Апостолов
Военен пилот и инструктор I клас
e-mail: ivan.apostolof@abv.bg

30 ГОДИНИ СДРУЖЕНИЕ НА ПИСАТЕЛИТЕ – ВАРНА

Ваня Колева
ВВМУ „Н. Й. Вапцаров“ – Варна

Abstract: *In 2021, the Writers‘ Association–Varna, celebrates its 30th anniversary. This is the country‘s first independent civil society of writers, established after 1989. A representative printed edition of the Association is the newspaper KIL („Culture, Art, Literature“). The association and the newspaper have their established place in the cultural and educational development of the city of Varna and the region.*

Keywords: *Writers‘ Association, Varna, newspaper, KIL, „Culture, Art, Literature“*

Своята 30-годишнина отбелязва през 2021 г. Сдружението на писателите – Варна, а през 2022 г. – и неговото представително издание – вестник КИЛ („Култура, изкуство, литература“).

Това е възраст, която респектира, особено когато става дума за сдружение на писатели, за организация без постоянни и стабилни източници на финансиране. Време на творчество и дръзновение – първо, но и в търсене на възможности за оцеляване. На желание и упорство да се продължи и вяра, че усилията си струват – за да я бъде общността на писателите. Да имат хората на словото своя кръг от съмишленици, с които да обговарят размисли, творчески планове, но и текстове – публикувани или не.

В контекста на глобалната тема – „**Културното наследство на Варна и Черноморския регион – 2021“,** извеждането на въпроса за 30-годишнината на Сдружението на писателите – Варна и на вестник КИЛ е **актуален** и немаловажен. Като организация на писателите от Варна и областта, Сдружението и неговият вестник КИЛ имат утвърдено място в културно-просветното развитие на града и района. Сдружението на писателите носи характерен дух – повлиян от красотата на морето и неподвластната на ничии желания негова стихийност, свързан с усещане за простор и необятност, за волност и свободомислие. Духът на варненските писатели е проникнат от знанието за древността на халколитния некропол (датиран около края на V – началото на IV хилядолетие пр. Хр.) и така наречената Култура Варна (халколитната култура край Варненския залив – от края на медно-каменната епоха, т.е. 4400–4100 г. пр. Хр.), най-старата известна цивилизация в Европа. Той носи паметта за многопластовите културни наслоения през времето, в симбиозата на които е формирана и спецификата на съвременния град. Варна и Сдружението на писателите носят силата на мултикултурното наследство, с което са закърмени, но са широко отворени и към новото, което изненадва, за да се влее функционално в битието и менталността ни.

Развитието на Сдружението на писателите е динамичен процес, свързан с живота и творческите амбиции на неговите членове. Във времето съставът му се променя и обновява – вливат се нови творчески дарования, но и мнозина го напущат: защото житейски ситуации налагат това или поради кончината на някого от членовете. Затова и проследяването на събитията изисква усилия, които за съжаление *не се полагат системно*. Това, което е направено като по-цялостно **изследване**, е книгата на *Веселина Цанкова и д-р Марко Илиев – „Летопис на извисената духовност. 20 години Сдружение на писателите – Варна“* (Варна: Издателство „Морски свят“ ООД, 2011. ISBN 978-954-8493-17-8), в 60 стр. Изданието е посветено на юбилея на организацията и е с богат снимков материал, разкриващ празници и делници на писателите.

По-избирателно, за конкретни личности или събития, сведения предлагат книгите на *Кирил Георгиев – „Близки върхове. Спомени“* (Варна: Издателство „Онгъл“, 2015. ISBN 978-619-7079-50-0; в 48 стр.), и „Сезонът на спомените. Новели“ (Варна: Издателство „Онгъл“, 2015. ISBN 978-619-7079-57-9; в 140 стр.). Също и книгата на Панчо Недев – „Огледало за обратно гледане. Автобиографични разкази и спомени. Първа книга“ (Варна: Издателство „График“, 2019. ISBN 978-619-242-012-3; в 354 стр.). Сигурен източник на информация е документацията на самото Сдружение. Добри информационни канали са докладите на председателите, представяни на отчетните годишни събрания. Полезен носител на сведения са различните документи, предназначени за Община Варна или други административно-управленски цели, но те са разпилени във времето и наистина са нужни усилия, за да бъдат изнамерени. Неоценима подкрепа в събирането на данни е оперативната памет на дългогодишни членове на Сдружението – но със съхраняването на техните спомени и бележки трябва да се бърза, защото паметта, както се знае, има свойството понякога да размества събития и образи.

Целта при събирането на информация във връзка с подготовката на настоящия доклад е в най-сбита форма да се обгледа 30-годишният период от учредяването на Сдружението до сега, като се постави акцент на в. КИЛ. Задачата, която произтича от това, е да се изведат основни посоки в развитието на Сдружението, да се набележат тенденции, да се маркират предстоящи идеи и възможности за пътя нататък. Основните методи на изследване са емпирично събиране на данни, наблюдение и сравнение, анализ и оценка, за да се постигнат необходимите изводи.

Изложение

1. За Сдружението на писателите – Варна

В несигурното време след 10 ноември 1989 г., когато сърцата са изпълнени с надежди, но не са малко и разяждащите съмнения; когато инфлацията расте неудържимо и става наложителна грижата за снабдяване с ежедневно необходимото (да си спомним – дори за хляб и кисело мляко се чакаше на опашка, а намирането на сапун или тоалетна хартия беше предизвикателство), да се мисли за създаване на Сдружение на писателите е почти духовен подвиг. Към този подвиг тръгва Иван Троянски (20.11.1929 – 04.1998), поетът и сатирик, автор на сатиричните стихосбирки „С две думи“, „Неудобен въпрос“, „Пъстър смях“, съставител на „Слабо се чува“ (сборник вицове от цял свят); преводачът, превел над 30 книги от литовски и над 15 – от руски език [1*; 3*:94]. По думите на Кирил Георгиев (16.02.1945), Иван Троянски е: „Единствен преводач по това време в България от литовски. А този език и тогава, и сега е […] непопулярен у нас“ [2:9]. На Иван Троянски принадлежи идеята да положи основите на самостоятелна писателска организация във Варна (първата в страната!). Той я споделя с Веселина Цанкова, а после и с други пишещи.

Идеята се приема и за осъществяването ѝ съпричастно се включват „доста пишещи в града“. Понеже Иван Троянски е с юридическо образование, решават той да подготви устава и регистрирането на организацията в Съда. В техническата подготовка му помагат неколцина писатели, всред които – Панчо Недев [5:7].

Създаденото през 1990 г. Сдружение на писателите е първата в страната независима организация от този тип след промените през 1989 г. При образуването му се тръгва по образеца на по-рано съществували във Варна формации, защото в града има установена традиция, следват се познати модели.

Един от предходниците на Сдружението е Литературен клуб „Христо Смирненски“, през 70-те и 80-те години на XX век „много популярен във Варна“ клуб на военнослужещи и военни служители към Дом Народен флот. Художествен ръководител е Иван Троянски, като по негово предложение, от януари 1976 г., за председател, или „първи помощник на художествения ръководител“, е избран Кирил Георгиев. В клуба се обсъждат и дискутират текстове, организират се литературни четения с творци от други места – гостуват писатели от София, Добрич, Шумен, Бургас, Велико Търново [2:7–9; 3:94].

Водеща е ролята на официозното Дружество на писателите към СБП, сред членовете

на което са утвърдени варненски творци, като Кольо Севов, Петър Алипиев, Богомил Тодоров. По инициатива на поета Кольо Севов във Варна е създаден „Театър на поезията“. Със сцената на този театър варненци преживяват незабравими мигове от срещите си с видни български и световни поети. През годините варненските писатели гостуват в различни градове, по читалища и литературни клубове – запознават се с местните писатели, а и представят своите творения. Съответно и посрещат творци от другаде в Дома на писателя – гостоприемно средище за литературни четения и литературно-музикални програми. Сред известните гости са Артур Лундквист, член на Нобеловия комитет, както и познатият в цял свят голям американски поет Уилям Мередит. Дружеството на писателите е учредено в края на 1970 г. и съществува до разпада си, когато с официално писмо Съюзът на българските писатели (СБП), създаден през 1913 г. с почетен председател Иван Вазов, се отказва от подразделенията си в страната. След този отказ Дружеството на писателите във Варна като че ли осиротява. За него настават трудни дни – с драматични събрания и изявления, с взаимни обвинения и пр., които неминуемо довеждат до саморазпад. Разпадането на Дружеството, както и започналото масово раздържавяване, наред с процесите на реституция, поставят под въпрос също и условието за собственост на сградата на Дома на писателя, намиращ се на ул. „Крали Марко“ 11 – просторна къща, проектирана във възрожденски стил от архитект Камен Горанов. Къщата дълго време е като ничия. Едва към края на 1990 г. отчасти се изяснява, макар това да е спорно, че сградата е държавна собственост.

Знае се, от изпитанията човек излиза по-силен, с повече воля за надмогване на трудностите. Така става и след краха на Дружеството. През годините варненските писатели са натрупали организационен и емоционален опит, утвърдили са авторитет пред обществеността, съградили са културна традиция. Наследили са и Дома на писателя – варненската общественост, общинската и областната администрация имат нагласата, че в къщата на ул. „Крали Марко“ 11 се помещава новоучредената независима творческа организация „Сдружение на писателите – Варна“. „Независима творческа организация“, или според тогавашните представи: гражданска, а не официозна организация. И се приема, че на ул. „Крали Марко“ 11 е Домът на писателите [5:27, 36]. Макар и сега, 30 години по-късно, въпросите около собствеността и стопанисването на сградата да остават висящо неизяснени.

И така, през септември 1990 г. инициативен комитет съумява да организира и свика Учредително събрание. То се провежда на 17 септември 1990 г. – в деня на св. мчци София, Вяра, Надежда и Любов, в Дома на писателя на ул. „Крали Марко“ 11. Събранието протича при следния дневен ред:

1) Обсъждане на организационното състояние на дотогавашното Дружество на Съюза на българските писатели – Варна.

2) Обсъждане на проект и приемане на Устава за учредяването на Сдружение на писателите – Варна.

3) Обсъждане и приемане на Обръщение към варненските писатели.

4) Утвърждаване на реда за приемане на членове на Сдружението.

На събранието присъстват: Иван Троянски, Веселина Цанкова, Панчо Недев, Иван Бъчваров, Христо Германов, Георги Меджделиев, Турхан Расиев, Михо Стойчев, Георги Бербенков, Аврам Аврамов, Димитър Клисуров, Мария Долапчиева, Иван Вълчев, Кръстю Дренски, Райна Пенева, Ангел Шишков, Петър Льочев, Симеон Илиев, Никола Илиев, Атанас Стойчев, Боян Върбанов, Людмила Стоянова, Кирил Георгиев, Марко Илиев, Атанас Стоев, Любомир Владков – общо 26 души. Всички присъствали, както и двама, които в момента са отсъствали по служебни причини, но предварително са потвърдили съпричастността си – Илия Топчиев и Живко Сотиров – се считат за учредители на новото Сдружение, след подаване на молба и внасяне на определения от събранието встъпителен членски внос. В окончателния списък на учредителите са включени още: Мария Даскалова, Спас Левков, Атанас Коев, Станимир Дринчев, приети на събранието за избиране на ръководни органи от 27 септември 1990 г., което може да

се приеме за втора част на учредителното събрание. Общо са 32-ма души, документирани с имената и подписите си в Списък на учредителите [5:16].

След обсъждането на необходимостта от учредяване на ново сдружение, смисъла и същността на обновлението, целите и задачите в бъдещата дейност на изгражданата формация, разискванията се съсредоточават върху предлагания от инициативната комисия проект за Устав. Направени са множество допълнения, нови формулировки, уточнения. Текстовете по Устава са окончателно редактирани. Формулирано е Обръщение към всички, които обичат литературата. На това събрание се поставя също въпросът за бъдещото финансиране на Сдружението. За приемането на активите и пасивите на дотогавашното Дружество; за размера на членския внос; за търсене на спомоществователи и партньори за съвместна дейност. Ясно е, че Сдружението на писателите не е търговско дружество или производствено предприятие. То не произвежда материална печалба. Единственият сигурен източник на доход, на който тогава – а и сега, 30 години по-късно – може да разчита Сдружението, е членският внос, който творците внасят, а той наистина е минимален. Това налага основополагащи да са усилията на ръководството на Сдружението и на редколегията да се отстоява правото за ползване на сградата на Дома на писателя, както и търсенето на начини – основно чрез програми за финансова подкрепа от Община Варна, но и други подобни, за осъществяване на културната програма. На второто събрание, от 27 септември 1990 г., е уточнен и гласуван броят на членовете на бъдещото ръководство – петима членове на Управителния съвет (с председателя) и трима членове на Контролната комисия, единият от които – председател. Избрано е първото ръководство на новоучреденото Сдружение на писателите: Управителен съвет – Иван Троянски (председател), Атанас Стоев, Боян Върбанов, Любомир Владков, Панчо Недев; Контролна комисия – Георги Меджделиев, Мария Долапчиева, Турхан Расиев. Прогласуван е също и Уставът на Сдружението на писателите [5:17–18].

Окончателното легитимиране на Сдружението на писателите – Варна, е постигнато чрез съдебната регистрация от Варненския окръжен съд, извършена с фирмено дело № 5225 от 1 април 1991 г. С този юридически акт Сдружението на писателите – Варна, става първата легитимна, съдебно регистрирана писателска организация. Събитието е съдбовно за Сдружението.

Но и преди съдебната регистрация да бъде финализирана, наред с мащабната работа по стопански, юридически и финансови проблеми, варненските писатели активно развиват творческата си деятелност. Понеже през първите години мандатът на ръководството по Устав е двугодишен, то за Сдружението тече отчетният период 1990–1992 г. Това е време, през което в Дома на писателя на ул. „Крали Марко“ 11 неспирно се провеждат литературни срещи, рецитали, разговори, творчески вечери, премиери. Премиери са организирани и в книжарници, и на други места – целта е достигане до възможно повече любители на художественото слово. Дейно е участието на Сдружението в отбелязването на 130-годишнината от рождението на Рабиндранат Тагор (7.05.1861–7.08.1941) през 1991-ва. Провеждат се рецитали за 1-ви април, 24 май, през Седмицата на морето и др. Празнично се чества Денят на музиката, поезията, на възрастните хора и на архитектите – 1 октомври [5:19, 27]. След като през 1992 г. бе възобновено честването на Деня на народните будители – 1 ноември, въведен през 1922 г. по инициатива на група български интелектуалци и благодарение на предложение на Стоян Омарчевски, министър на народното просвещение в правителството на Александър Стамболийски, празникът се бележи с особена почит в Сдружението на писателите. С тържествено слово-памет за дейците на родното просвещение и словесност, както и с рецитал на съвременните автори, варненските писатели изразяват своя поклон и съпричастност към предходниците, но и към съвременните будители. Защото и днес, както в миналите времена, имаме нужда от хора с будна съвест и ярко, въздействащо слово. Затова и много скъпи за хуманитаристите, в частност – за писателите, са празниците 24

май, който от 2021 г. се определя като Ден на светите братя Кирил и Методий, на българската азбука, просвета и култура и на славянската книжовност, и 1 ноември – Денят на народните будители.

На отчетно-изборно събрание от 16 декември 1992 г. е избрано ново ръководство, което оглавява Сдружението в периода 1993–1994 г. Новият Управителен съвет включва: Иван Троянски, Атанас Стоев, Веселина Цанкова, Марко Илиев, Любомир Владков. За председател е преутвърден Иван Троянски. А „след неговата смърт наследниците му и най-вече“ Веселина Цанкова, Симеон Илиев (16.02.1941–29.11.2013), Панчо Недев, Михо Стойчев са „достойни продължители на неговото дело“, пише след години Кирил Георгиев [2:11].

По Устав, един човек не може да бъде председател повече от два последователни мандата. Затова след периода 1990–1994 г., начело с Иван Троянски, при отчетно-изборно събрание от 14 октомври 1994 г. се избира нов председател – Атанас Стоев, като в Управителния съвет влизат още: Марко Илиев, Людмила Стоянова, Иван Манолов, Турхан Расиев, Любомир Владков. Следващото събрание – от 20 декември 1996 г., преизбира Атанас Стоев за председател, а останалите членове на ръководството са: Марко Илиев, Турхан Расиев, Любомир Владков и Веселина Цанкова. Атанас Стоев остава на поста до 1997 г. и като цяло председател на Сдружението е мандат и половина (1994–1997 г.). След него за председател на Сдружението е избран поетът Никола Илиев (19.12.1946–2001). Той остава начело в периода 1997–2000 г., мандат и половина, вторият му мандат е прекъснат.

Един мандат, за времето 2000–2003 г., председател е Веселина Цанкова (19.10.1931–2.04.2014). Тя е автор на книгите: „Защото съм Мария. Разкази и новели“ (Варна: Държавно издателство, 1972), „Приказки с раче“ (София: Изд. „Отечество“, 1984), „Щуро лято. Новела“ (София: ИК „Зелена вълна“, 1993), „Кокиче: Приказка за безстрашните цветя“ (София: Изд. „Отечество“, 1995), „Голяма олелия с малката хамсия. Морски приказки“ (София: Изд. „Земя прес“, 1996), „Ай Кю. Пиеси“ (Съдържа: „Няко пред вратата“; „Капсулата“; „Ай Кю“) (София: ИК „Зелена вълна“, 2001), „Малкото птиче лястовиче. За деца“ (София: ИК „Зелена вълна“, 2003), „Разговор в синьо с Христо Кирчев“ (Варна: ИК „Стено“, 2005), „Цамбур. За деца“ (Варна: ИК „Стено“, 2009), „Шарено яйце. За деца (Варна: ИК „Стено“, 2009), „Повестница за един български войвода: Варненската фамилия Карамфилович – с трагедията и величието на Македония“ (Варна: Изд. „Морски свят“, 2012). Участва със свои текстове в различни сборни издания [2:17–27].

На отчетно-изборно събрание от 15 декември 2003 г. Веселина Цанкова се отказва от втори мандат. За председател е избран Станислав Пенев, а членове на Управителния съвет са още: Светла Павлова, Ели Георгиева, Руска Даскалова, Емануела Цонева, Димитър Кънев, Емил Иванов. Станислав Пенев остава председател и по решенията на събранието от 28 декември 2005 г., когато оглавява и в. КИЛ. Съвместяването на двете длъжности – като председател на Сдружението и главен редактор на КИЛ, е грубо погазване на демократичния дух на Устава и на Сдружението като цяло, ще отбележат впоследствие мнозина от писателите. При все това Станислав Пенев е начело два мандата (2003–2008 г.), като в края на управлението си нанася тежък удар по организацията – отказва пред Областната управа по-нататъшно стопанисване на Дома на писателите и при „разтворени врати“ предава ключовете за сградата на ул. „Крали Марко“ 11. С години полаганите усилия след учредяването на Сдружението са поругани, а нанесените щети ще се преодоляват дълго след това [5:39–41]. На 30 януари 2008 г. е проведено отчетно-изборно събрание, но почти осем месеца след това Сдружението на писателите е в колапс – без сграда, без работещо ръководство, без вестник.

Загрижени за организацията, повече от 1/3 от членовете предприемат мерки за спасяване. Инициативна група от знакови фигури – Атанас Липчев, Кирил Георгиев, Веселина Цанкова, Ванилин Гавраилов, Илиян Троянски, Емил Иванов, Иван Овчаров и др., подготвят извънредно Общо събрание, проведено на 19 септември 2008 г. Избран е нов Управите-

лен съвет с председател – Атанас Липчев, и с членове: Кирил Георгиев, Ванилин Гавраилов (зам.-председател), Илиян Троянски, Иван Овчаров. За членове на Контролно-ревизионната комисия са избрани: Дима Димитрова, Станка Бонева, Светла Павлова. Осъществява се регистрация на новите ръководни органи. Ръководството започва протести, преодолява перипетии и, разчитайки на градения във времето авторитет и личните си познанства, най-вече Атанас Липчев и Кирил Георгиев, успява да върне ключа за къщата на ул. „Крали Марко“ 11. През януари 2009 г. Сдружението се завръща в творческия си дом. Но, както свидетелства доклад на Ванилин Гавраилов, заварват помещенията опустошени, а част от архивите са изчезнали [5:44]. Следва огромна работа по привеждане на Дома в уютно за творческа деятелност пространство – в тази посока заслугата на Снежана Атанасова е безспорна. Атанас Липчев и Веселина Цанкова намират спомоществователи, с чиято помощ доставят компютър, принтер, факс, ксерокс и друга техника, осигурява се интернет.

На 6 февруари 2010 г., при честването на 59-ия му рожден ден, умира от масиран сърдечен удар председателят Атанас Бойчев Липчев (роден на 6.02.1951 г.). Автор на разкази, новели, романи. Има няколко книги: „Вълча любов“ (разкази, изд. „Български писател“, 1986); „Тежки пари“ (роман, I част – Университетско издателство на ВСУ „Черноризец Храбър“, 2004, и II част – изд. „Фабер“, 2006); „Тихият бял Дунав“ (знаковият роман за лагерите край Белене, изд. „Книгата“, 2005); „Фустанела“ (роман, изд. „Фабер“, 2009 г.); „Пътят към зимата“ (роман, изд. „Ателие’89“, 2009); „Mailer Daemon или Другият бряг на реката“ (роман, изд. „Жанет 45“, 2010). Носител на награда „Варна“ за 2010 г., за която е номиниран посмъртно.

Тогава, през 2010 г., мандатът на председателя е довършен от заместник-председателя Ванилин Гавраилов, който временно изпълнява и длъжността на председателя. На проведеното отчетно-изборно събрание от 12 ноември 2010 г. са направени промени в Устава на Сдружението. Новият Управителен съвет е 7-членен. Избрани са: Ванилин Гавраилов – председател, и членове: Иван Овчаров, Петър Стойков, Марица Гърдева (зам.-председател), Владимир Русев, Кирил Георгиев, Ангел Дюлгеров. Периодът на управлението им е 2010–2012 г. За това време, според доклад на председателя Ванилин Гавраилов, броят на членуващите в Сдружението нараства до над 70 души. През 2011 г. е отбелязана 20-годишнината на обединението с тържествен концерт в залата на Драматичен театър „Стоян Бъчваров“ – Варна. Специален поздрав към творците отправят самодейци от Вълчи дол. Издадена е и юбилейната книга „Летопис на извисената духовност“, с автори Веселина Цанкова и Марко Илиев. Освен това в Рождественския и в Майския салон на изкуствата, както и в залата на Сдружението в Дома на писателя, а и на други места във Варна и страната, са представени повече от 30 творци с техните книги. Продължава традицията с Пътуващия театър на поезията, създаден през 2010 г. Провежда се Националният конкурс за поезия „Паметта на водата“, учреден от Сдружението на писателите и Община Бяла, Варненско. Творци от Сдружението гостуват в различни селища в областта и страната. Носители на Награда „Варна“ за литература са: Владимир Стоянов, Иван Овчаров, Александър Чакъров и Ангел Дюлгеров. С Награда „Варна“ за 2011 г. е удостоено и печатното издание на сдружението – в. КИЛ. Благодарение на финансовата подкрепа на Община Варна, в. КИЛ се утвърждава като трибуна на културния живот в морската ни столица и е сред малкото по рода си в страната. Не на последно място, Сдружението на писателите се присъединява към Клуб „Варна – европейска столица на културата – 2019 г.“, като заявява все по-убедително присъствие в духовния живот на Варна.

На следващото отчетно-изборно събрание, проведено на 19 октомври 2012 г., е решено мандатът на ръководството да стане тригодишен. Избран е Управителен съвет в състав: Иван Овчаров – председател, и членове: Ангел Дюлгеров (гл. редактор на в. КИЛ), Мариан Желев (зам.-председател), Петър Стойков, Иван Едрев, Милена Бранимирова Белчева, Румяна Пенчева. В Контролно-ревизионната комисия са: Ценка Илиева (председател), Иван

Радев Доброгледски, Радостина Драгоева, а в Етичната комисия – Кирил Георгиев (председател), Руска Даскалова и Турхан Расиев. Мандатът обхваща 2012–2015 г., като в края му в Сдружението членуват 72-ма души. През този период, по инициатива на Сдружението и с финансиране от Фонд „Култура“ към Община Варна, е решено да се учреди Национален литературен конкурс за разказ „Атанас Липчев“, написан е статутът за него и през 2015 г. е проведено първото му издание. Издаден е „Алманах за култура“, бр. 4 (Варна: изд. „Морски свят“, 2015, 104 с.), замислен като приложение към в. КИЛ.

На отчетно-изборно събрание от 13 ноември 2015 г., е избран Управителен съвет, в който влизат: Ванилин Гавраилов – председател, и членове: Ангел Дюлгеров (зам.-председател и гл. редактор на КИЛ), Ваня Колева, Иван Овчаров, Мариан Желев, Румяна Пенчева, Кирил Георгиев. Контролно-ревизионната комисия включва: Радостина Драгоева, Иван Радев Доброгледски, Ценка Илиева. Мандатът е за 2015–2018 г.

В тези години се утвърждава и нараства интересът към Националния литературен конкурс за разказ „Атанас Липчев“, който става ежегоден, а през настоящата 2021 г. успешно приключи седмото му вече издание. И е хубаво, че конкурсът има своите радетели и поддръжници, които всеотдайно организират, осъществят и извеждат докрай дългата процедура по административния ѝ ред, като неизменно туптящото сърце на всичко, което се случва, е Снежана Атанасова. Успоредно с конкурса за Атанас Липчев е организиран конкурс за есе, финализирането на който е ознаменувано със сборник с най-добрите текстове – 16 на брой. Сборникът е под наслов „Благотворителен конкурс „Доброто у човека“ (Варна: издателство „Онгъл“, 2016, 70 с.); с предговор от Ангел Дюлгеров – „Справедливостта изисква не насилие, а милост“, като целта е да се помогне на г-жа Даниела Драгомирова Цветкова – преподавател по химия в VIII СОУ – Варна. Подготвен и отпечатан е също „Алманах за култура“, бр. 6 (Варна: изд. „Онгъл“, 2017, 88 с.), приложение към в. КИЛ. Поредица приятелски срещи имаше през годините между Сдружението на писателите – Варна, и групи от Московската градска организация (МГО) на Съюза на писателите в Русия – Москва, които ни гостуваха пролет и есен. Със съдействието на Владимир Стоянов имахме съвместни участия в ред международни литературни асамблеи „Слово и дело“, провеждани в Курортен комплекс „Камчия“: Втората асамблея – от 28 май до 2 юни 2016 г.; Третата – от 7 до 14 май 2017 г.; Четвъртата – от 15 до 21 май 2018 г. От варненското Сдружение особено дейни в тези форуми (при четения, премиери, преводаческа школа и др.) бяха: Ванилин Гавраилов, Валентин Димитров, Катя Вангелова, Милена Белчева, Станка Бонева и др. Подготвени и отпечатани бяха две книги, онасловени: „Россия – Болгария: Слово и дело. Сборник участников литературной ассамблеи „Слово и дело“ (Москва: Московская городская организация Союза писателей России, 2015 и 2016 г.), в които текстове имат и членове на Сдружението. Варненски писатели бяха приети за почетни членове на Московската градска организация (МГО) на Съюза на писателите в Русия – Москва, а руски писатели – за членове на варненското Сдружение. Неколцина от варненските писатели бяха отличени с Литературно-обществена премия „Сребърен кръст“ – диплом и награден знак „Сребърен кръст“ на Московската градска организация (МГО) на Съюза на писателите в Русия – Москва, за преданост към литературното творчество. През 2016 г., на тържественото четене в Дома на писателите, посветено на 1 ноември – Деня на народните будители, Николай Увалиев представи номинираните за награда „Народен будител“ от Синдиката на българските учители. Номинациите са след допитване до членовете на Българската социална мрежа „Паметта на българите“, Варненското звено на Българската академия на науките и изкуствата (БАНИ) и Сдружението на варненските писатели. Сред тях са членовете на Сдружението: д-р Ангел Дюлгеров, д-р Ваня Колева, доц. д-р Йонко Йонков. Другите наградени с приза „Народен будител“ са познати на варненската общественост културно-просветни дейци: Александър Минчев, Елка Няголова, Илко Раев, отец Василий Шаган, Борислав Дряновски, Галя Цекова,

Елисавета Стателова, Ивелин Михайлов, Стефан Георгиев. Продължават чествания на книжовни, духовни и национални празници, премиери на книги, творчески вечери. Посвещават се поминални вечери в памет на писатели, които вече не са между живите.

В основата на всичко, което се случва, е председателят на Сдружението – Ванилин Гавраилов (роден на 10.02.1955 г. във Вълчи дол, Варненска обл.). Автор е на книгите: „Молитва за събуждане“ (1980), „Отговор през рамо“ (2005), „Серенада против суета“ (2010, 2020). Негови стихотворения са превеждани на руски език и публикувани в сборниците „Россия – Болгария: Слово и дело. Сборник участников литературной ассамблеи „Слово и дело“ (Москва: 2015 и 2016), както и в „Жемчужины болгарской поэзии“ („Бисери на българската поезия“ – преводи на стихотворения от Ботев и Вазов, до някои съвременни автори; в превод на съпрузите Ирина Глинская и Стефан Стефанов, вече покойник). Член на СБП и почетен член на Московската градска организация на Съюза на писателите на Русия. Награден с орден „Ал. С. Пушкин“ за принос в съвременната литература.

В края на 2018 г. на редовно отчетно-изборно събрание Управителният съвет е обновен. За председател е избран Ангел Дюлгеров, а за членове – д-р Ваня Колева (гл. редактор на КИЛ), Данка Стоянова, Валентин Димитров, Радостина Драгоева, Станка Бонева, Катя Вангелова. Мандатът е за периода 2018 – края на 2021 г.

Времето от края на 2018–2019 г. насам съвпадна с пандемичната обстановка поради COVID-19. Следва да отбележа обаче няколко събития, които са важни. Последният голям форум, осъществен от Сдружението, който получи своя достоен финал благодарение на всеотдайността на Ангел Дюлгеров – на 26 юни 2021 г. в Арт салона на Радио Варна, беше награждаването на победителите в Седмия национален литературен конкурс за разказ „Атанас Липчев – 2021“. Ще допълня, че през 2021 г. на адреса на Сдружението пристигнаха над 40 конкурсни творби, въпреки ограниченията за провеждане на обществени събития поради усложнената пандемична обстановка. Работите бяха оценявани от жури в състав: проф. д.ф.н. Сава Василев, Владимир Шумелов и Ангел Дюлгеров. След внимателно обсъждане бяха отличени следните текстове: първа награда – Никола Златков Николов (София) за разказа „Лошият капитан“; втора награда – Ина Василева (София) за разказа „Братя“; трета награда – Силвия Христова Четрокова (Асеновград) за разказа „Една войнишка каска“. Бе присъдена награда за участник на младежка възраст – на Александър Евгениев Колев (София) за разказа „Хубава жена“. Съответно в предходната 2020 г., при Шестия национален литературен конкурс за разказ „Атанас Липчев“, участваха 205 разказа. Журито бе в състав: проф. д.ф.н. Сава Василев – председател, и членове: Владимир Шумелов и Ангел Дюлгеров. Определените победители са, както следва: първа награда – Красимира Николова (Русе); втора награда – Десислава Грамадникова (Пловдив); трета награда – Даниел Донев (София). За отбелязване е, че около 13 процента от текстовете са на автори между 16 и 19 години. През 2019 г. – за Петия национален литературен конкурс за разказ „Атанас Липчев“, получихме 136 разказа. Журито определи за първа награда – Паулина Георгиева (София); втора награда – Силвия Христова Четрокова (Асеновград); трета награда – Марин Николов Урумов (Варна). Бе дадена награда на Българско национално радио – Радио Варна, на Милен Петров Нанков. Имаше и поощрителни награди: на Йордан Цветков Димитров, Владо Трифонов, Неделчо Димов. Дадени бяха също и награди на Фондация „Слово“ – на Продан Георгиев, на Невена Паскалева.

Преди това бе проведена паметна поетична вечер, посветена на тримата варненски поети с името Иван – Иван Овчаров, Иван Ставрев и Иван Манолов. Иван Овчаров (18.08.1959–14.09.2020) е автор на книгите: „Прощаване с небесата“ (1992), „Мъртъв сезон“ (1994), „Храмът“ (1998), „Мъжете на България“ (1999, 2005), „Разсечена луна“ (2003), „Каквото след това от нас проплаче“ (2003), „Защо изкуството е продължение на живота“ (2008), „И нищо повече от любов“ (2010), **„Еволюция на седмичното разписание“ (2015), „В отекването смисълът личи“**

(2019), „Малки истории с лиричен край“ (2021, посмъртно), „Надеждите за спомени се молят“ (посмъртно, 2021). През май 2019 г. е отличен с първа награда на Националния конкурс на името на Петко и Пенчо Славейкови за лирическо стихотворение – гр. Трявна („Славейкова награда – 2019“). Лауреат на национални награди за поезия. **Два пъти е носител на награда „Варна“ за литература.** Иван Ставрев (9.10.1940 – 25.03.2020) участва в сборника „Девненско ято“ (1978, заедно с Атанас Коев, Фикри Шукриев и Сашо Серафимов). Автор е на книгите: „Шепа пръст“ (1994), „Най-красивият брод помежду ни“ (2000), „Лирика“ (2002), „Другото име на виното...“ (2005), „Продължение в отвъдното“ (Варна: „Морски свят“, 2010), „Наутилус“ (Добрич, 2013), „Моите харпии“ (Варна: „Морски свят“, 2017). Има съвместни книги с Руми Пенчева: „Виното и хляба си за мен“ (Поезия, проза, писма. Варна, 2015), „Свещеният лотос“ (Варна, 2016). Стихове на Иван Ставрев са награждавани на различни национални и регионални конкурси – конкурс за поезия на в. „Полет“ (1981), блицконкурс „Кремиковски сияния“, първи конкурс „Любовта, без която не можем“, ежемесечни конкурси за стихове на морска тематика на ТВ MSAT (2003–2004) и др. Иван Манолов (30.03.1961–12.12.2005) – автор на стихосбирката „Нито спасител, нито палач“ (Варна: ДФ „Бряг-принт“, 1993). Паметната вечер под наслов „Иване, Иване…, или Трима влюбени мъже“ се състоя на 16 ноември 2020 г. в Арт салона на Радио Варна, като част от Есенния салон на изкуствата – 2020 г., проведен под патронажа на кмета на Варна – Иван Портних, и с благословията на Варненския и Великопреславски митрополит Йоан.

Важно за нас събитие е сборникът „Книга за другите сетива, с които възприемаме изкуството“, който бе издаден и излезе от печат през 2020 г., в навечерието на 30-годишнината от основаването на Сдружението на писателите – Варна. Сборникът е отпечатан благодарение на съдействието на Община Варна и с помощта на Издателство „Онгъл“, а художник, чиито творби ни гледат от челната корица и ред вътрешни страници, е Венцеслав Антонов. Съставител и автор на предговора е Станка Бонева, а заключителния текст, изведен на корицата гръб, написа председателят на Сдружението – Ангел Дюлгеров.

Не може да не спомена дейното участие на Сдружението на писателите – Варна, в подготовката и структурирането на поетичния сборник „Листопад на спомените“ – 2019 г. Тогава, през 2019 г., поетичният сборник „Листопад на спомените“ отбеляза своята седемнадесета поред книга. От появата на първото издание с този наслов – през 2002 г., до 2019 г., сборникът финализира работата по националния поетичен конкурс, който е едно от събитията на едноименния фестивал, организиран от Община Варна, варненския Областен и Общински съвет на Съюза на пенсионерите – 2004 г., Фондация „Листопад на спомените“ и в. „Пенсионери“. В поетичния конкурс през 2019 г. участват над 160 автори. Впечатляващ брой са творците от Варна и Варненска област, сред които най-вече – представители от нашето Сдружение. С подбора на текстовете се заема редколегия в състав: Ваня Колева (председател), Дима Димитрова, Радостина Драгоева, Масис Хаджолян, Венцислав Бойчев. Съставител и редактор на окончателно формирания сборник е Данка Стоянова. Премиерата на сборника „Листопад на спомените“ – 2019 г., е на 20 октомври 2019 г. в Двореца на културата и спорта – Варна, отново с дейното участие на членове от Сдружението.

На 10 юни 2019 г. бе осъществена творческа среща в Каварна. Организатор и водеща фигура бе Радостина Драгоева, която бе привлякла творци от Сдружението на писателите – Варна: Станка Бонева и Гергана Славова, както и Магдалена Маркова – ръководител на Литературна школа „Касталия“ при Общински детски комплекс; Мариела Русева – поет и галерист в ЦКИП „Румелина“. Варненските творци гостуваха на Народно читалище „Съгласие – 1890“ – гр. Каварна, като творческата среща бе под наслов „Морето, което ни прави близки“.

В началото на лятото от 2019 г. представители на Литературен клуб „Искра“, сред които – членовете на варненското Сдружение на писателите: Петър Стойков и Иван Добро-

гледски, гостуваха на Сдружението на писателите в Добрич.

Ще отбележа и няколко премиери: На 19 юни 2019 г. Валентин Димитров представи „Най-доброто от най-добрите. Антология на съвременния рускоезичен афоризъм“, на която е съставител и преводач. На 20 юни 2019 г. в Музея на Възраждането – Варна, бе премиерата на книгата на Руска Даскалова „Духовните синове на бесарабските българи“; експозето за спецификата и приносите на книгата на Руска Даскалова е от Ангел Дюлгеров. На 25 септември 2019 г. Валентин Димитров представи романа „Истината“ на главен механик Продан Георгиев – носител на специална награда на Фондация „Слово“ в конкурса „Атанас Липчев – 2019“, за разказа „Приятели“. Юбилейната ретроспективна изложба „Пътят“ на Радко Мурзов по повод осемдесетилетието на талантливия художник бе открита на 2 октомври 2019 г. в Градската художествена галерия „Борис Георгиев“ – Варна. А на 10 октомври, в същата Галерия, бе представена неговата стихосбирка „Пулсации“ (Варна, 2019). Основното тълкуващо слово е на Ангел Дюлгеров. На 11 октомври 2019 г. в галерия „Арт Маркони“ (ул. „Охрид“ 22) бе честването на 60-годишнината на Владимир Стоянов с представяне на книгата му „Благовестието на думите. За буквите“ (В. Търново: „Фабер“, 2019), с присъствието на представители от Сдружението. На 14 ноември 2019 г. се състоя представянето на „Афористичен тандем“ – съавторска книга на сръбския писател сатирик Александър Чотрич и Валентин Димитров, на която той е съставител и преводач. На 20 ноември 2019 г. в „Минути за култура“ с Кирил Аспарухов по ТВ „Черно море“ – Варна, бе представена новата книга с къси разкази на Планимир Петров „Житейски истории“ (2019), продължение на „Човешки истории“ (2018).

През февруари 2020 г. чествахме 75-годишнината на един от основателите на Сдружението – Кирил Георгиев. Имахме вечер, посветена на неговото творчество, заедно с представяне на най-новата му книга „Късни разкази“ (2020). На 17 септември 2020 г., в деня на светите мчци София, Вяра, Надежда и Любов, пред доброволци на „Български червен кръст“ – Варна, и почитатели на словото, по инициатива и със съдействието на г-жа Ирина Харизанова, бе представена книгата на Ценка Илиева „Искри от българското огнище. Стихове“ (Варна: ИК „Стено“, 2020). Словата за творчеството на Кирил Георгиев и новата книга на Ценка Илиева са на Ваня Колева.

През трите години мнозина от нашите автори участваха в международни конкурси, провеждани най-вече виртуално – и текстовете им бяха отпечатвани съответно в сборници и списания. Особено активно в международни литературни прояви се включваха Станка Бонева, Валентин Димитров, Планимир Петров, Кати Вангелова и др. През 2020 г. Планимир Петров получи карта за членство в Лига на българските писатели в САЩ и по света. През 2021 г. честваме 140 години от рождението на Димитър Подвързачов (1881–1937), автор на стихотворения, фейлетони, басни, мисли и парадокси, публицистика, на книги за деца, но и журналист, редактор; наричан е Бащата – в знак на уважение – от Димчо Дебелянов, Николай Лилиев, Константин Константинов... А своите 70 през тази година щеше да навърши доц. д-р Вихрен Чернокожев (1951–2018), най-добрият познавач на творчеството на Димитър Подвързачов, български литературен историк и критик, един от малцината изследователи на българския литературен хумор и сатира, който за книгата си „Българският смях: Очерци и портрети“ (1994) е отличен с Националната награда „Райко Алексиев“. Във връзка с двете годишнини на 15 и 16 юни 2021 г. онлайн бе проведена Националната научна конференция с международно участие „Българският смях“, организирана от Секцията по нова и съвременна българска литература на Института за литература към Българската академия на науките. В конференцията участва Ваня Колева с доклада „За понятието „смях“ и вариациите му в поезията на Димитър Подвързачов“.

Не са малко и отличията, с които могат да се похвалят членовете на варненското Сдружение на писателите – на градско, национално и международно равнище. Ще отбележа, че Валентин Димитров получи награда „Варна“ за литература за 2020 г.

На 4 юли 2021 г. внезапно си отиде председателят на Сдружението – Ангел Дюлгеров (роден на 12.04.**1958 г. във Варна). П**реподавател, литературен критик, общественик, той е автор **на книгите: „Паралелни светове. Литературата на Варна. Десет очерка за съвременни български писатели“ (Варна: Изд. „Славена“, 2011); „432 херца“ на Недялко Славов и общата граматика на съвременния български роман“ (Варна: Издателство „Морски свят“, 2017); „Трите вида живот. Публицистика“; „Думи от дългия път. Онтология на болката в поезията на Борис Христов“ (Варна: Изд. „Онгъл“, 2019); „Автобиографични досътворявания на несътвореното свише“ (Изд. „Онгъл“, 2020); „Турхан Расиев. Сатирикът – опонент на всички власти“ (Изд. „Онгъл“, 2020); „Турхан Расиев. Литературна анкета“ (Изд. „Онгъл“, 2020). Първата книга: „Паралелни светове. Литературата на Варна…“ (от 2011 г.), имаше подготвено продължение –** „Мисловни паузи в настоящето“, което бе **предложено за печат през 2016 г. Това** бе един нов ескиз от общата картина на литературна Варна, която Ангел Дюлгеров последователно и с внимание съграждаше във времето. Книгата не излезе от печат, но наблюденията и анализите му могат да се проследят по страниците на в. КИЛ. Пишеше и още една книга – за творчеството на Валери Станков, но и тя остана дотам, докъдето бе успял да стигне авторът ѝ… Ангел Дюлгеров е а**втор и съставител на сборниците „Йоан Екзарх и нашето съвремие“, „Позиция“ (литературен алманах), „Последният българин“ и др. Има множество участия в научни конференции. Публикувал е във в. „Пулс“, сп. „Български език и литература“, „Език и литература“, „Септември“, „Зорница“ и др.** Беше в основата на няколко национални кръгли маси, проведени под наслов „Образи на българската литература и култура в националните и чуждестранните специализирани издания и в медиите“ (септември 2014 г. и май 2015 г.). Носител на голямата награда „Варна“ – за изкуство и култура, в раздел „Литература“.

Кончината на Ангел Дюлгеров наложи да се инициира отчетно-изборно събрание преди изтичането на мандата. Събранието бе проведено на 16 август 2021 г. в салона на Дома на писателя. За жалост в последните години мнозина скъпи колеги, приятели – дългогодишни членове на Сдружението, преминаха във Вечността. Загубихме Михо Стойчев (24.11.1934–18.02.2021), Иван Овчаров (18.08.1959–14.09.2020), Иван Ставрев (9.10.1940–25.03.2020), Панчо Недев (24.08.1937–6.02.2020), инж. Георги Вълчев (28.08.1943–13.06.2017), Лидия Ковачева (23.08.1956–8.06.2017), Антон Карбов, Димитрина Якимова и др. още… Съставът ни значително намаля. Затова чл. 41, ал. 2 от Устава на Сдружението на писателите бе променен, като се реши съставът на Управителния съвет да се редуцира от 7 на 5-има души. За новия УС бяха избрани: Катя Вангелова – председател, и членове: д-р Ваня Колева (гл. редактор на КИЛ), Иван Радев Доброгледски (зам.-председател), Станка Бонева, Валентина Лозова. Контролно-ревизионна комисия: Радостина Драгоева, Димитър Кандев, Венеция Павлова.

След процедура по установен в Сдружението ред, на 1 октомври 2021 г. – в Деня на музиката и поезията, за членове бяха новоприети 13 творци: Габриела Плочева, Даниела Паскова, д-р Диана Софрониева, Димана Сотирова, Женя Маринова-Стойкова, Мариела Русева, Мартин Лазаров, Наско Енев, Рената Станкова, Светлин Трендафилов, Свилен Лапаков, Славян Йоргакиев, Стефка Маркова-Маринова. Немалка част от тях са в младежка възраст (под 30 години).

Сдружението на писателите – Варна, уверено навлиза в своето следващо десетилетие.

2. За вестник КИЛ („Култура, изкуство, литература“)

Съществуването на една творческа организация би било формално, ако тя няма собствена трибуна. Затова на събранието от 27 септември 1990 г. настоятелно се предлага Сдружението да създаде свое печатно издание, за предпочитане – вестник. Уточнява се съотношението между „вътрешни и външни“ сътрудници при списването на вестника – 3:1, за да се запази преобладаващото участие на членовете на Сдружението. Задава се много

висок критерий към публикациите в изданието, което да се превърне в лице на творческото обединение [5:15].

Името на вестника създава поетът Аврам Аврамов (3.10.1945–19.05.2007). Негова е великолепната идея за заглавието КИЛ, или в разгънат вид: „Култура, изкуство, литература“ [5:7]. Името „КИЛ“ е свързано с морската битност, многозначително и подтекстово – и изисква да се знае в какъв смисъл е употребена думата „КИЛ“, всред какъв контекст. Иначе думата би могла да означава различни неща:

* В корабостроенето и за корабоплаването килът е носещата греда на кораба, онази негова част, която поема тежестта и му позволява да се носи над водата. При употреба на понятието в преносен, образен смисъл, функционират различни изрази с идиоматичен характер. Не само пожеланието „Седем фута под кила“ (~„Да избегнеш подводни скали“), или „Полагам кила (на нещо)“ (~„Започвам важно начинание“).

* Като елемент в конструкцията на хеликоптер/самолет, понятието „кил“ е важно за специалисти, занимаващи се със самолетостроене.

* Като част от гръдната кост при птиците или част от черупката при костенурките – за зоолозите.

Като духовна категория, КИЛ – културата, изкуството и литературата – са фундаментът на всяко общество. Те са „носещата греда“, „гръбнакът“ в организма на социалния колектив. Те са подтикът за духовното развитие на обществото. А за членовете от Сдружението на писателите във Варна вестникът КИЛ е трибуната, от която те споделят своите текстове, общуват с читателите и ги приобщават към своето творчество. Авторите, които стават част от новосформираното Сдружение на писателите, приемат членството си в него като мисия. Целта е творците взаимно да се подкрепят, а духовността във Варна да се развива – и вестник КИЛ е най-добрият пример за осъществяването на творческата им мисия [5:8, 10].

Първият брой на в. КИЛ излиза в началото на юли 1992 г., а до края на годината са отпечатани още шест броя. Издадени са от редакционна група, водена от Иван Троянски, и с помощта на в. „Народно дело“. Профилът на вестника е широкоспектърен – за литература, изкуство, културология и публицистика. Идеята е вестникът да отразява цялостния културен живот в града и страната, като на страниците му намират място и материали, допълващи духовния облик на обществото – ритуали, етнография, религия, историческа памет. Цел на вестника е да допринася и за естетическото възпитание на подрастващите, за всестранното развитие на младите хора. Първият главен редактор на в. КИЛ – д-р Марко Неделчев Илиев, е избран на отчетно-изборното събрание от 16 декември 1992 г. С подкрепата на съиздателите от в. „Народно дело“, още от март 1993 г., периодичността на вестника става двуседмична [5:25–27] и за 1993 г. се появяват 24 броя.

Д-р Марко Илиев е главен редактор и през 1994 г. – от 1 до 20 брой, както и на последния, 28-и брой. Броевете от 21 до 27 за 1994 г. излизат като притурка със седмична периодичност на вестник „Народно дело“, считано от 1 ноември 1994 г., – по едностранно решение на ръководството на съиздателите, без предварително да бъде уведомен Управителният съвет на Сдружението на писателите. Седемте броя притурки не удовлетворяват Сдружението на писателите и се решава в. КИЛ да се издава самостоятелно [5:29]. Главен редактор остава д-р Марко Илиев – от 1992 г. до издадените за 2005 г. от 1 до 19 брой.

През 2006 и 2007 г. (1–10 брой) главен редактор е Станислав Пенчев Пенев.

От 2009 (1–10 бр.) до 2012 (1–10 бр.) главен редактор е Иван Пейчев Овчаров.

За 11 и 12 брой от 2012 г., и от 2013 до края на 2018 г., когато е избран за председател на Сдружението, главен редактор на в. КИЛ е Ангел Христов Дюлгеров.

От 2019 г. до сега главен редактор на вестника е д-р Ваня Колева Колева.

Всеки от главните редактори има подкрепата на редакционна колегия от по неколцина души, членове на Сдружението.

По установената традиция, във вестник КИЛ се отразяват културни събития и лични творчески изяви. В първите години се поддържа и рубрика „В помощ на учениците“, която

става ненужна с навлизането на интернет и електронните сайтове с материали, съобразени с учебните програми. Ангел Дюлгеров въведе на първа страница обобщаваща „Колонка на редактора“, която се оказа добро решение и поддържането ѝ продължава. Принципно тази „Колонка“ е анонимна, но публично се знае, че я списва главният редактор. В нея той обобщава проблематиката на броя, обговаря актуални за хората и времето проблеми, като напомня или изяснява факти и въпроси от историческото културно минало. В обзорно-аналитичен аспект осмисля факти, явления, за да изведе и обобщи най-важното и да прокара водещите линии на очакване за материалите нататък. Всеки път във вестника се задават, проследяват и обговарят значими за културата на Варна събития – Биенале на графиката, пленер на изобразителното изкуство, ежегоден литературен конкурс, проведена кръгла маса и пр. Например ежегодно (от 2015 до 2021 г. включително) на страниците на в. КИЛ се дава информация за протичането и финализирането на Националния литературен конкурс за разказ „Атанас Липчев“, като последователно се публикуват и разказите на наградените участници. Предварителна обява и информация за протичането им се дава и за други литературни конкурси, които завършват с отпечатване на участвалите работи в сборник. Чрез статия-отзив или статия-рецензия се отразяват новоизлезли книги – на членове на Сдружението, но и на видни учени, изследователи с принос за града и региона. Представят се премиери на книгите на писатели от Сдружението. Всеки брой запознава с новости около един художник – определен като „Художник на броя“ – според това, дали има самостоятелна изложба, или някаква значима проява. В слово и образ – с богат набор от снимки, се разкрива творческата деятелност на различни личности, с проблематиката на интересите и характерното за тяхната работа. Публикуват се оригинални художествени творби на поети и белетристи, на литературни историци и критици. Като перспектива – с начало брой 4 за 2021 г., се предвижда обособяването на страница с младежко творчество. Под наслов „Младежка лира“ ще се публикуват поетични и белетристични творби на автори до 30-годишна възраст, членове на Сдружението, но и курсанти, студенти от варненските вузове, а може би и на средношколци, ако предложат добри творби.

Добрите традиции, доказали жизнеността си времето, се следват и развиват. Заедно с това се търсят нови пътища и форми за разнообразяване на авторския състав и тематично, и жанрово обогатяване на съдържанието на вестник КИЛ. Защото, както казва един от дългогодишните членове на Сдружението – Марин Маринов Бояджиев: „Вестникът има право на свой живот и трябва да продължи изстраданата позиция, извоювана от първите основатели на Сдружението на писателите!“

От своя страна, Стефка Маркова-Маринова – от последно приетите членове, допълва: „Да не забравяме, че това днес е единственият вестник във Варна и той вече е знак, че духовността ще оцвети живота на варненци, а Домът на писателя ще продължава да се изпълва с мъдростта на поезията, на художествената литература и литературната критика, видени и грижливо обгледани в тяхната симбиоза с другите изкуства. Това е поклон и към всички войници на словото, които са творили във Варна и оттук тръбяха поетичните истини със силата на морския прибой и на свободния вятър. Затова щастие е, че КИЛ стига до варненци с книжното си тяло и сее хармония, като припомня за личности и събития, за оня неуморен труд от зараждането на идеята до сътворяването ѝ.“

Мисля, че словата на двамата творци са показателни за целесъобразността на вестника и потребността на варненци да го имат. Защото Сдружението на писателите и вестник КИЛ – от възникването си и до днес – имат какво да кажат и да дадат на своя град, в състояние са да допринесат за културното израстване на Варна и региона.

ЛИТЕРАТУРА

1. Върбанов 2005: ВЪРБАНОВ, Боян. Усмивките за Иван Троянски. Простори, февруари 2005.

2. Георгиев 2015а: ГЕОРГИЕВ, Кирил. Близки върхове. Спомени. Варна: Издателство

„Онгъл“, 2015. ISBN 978-619-7079-50-0. – 48 с.

3. Георгиев 2015б: ГЕОРГИЕВ, Кирил. Сезонът на спомените. Новели. Варна: Издателство „Онгъл“, 2015. ISBN 978-619-7079-57-9. – 140 с.

4. Недев 2019: НЕДЕВ, Панчо. Огледало за обратно гледане. Автобиографични разкази и спомени. Първа книга. Варна: Издателство „График“, 2019. ISBN 978-619-242-012-3. – 354 с.

5. Цанкова, Илиев 2011: ЦАНКОВА, Веселина; ИЛИЕВ, Марко. Летопис на извисената духовност. 20 години Сдружение на писателите – Варна. Варна: Издателство „Морски свят“ ООД, 2011. ISBN 978-954-8493-17-8. – 60 с.

Д-р Ваня Колева Колева
ВВМУ „Н. Й. Вапцаров“ – Варна
e-mail: v.koleva@naval-acad.bg
GSM: 0888 693 074

ИСТОРИЯТА ГОВОРИ: АРМЕНСКО НАРОДНО ЧИТАЛИЩЕ „ПАПКЕН СЮНИ“ - ВАРНА

Жаклин Бодурова, Масис Хаджолян

Abstract: *The report examines the establishment of the Armenian community center „Papken Siuni“ in Varna on 12 April 1900, which lasted until 1944 and revived in December 2007 with the establishment of the community center „Saint Sarkis 2007“.*

Keywords: *community center, establishment, library, culture*

Краеведчески културен интерес представлява арменското читалище „Папкен Сюни“, което е основано в град Варна на 12 април 1900 година по инициатива на родолюбиви арменци: Крикор Гезиян, Арам Гарабедян, Евакри Гюлюмян, Аршак Хачикян, Кехам Минасян, Мурад Ераносян и Мовсес Галбедян (1). Мотивът им е да използват целесъобразно подарените на арменската колония в град Варна – 420 броя книги от кавказко-арменско издателство. Единодушно е решено читалището да носи името на Папкен Сюни – арменски родолюбец, който се жертва за националното освободително дело. Трима от основателите – дърводелци, се ангажират да подготвят четири маси и една библиотека, а Мурад Ераносян поема грижата за намиране на удобно за целта помещение.

Читалището приема свой устав, утвърден по-късно със заповед на Министъра на вътрешните работи и народното здраве от 1 февруари 1920 г., и впоследствие – с решение на Варненския окръжен съд по дело № 366 от 25 юли 1934 г. В него е отбелязана целта на читалището да подпомага за умственото и нравствено повдигане на арменското население, като развива у него любов към умствени занимания, национално и гражданско самосъзнание. За постигане на тези цели членовете организира следното: библиотека с подбрани научни списания и съчинения на арменски и български писатели; читалня с български, арменски и чуждестранни списания и вестници; реферати, беседи, образователни курсове, самообразователни и музикални кръжоци; вечеринки, концерти, театрални представления и забави с подходяща програма. Предвидено е подборът на книгите и периодичните издания за библиотеката и читалнята да става по доклад на настоятелството от специална техническа комисия, съставена от арменски учител от града, гимназиален учител и библиотекаря на Варненската градска библиотека. Тяхната дейност в комисията е безвъзмездна.

Членството в читалището се състои от три вида: действително, спомагателно и почетно. Действителен член може да бъде всеки пълнолетен гражданин, живущ във Варна, който изпълнява решенията на общото събрание на читалището и на настоятелството и заплаща членски внос в размер на най-малко три лева месечно. Спомагателен член може да бъде всеки, който подари на читалището от сто до петстотин лева или му пренесе някаква особена услуга и се задължи да му помага в бъдеще материално и морално. Почетен член може да бъде всеки благодетел, който подари на читалището повече от петстотин лева в пари или имотна стойност по-голяма от хиляди лева. Право на глас и право на избор имат само действителните членове.

Действителни и спомагателни членове се приемат въз основа на писмено заявление от настоятелството, което се задължава да се произнесе в десет дневен срок. Почетните членове се провъзгласяват от общото събрание по мотивиран доклад на настоятелството. Техните имена се поставят на видно място в читалището. По решение на общото събрание могат да се поставят и портрети на лицата.

Изключване на член на читалището може да става от общото събрание по мотивиран доклад на настоятелството след представяне на предварително подготвени обяснения.

Читалището се ръководи от седем членно настоятелство, състоящо се от председател, подпредседател, касиер, секретар, библиотекар-домакин и двама съветници.

Председателят свиква и ръководи заседанията на общото събрание и на настоятелството. Той представлява читалището пред трети физически и юридически лица. Касиерът, сам или с помощта на други членове на настоятелството, събира членските вноски и други читалищни приходи и заедно със секретаря или библиотекаря-домакин води приходно-разходна книга. Секретарят води протоколи за всички заседания на управленските органи, подписва читалищната кореспонденция, държи архивата и печата на читалището.

Библиотекар-домакинът, сам и с помощта на други членове на настоятелството, води инвентарната книга, грижи се за запазване на библиотеката и цялата покъщнина, раздава книги за домашно четене.

Настоятелството се избира с тайно гласоподаване от общото годишно събрание. Приемане на оставка на отделни или всички членове на настоятелството може да става от общото събрание, стига този въпрос да е поставен за разглеждане в дневния му ред. Същото събрание избира и заместници на напусналите.

Читалището провежда общи годишни и общи извънредни събрания. Първите се свикват всяка година през месец януари, а вторите – всякога, когато е необходимо, от настоятелството или по искане на една пета от действителните членове на читалището. Общото събрание е законно, ако присъстват повече от половината от действителните членове. В противен случай събранието се отлага за следващия неделен ден и се приема, че е законно, колкото и членове да присъстват, стига да са известни за свикването им и за дневния ред от поне половината от действителните членове.

Уставът осигурява специални грижи за читалищните библиотеки. От тях могат да се ползват като читалищните членове и всички, които внесат поне десет лева за читалището. Библиотекарят е длъжен да се намира на определено място, за да раздава или приема книги. Не могат да се дават повече от три книги, а заетите не могат да се задържат повече от петнадесет дни. В противен случай са предвидени материални санкции – двадесет стотинки за всеки просрочен ден за връщане на книгата. Ако книгата се изгуби или унищожи, трябва да се върне на библиотеката в същия вид или да се заплати нейната пазарна стойност.

Читалището изпълнява своите цели и задачи в течение на десетилетия. В Териториален държавен архив – Варна се намира протокол от 10 март 1935 г., който потвърждава действения характер на читалищната дейност. На тази дата е проведен избор на нов пореден избор на настоятелство с гласовете на участващите в избора шестнадесет души-членове. Тогава са избрани за членове на настоятелството: Хазар Тахмисян, Артюн Чолакян, Бедрос Кюркчиян, д-р Мардирос Тахтакран, а за резервни членове: д-р Бердж Хаджолян и Барков Кърккеселян. За контролна комисия са избрани Гаро Чивиджиян, Онник Христанян, Арам Тахмисян. На следващата година – 3 май 1936 г., е проведено следващото общо събрание, което избира ново настоятелство в състав от Артюн Закеян, Ервант Хъмпигян, Х. Цуличян, Х. Баронян, П. Минасян, Н. Бедросян, С. Аведисян. Запасни членове са К. Мъноян, О. Хованесян, В. Церонян.

През годините настоятелството успява да се снабди с малка сцена. Дебатирано е одобрението на инициативата да се образува лотариен фонд за участие в тиражите на държавната лотария с цел да се използва за постройка на собствена жилищна сграда. През 1936 г. предстои да се отпразнува 28-годишнината от освобождението на Армения и основаването на независима национална Арменска държава. Благодарение на позволението на варненския полицейски комендант и съдействието на началника на гарнизона и командири на Осма пехотна дружина, празника се чества много тържествено. Свещената и красива традиция да се зачита паметника на падналите герои за свобода и обединение с полагането на венци на българските граничари в Морската гради-

на е щастливо продължавана. На тържеството вземат активно участие: арменското спортно дружество „Хоментъмен“, арменските скаути, арменско женско благотворително дружество „Милостивий кръст“ и арменското съгражданско дружество „Дарон Дурудеран“. През 1937 г. настоятелството осъществява и друга културна дейност – изнасят се сказки, градински увеселения, театрални представления в салоните на дружество „Майка“, и градския театър „Съединение“, провеждат се вечеринки и сказки. От съхранените архивни документи в Държавен архив – Варна е видно, че до месец февруари 1939 г. читалището провежда редовна дейност в наети частни помещения на ул. „Цариброд“ №1, бул. „Княгиня Мария Луиза“ № 27 и ул. „Мусала“ №11. Той се отзовава на покани за съвместни прояви с български културно-просветни организации. Статистическите сведения за дейността на читалището през 30-те години на миналия век показват стабилни културни резултати с участието на около сто членове. Разполага с около 1500 книжен фонд, раздава ежегодно за домашно четене около 800 книги и броя на посетителите в библиотеката е около 3800 души годишно.

С течение на годините на съществуването си, оставайки вярно на своята същност и на целите, които си поставя, служи неотклонно на културно просветното издигане на членовете си и чрез тях на един много широк кръг в арменската колония на гр. Варна, култивирайки в тях гражданските добродетели – зачитане законите на страната, чувството на отговорност, обществена солидарност и взаимопомощ, доблестно и безрезервно служене на общата българска кауза, тачене неопорочените национални чувства и свещени завети на падналите на бойните полета за осъществяване на български или арменски национални въжделения герои.

За съжаление, около 1944 г., дейността на читалището потъва в забвение, докато се възроди с ново име и нови герои в следващите десетилетия.

На проф. Арам Берберян-Датѐв – композитор, диригент и пианист, е възложено да създаде ансамбъл за арменски песни и танци при Културно-просветна организация „Ереван“ – Варна през 1959 г.. С този ансамбъл той е свързан от 1960 до 1967 г., включително при председател Онник Ованезов. През 1961 г. същият е носител на сребърен медал и лауреат на Републиканския фестивал. През годините хореографи на ансамбъла за арменски песни и танци са Степан Явшаян, Гаяне Марашлиян и Розмари Саръбекян. След кратко прекъсване, през 1997 година същият е възстановен под името „Гаяне Марашлиян“.

Арменското народно читалище в гр. Варна се възражда през месец декември 2007 г., след демократичните промени в България. То е приемственик на Народно читалище „Папкен Сюни“ и поема своите функции в качеството си на основен двигател на културните прояви и събития в арменската общност, с което се поддържат някогашните добродетели и морални ценности. Наименовано е „Свети Саркис“ – Варна, предвид светеца, на когото е посветена Арменската апостолическа православна света църква в града. През месец март 2010 г. то приема името „Свети Саркис 2007“ – Варна. На учредителното събрание присъства членска маса от 153 души. Избират се по установения ред Председател – г-жа Сатеник Аганчян, която е диригент на църковния хор, и Секретар – инж. Силва Бейлерян. Читалището изпълнява културно-просветна дейност. Основна цел на Народно читалище „Свети Саркис 2007“ – Варна е да създава, опазва и разпространява духовни ценности, да развива творческите способности на личността, да приобщава гражданите към ценностите и постиженията на науката, изкуствата и културата, да формира високите критерии в личността към духовните и материални ценности; възпитава и утвърждава националното самосъзнание, да развива и обогатява културния живот, социалната и образователната дейност в гр. Варна.

През 2007 г. Председателят на Народно читалище „Свети Саркис 2007“ – Варна г-жа Сета Аганчян в качеството си на художествен ръководител създаде Вокална група за арменска рок и поп музика в състав: Маноела Микаелян, Аршагухи Киркорова, Ани Деркрикорян, Анахид Тахмизян и Едуард Хампарцумян. Той е един от самодейните състави

към Народно читалище „Свети Саркис – 2007“ и от 2012 г. е наименуван „Наири“. В репертоара на музикалната формация са включени разнообразни песни в жанрово, тематично и интонационно отношение. По-известните са следните: „Ашхари хайеров“ (в превод: „Светът на арменците“), „Хайастанъ имн е“ (в превод: „Армения е моя“), „Йес модел ем“ (в превод: „Аз съм модел“), „Им сърди Майракпхак“ (в превод: „Столицата на моето сърце“), „Хайерен“ (в превод: „На арменски“), „Хайастанъ ту ес“ („Ти си Армения“), „Им йерки хънчуйнъ“ (в превод: „Диханието на моята песен“), „Карун“ (в превод: „Пролет“), „Им Йереван“ („Моят Ереван“), „Жъбидъ им“ (в превод: „Моята усмивка“), „Гананч, гармир“ (в превод: „Зелено, червено“), „Майриг“ (в превод: „Майко моя“), „Ми евгиан ансахман“ (в превод: „Един океан без граници“), „Кез хамар, Хайастан“ (в превод: „За теб, Армения“), „Ареви мартик“ (в превод: „Хора на слънцето“), „Хайастан ашхар“ (в превод: „Светът Армения“), „Хуйси джампорт“ (в превод: „Пътят на надеждата“), „Киликия“, „Оръ“ (в превод: „Денят“), „Шохум ен“ (в превод: „Искрящи очи“), „Даретарц“ (в превод: „Рожден ден“). Съставът има много изяви по фестивали, концерти и други мероприятия в България и в чужбина. Носител е на множество грамоти и награди. На всички концерти, чиито организатор е Община Варна вокална група „Наири“ е канена да участва, което е признание за таланта и високото певческо изкуство на нейните изпълнители. Вокалната група за арменска рок и поп музика „Наири“ има много изяви на фестивали и концерти както в България, така и в чужбина – фестивалите: „Море и спомени“ – Варна, 2008, „Аспарухово пее и танцува“ – Варна, 2009, „Нептун и приятели“ – Каварна, 2012, „Сватбата – единство и многообразие“ в Етнографски комплекс „Етъра“ в Габрово, 2013 г. и други. Същата просъществува до 2016 г.

Арменският танцов ансамбъл „Гаяне Марашлиян“ е включен във вид на самодеен състав при Народно читалище „Свети Саркис – 2007“ – Варна през 2007 г. В състава танцуват деца и младежи в две възрастови групи: детска, състояща се от 14 деца на възраст от 5 до 14 години, младежка, включваща 28 души на възраст от 15 до 25 години. Характерно за Арменски танцов ансамбъл „Гаяне Марашлиян“ – Варна е приемствеността на поколенията, любовта към арменските танци се предава от родители към деца и внуци. На 1 февруари 2019 г. се създаде група на майките танцьорки. Художествени ръководители на детската формация е Флора Дюлгерян, а на младежката са Мери Сеферян, Десислава Славова и Иван Христов. В репертоара на Арменски танцов ансамбъл „Гаяне Марашлиян“ – Варна влизат автентични и модерни арменски танци. По-известните традиционни танци са: „Кочари“, „Шалахо“, „Хапама“, „Зангезур“, „Лорке“, „Нор серунд“ (в превод: „Ново поколение“), „С крилете на птиците“, „Закачката на овчарите“, „Танц закачка“, „Ов хайоц ашхар“ (в превод: „Светът на всички арменци“), „Камин зана“ (в превод: „Полъхът на вятъра“), „Хайоц ахчиг“ (в превод: „Арменско момиче“), „Марал“, „Багаран“, „Азкакраган“ – народен танц, „Дасъ милион хай йенк“ (в превод: „Десет милиона арменци сме“), „Перт“ (в превод: „Крепост“), „Лезгинка“, „Ардашад“, „Хай, хай“ (в превод: „Арменци, арменци“), „Шабадаш“ и „Мер донъ“ (в превод: „Нашият празник“). Спектакли: „Сватбата“ (2015) и „Рожден ден“ (2016). Голяма част от тях са създадени по хореография на художествените ръководители на формациите. Жанрово, тематично и по настроение танцовите композиции са уникални и разнообразни. Арменските танцьори се изявяват на всички празници и културни мероприятия, организирани от арменските организации в гр. Варна. Постоянно се отправят покани за участия от други читалища и организационни комитети в града и страната. Представят се на фестивалите и честванията в гр. Пловдив, Бургас, Стара Загора, Каварна, Хасково, Трявна, където дълго време се помнят и споменават танците на арменските самодейци. През 2012 г. Арменски танцов ансамбъл „Гаяне Марашлиян“ – Варна завоюва Гран при и грамота на фестивала „Нептун и приятели“, проведен в гр. Каварна, където участва и през 2016 г. и получава сребърна грамота. За първи път арменският етнос се представя чрез участието на Арменски танцов ансам-

бъл „Гаяне Марашлиян“ – Варна на шестото издание на националния фолклорен фестивал „Сватбата – единство и многообразие“, който се провежда в Етнографски комплекс „Етъра“ в Габрово на 24 и 25 август 2016 г. Ежегодно участва във фестивалите на етносите, които се провеждат в Летния театър и в Двореца на културата и спорта в гр. Варна. Съставът има много изяви по фестивали, концерти и други мероприятия в чужбина. Носител е на множество грамоти и награди. При всяка своя изява Арменски танцов ансамбъл „Гаяне Марашлиян“ – Варна доказва своя професионализъм и завидното си танцово майсторство. Ежегодно участва в празника на район „Одесос“ при Община Варна. Някои от фестивалите в България, в които този танцов състав участва са следните: „Приказка за теб“ – гр. Варна, 2008 година, „България за всички“ – гр. Варна, от 2008 до 2021 г., „Море и спомени“ – гр. Варна, 2008 г., „Аспарухово пее и танцува“ – град Варна, от 2009 г. до 2019 г., „Дни на арменските традиции и култура“ – гр. Бургас 2010 и 2011 г., „Хопни ми, тропни ми“ – гр. Пловдив, 2012 г., „В света на Йовковите герои“ – гр. Добрич, май 2013 г., „Нептун и приятели“ – гр. Каварна, 2012 и юли 2013 г., „Сватбата – единство и многообразие“ – Етнографски комплекс в Габрово, август 2013 г., „Мозайка от етноси“ – гр. Варна, януари 2016 г. и „Здравей, Армения“ – гр. Пловдив, 2018, 2019 и 2021 г. Съставът има изяви в чужбина. В гр. Сучава, Румъния през 2012 г., в гр. Солун, Гърция през 2017 г. и в Армения през 2018 г.

Ежегодните годишни концерти на танцов ансамбъл „Гаяне Марашлиян“ са посветени на емблематични годишнини и важни събития. През 2012 и 2013 г. под мотото „Да пеем и танцуваме заедно“ се отбеляза 28 май 1918 г. – обявяването на първата независима арменска република. През 2014 г., посветен на 170-а годишнина от освещаването на Арменската апостолическа православна света църква. През 2015 г. под мотото „Помним и ще живеем“ се отбеляза стогодишнината от извършването на геноцида над арменския народ от младотурското правителство. През 2016 и 2017 г. по подобаващ начин са ознаменувани десетгодишният юбилей на вокална група „Наири“ и 20 години от възстановяването на Арменски танцов състав „Гаяне Марашлян“. През 2018 г. под мотото „Вечните уроци на 28 май 1918 г. – първата независима арменска република“ се отдава заслужено уважение и преклонение към героите и събитията, ознаменували основаването на първата независима арменска република. През 2019 г. с изразните средства на вокалното и танцовото изкуство и поезията самодейците на Народно читалище „Свети Саркис – 2007“ – гр. Варна се прекланят пред Майката природа. През 2021 г. под мотото „С признателност и благодарност към България и българския народ от варненските арменци“ на сцената за пореден път се представя приятелството и братската подкрепа между българския и арменския народ.

Под протекцията на ръководството на Народно читалище „Свети Саркис 2007“ – Варна се поддържат арменската детска градина „Хай Манугнер“ с учител Сирануш Агопова, по професия детски педагог, и класа за изучаване на арменски език от арменските деца под формата на свободноизбираем час, чиито учител е Вартухи Хачикян, преподавател с педагогическо образование, родом от Ереван. Целта е да се съхранят арменското самосъзнание и запазване на арменския език. Детската градина е открита по инициатива на Арменско благотворително дружество, клон „Аракс“ – Варна през 2006 г. Първоначално учителката е Аида Пещилмаджиян, по професия детски педагог. В своята работа учителите утвърждават човеколюбието, патриотизма и добродетелността на арменския народ. Деца от смесени бракове, както и деца от арменски семейства, неговорещи арменски език, се обучават в правилен изговор на думи и изрази и на словесно общуване. На детските радости и интереси са посветени празниците, които отбелязват децата от съботната детска занималня с изучаване на арменски език „Хай манугнер“. С рецитации, диалози, песни, драматизации на приказки и игри малчуганите радват всички. С рецитали се открива или закрива всяка нова учебна година. Отбелязват се важни дати от арменската история. Осъществяват се три театрални постановки на арменски език, посветени на цар Дикран Медз (в превод Дикран Велики),

на Вартан Мамигонян – великият воин, който загива, бранейки християнството и „Делото Тейлерян“, посветено на убийството на един от организаторите на геноцида над арменския народ през 1915 г. – Талят паша, от Сохомон Тейлерян в Берлин на 15 март 1921 г., с което се показва, че възмездието е справедлива кауза.

През месец август 2020 г. ръководството на Народното читалище „Свети Саркис 2007“ – Варна започва да създава читалищна библиотека, включваща 3700 броя книги. Водени от съпричастност към общественото дело с добра кауза, много арменци даряват литература.

Читалището организира самостоятелно или със съдействието на други организации представянето на книги, посветени на геноцида над арменския народ, извършен през 1915 г.: книгата „Два близки народа, два далечни съседа. Армения – Турция“ на Хрант Динк през 2011 г., „Прошепната книга“ на Варужан Восганян през 2013 г., романът „Ануш“ на ирландската авторка Мартийн Маден през 2016 г., книгата „Международно-наказателно-правни аспекти на турския геноцид над българския и арменския народ“ на акад. проф. д-р Борислав Йотов през 2017 г. и книгата „Арменски духовни сияния“ на доц. Масис Хаджолян, доктор по право, през 2018 г.

Читалището организира изнасяне на концерти, посветени на юбилейни годишнини на бележити арменски поети и композитори, откриване на изложби. Сред тях, през 2012 г. за Саят-Нова (Харутюн Гарабед Саятян) – арменски народен поет и певец, композитор, музикант, един от първите арменски ашуги – народен певец-трубадур и най-изтъкнатият представител на светската арменска средновековна поезия.

На 21 февруари 2015 г. варненската арменска общност и много български приятели на музиката почетоха паметта на големият арменски композитор и архимандрит Гомидас (Сохомон Кеворк Сохомонян, 26.09.1869–22.10.1935) по повод 80-годишнината от кончината му и 100-годишнината от отбелязването на Геноцида в зала „Пленарна“ към Община Варна, с участието на гост-музикалните изпълнители от София доц. Ани Тошкова – пиано, и Агоп Маникян – виола.

На 5 декември 2016 г. в „Малък арт-салон“ на Радио Варна, варненската общественост присъства на откриването на изложбата „Живопис и скулптура“ на Вержине Семирджян, която е първата в България. Тя е възпитаничка на Факултета по живопис към Московската академия по изкуствата. Преподавател в института „Хачадур Абовян“. Ценителите и колекционерите познават творбите на художничката от нейните многобройни изложби в Канада, Испания, Германия, Франция, Австрия.

На 3 април 2017 г. в сградата на Арменското училище в гр. Варна се състоя среща с проф. Тео Мартен ван Линт – холандски учен-историк и арменовед, секретар на Международната асоциация по арменистика (AIEA – Association Internationale des Études Arméniennes), съветник е в Арменският институт в Лондон, член на американското дружество за арменистични изследвания, член на научно-културното дружество за арменски изследвания „Padus-Araxes“ (Венеция) и член на германско-арменското научно дружество. Преподавател е по класически арменски език, арменски език и литература във Факултета по ориенталистика към Оксфордския университет (University of Oxford). Завършва университета Leiden в Холандия. От 1989 до 1990 г. пребивава в Ереван, където се занимава с изследване на арменски ръкописи в Матенадаран в Ереван. През 1996 г. става доктор на науките, като защитава дисертация на тема „Костандин Йерзънкаци – арменският религиозен поет на XIII–XIV в. Арменски текст с преводи и коментари“. Изследователските му интереси са насочени към арменската поезия, средновековната арменска литература, арменския литературен и интелектуален живот в Иран, Османската империя и Русия през XVII-XIX в., съвременната арменска литература и нейния международен контекст от XIX в. натам. Той изнесе лекция на тема: „Великолепие и духовност на арменското християнство“.

През 2019 г. литературно-музикална вечер е посветена на Хованнес Туманян – арменски писател, поет, преводач и общественик, считан за един от най-големите разказвачи на

арменския фолклор и основоположник на арменската поезия.

През 2012 г. Народно читалище „Свети Саркис – 2007“ подкрепи участието на доц. Масис Хаджолян, доктор по право, и Аведис Бейлерян – студент по право във Варненски свободен университет „Черноризец Храбър“ в Националната конференция на тема „Арменският геноцид. 97 години от най-кървавото престъпление срещу човечеството“, организирана от Великотърновския университет „Св. Св. Кирил и Методий“ и проведен в същия град.

Читалището подкрепя и останалите арменски организации за гостувания на самодейни състави и групи от други градове. Това са самодейния театрален състав „Хагоп Баронян“ от гр. Пловдив и „Проф. Крикор Азарян“ от гр. Хасково, както и вокално-инструменталния състав „Еребуни“ от гр. Пловдив.

Читалището организира и колективни посещения на два музейни комплекси: Двора на кирилицата – комплекс „Стара Плиска“ през 2016 г. и Прабългарско селище – Фанагория през 2019 г.

Читалищната статистика показва стабилни културни резултати с участието на около 100 членове на читалището. Радостно е, че трудът на много деятели и радетели на читалищната дейност през изминалото столетие е плодоносен и културните традиции в читалищната дейност се наслагват в следващите поколения.

Литература:

1. Териториален Държавен Архив – Варна, 825 К, опис 1, арх. един. 1.

За контакти:

Масис Бердж Хаджолян, доктор по право, Доцент на Варненски свободен университет

e-mail: masisbg@yahoo.com

Арх. Жаклин Едуард Бодурова,

e-mail: jaklin_bodurova@abv.bg

КЪМ ПЛИСКА – ОТ ОНГЪЛА ПРЕЗ ВАРНА

Димитър Г. Чанев

Abstract: *After being successful against the Arabs, the Byzantine emperor Constantine V Kopronymos settled Syrians and Armenians in Thrace and refused to pay the tax. In response, the Bulgarians marched to Constantinople in 756. Then Constantine V ships attacked the Bulgarian Ongal ("water center") with 500 and burned the land. In the following years he attacked Bulgaria through the Balkan mountain passes and through Varna. A political crisis arose in Bulgaria and elected tribes were put on the throne – Vokil/Ukil and southern Ugain clan. The crisis ended when in 775 Constantine V contracted anthrax and died of a „blue pimple".*

Keywords: *Ongal, Varna, Vokil, Ukil, Ugain*

Въпросът „Къде е „така наречената Варна"" е поставен от ИВАН ПЕТРИНСКИ в брой 137, година XIII, стр. 13 на вестник „СЕГА" от 17.06.2010 г. Според него (със съкращения): „Къде се намира „така наречената Варна" от летописите на Теофан Изповедник и патриарх Никифор е въпрос, чието разрешаване стои наложително, ако искаме да сме сигурни в съжденията си за началото на българската държава... Същността на загадката е в споменаването у доста средновековни недомашни извори на някаква си „така наречена Варна", където първом след битката при Онгъла през 680 г. победителите устроили „лагер от шатрите си". И понеже това трябва да е първата столица на новата държава България на Долния Дунав; то и важността на проблема надминава обичайното."

Никакви основания няма г-н Петрински за да счита, че лагерът, направен от авангарда на армията на Аспарух, трябва да е първата столица на новата държава България на Долния Дунав. Дали кракът на владетеля Аспарух, или поне на коня му, е стъпвал някога край „така наречената Варна"? Няма такова известно сведение. Но дори и да е настъпило мимоходом такова събитие – не е нормално да се предполага, че един владетел, който и да е той, ще установи престолнината си не във вътрешността на държавата си, а в нейната периферия. Че и на самия ѝ ъгъл. В продължение на десетки години Онгълът е продължавал да изпълнява функцията на команден/ръководен център в държавата, основана от Аспарух и неговите не прабългарски, а болгарски от бащината му Болгария, съратници – боили, боляри, богатири, бойци, колобри… Първоначално като укрепен лагер – властови стан за територията между Дунав и Днепър, а в последствие и за придобитите земи на юг до Балкана, след което и в Тракия.

Това си предназначение на владетелска база – първоначално на остров Пюки, на който живеел Аспархрук, синът на Худбаад, според „География" на Ананий Ширакаци [1, с. 78], а в последствие и с вероятно разширение околовръст – Онгълът е изпълнявал и при следващия владетел Тервел; защото там, край река Дунав, а не край река Варна детронираният византийски император Юстиниан Носоодрязаният моли за помощ посочения българския владетел. И ако първоначално прозвището Аспархрук е финализирано със североуказващата консонанта „к" заради владенията му на север от река Дунав, то по-късните византийски хронисти Теофан и Никифор са записали българския владетел като Аспарух, което е широко известно. Записали са прозвището с финалната южноуказваща консонанта „х" – така както неговите съратници са го преозначили в титулуването му след завоюването на земята южно от река Дунав и почитането му вече като южен владетел. Титулуване, проявено чрез подлексемата „рух" в прозвището му Аспар/рух. Самото название

Аспар е известно от приблизително два века по-рано като име на византийския генерал от алански произход, който триумфално донася в Константинопол отрязаната глава на Дингизих – вторият син на Атила.

Прочитът на названието от гръкоезичния запис на аспаруховия стан е Онглос [2, с. 76]. С о-кнат постфикс „ос“. Най-вероятно оригиналното название е било Онгол, с о-кната подлексема `гол`, съобразно о-кнатата реч на българите от Велика България на Кубрат, които се разселват от Днепър до Дунав, начело с Аспарухрук, след поредното прогонване на аварите.

Етимологията на названието Онгъл до сега не е била приемливо изяснена. Не е нужно и аз да се спирам на редицата неадекватни интерпретации по въпроса. Сред тях твърде фрапантен е вариантът, че лексемата Онгъл произлизала от английското название „ангъл“ със значение „ъгъл“. Наистина, налична е фонетична близост между думите „онгъл“ и „ангъл“, но само толкова. За какъв ли ъгъл може да става дума в езерото с остров Пюки.

Името Онгъл е по-късен, по български ъ-кнат вариант на по-ранния болгарски вариант Онгол.Тя се състои от морфемата `он` и подлексемата `гъл` – първоначално `гол`, чието значение е най-естествено да се търси в лексиката на властово доминиращия тогава гунски[1], с монголски корени етнос; макар и традиционно този етнос да не е бил най-голям на брой в основаваните от него многоплеменни съюзи.

Още от древността вокалът „о“ се е прилагал във формирането на понятия, свързани с водата, за което съм посочвал редица примери в предходни мои публикации. Така че морфемата „он“ е съществително име с най-общо значение – „водно същество”, “воден обект”, такъв какъвто е бил езерният остров Пюки. В този смисъл следва да бъде интерпретирано и названието „Он-он“ на реката, край която е бил интронизиран „синеокият“ монгол Чингиз хан. Название, което поради двукратното повторение на лексемата `он` за образуване на превъзходната българска степен „най“, още от времето на древен Египет, следва че означава „най водната“, „най-река“-та.

Значението „център“ на подлексемата `гол`, съобразно лексиката на монголите е видно в докторската дисертация на филолога Хр. Тодоров-Бемберски. Така – `гол` – се е наричал центърът на войската на Чингиз хан [3, с. 82]. Без, обаче, в посочената дисертация това значение да е било обвързано с названието Онгол/Онгъл. Название, което логично е получило втория си вариант със създаването на новоучредената държава България. Ранносредновековната ни държава България, в която по някаква естествена причина или вероятно поради липсата на собствена писменост е била възприета и наложена ъ-кнатата реч, в отличие от речта на, вече Бат Баяновата, България; най-вероятно ъ-кната – с цел инициализиране на новата народностна и държавна идентичност.

И така, според представения лингвистичен анализ, значението на названието Онгъл е „воден център“ – команден и държавнически в исторически аспект; при това – това значение е напълно в съответствие със същината на остров Пюки.

Преходът от престолния Онгъл към бъдещата столица Плиска е свързан с прехода от династията Дуло към новите владетелски родове Вокил /Укил/ и Угаин. Тези владетели и родове според „Именник на българските владетели“ съответно са: Кормисош – Вокил, Винех – Укил, Телец – Угаин, Умор – Укил [1, с. 87, 88].

Единното представяне на имената от Именника Вокил/Укил [2, с. 120] показва, че в този случай „Укил“[2] се интерпретира като друга форма на родовото или династично название „Вокил“; но това е една недоказана догадка според Стоян Михайлов. Този автор пояснява, че: „В изворите ясно е казано, че Винех е избит с „рода си“ (явно не целият, тъй като Умор отново е от рода Укил)…“ (ДЧ – цитатът от Ст. Михайлов е в раздел на проф. дин Пл. Павлов) [4, с. 127].

Възникналата дилема в изложения по Стоян Михайлов цитат относно това дали е бил

1 По Лев Гумильов – гуни, това са хуните след симбиозата им с угрофините при Урал. `Гун` е подлексема, която пояснява етносно оногундурите на вожда Кубрат.

2 По друг повод журналистът от Варна Николай Увалиев посочи аналогичната идентичност между лексемите `внука` и простонародната `унука`.

избит целият род на Винех, или не съвсем, се дължи на неизяснено до сега значение на названието Вокил/Укил.

Не е трудно да се забележи, че названието Вокил е и-магинерна форма на думата `вокал`, със значение на последната –„глас“, глас гърлен, реален. Докато родовите имена Вокил и Укил следва да бъдат интерпретирани като висш, и-магинерен „изборен глас“ в чисто словесен аспект. В светлината на езикознанието `Укил` е палатална, омекотена форма на `Вокил`, поради наличието на палаталния звук В/У. Поради смисъла си тези названия не следва да се възприемат като известни „династични фамилии“ на родовете, за които се отнасят, а по-скоро като указатели за начина, по който е бил издигнат властово както съответният владетел, така и неговият род.

Но защо ли в текста на Именника не е използвана само едната диалектна форма на названието, а двете – идентични, но не и еднакви?

Хипотетично, но логично е възможен следният отговор на този въпрос: В зависимост от това дали „изборният глас“ е бил даден от висшия боил/боляр-ски съвет или от народен (разширен боил/боляр-ски, багатурски и т.н.) събор, то в единия случай е било използвано едното название, а в другия – другото. Нормално е да са се практикували и двата избирателни варианта. От историческа гледна точка не е толкова важно по кой от двата варианта е бил направен изборът; по-важно е, че конкретният владетел е бил удостоен с високата владетелска позиция и отговорности – на живот и смърт – в държавата не чрез заграбване на властта, а чрез изборен вот.

Показателен е случаят с Кормисош от рода Вокил, князът, който промени рода Дулов, според Именника [1, с. 87, 88].

Проф. д-р Пламен Павлов пита: „дали Кормисош от рода Вокил е свалил, унищожил, подложил на репресии рода Дуло, каквато е почти общоприетата версия?... Не би ли могло просто Севар да е нямал мъжки наследници? И това да е довело до избор на владетел от друг род“[4, с. 114]. Напълно възможно е Севар, последният владетел от рода Дуло, да е нямал мъжки наследник. По-важното е, че в Именника не пише за узурпиране на властта от Кормисош, а за промяна на управляващия род чрез избирателен вот – „Вокил“ – послужил за назоваване на неизвестно `знатен` или `незнатен`, до онзи момент, род.

За рода Угаин на владетеля Телец, убит заедно с воеводите си заради загубеното тежко сражение срещу Константин V при Анхиало, може да бъде пояснено следното:

Произношенията на титулатурата КАНАСУБИГИ и КАНАСЮВИГИ позволяват названието Угаин да бъде разглеждано и като Югаин. И двата символа/звука – У и Ю са използвани за назоваване на слънцето съответно в Шумер и в Римската империя. Юпитер, като пример, означава баща на слънцето, баща на Ю. В този план названието Угаин указва принадлежност към южняшки етнос в изначално смесената, сборна българска народност. То указва принадлежност не толкова към възможно тохаро-кушано-ефталитско – мигрирало в Кавказ източноиранско племе, а най-вероятно свързаност с южнокавказкия, немалък х-азар-ски[3] етнос, който е мигрирал от южната спрямо българските – хуноугри, анти, алани (сега осетинци), съпътстващи и заварени склавини и др. – северозападна, по-скоро европейска провинция Азърбайджан[4] в Персия, сега Иран.

И как ли сред изброените етноси да впишем онзи етнос, който е втъкал в езика ни системата от роднински имена; а също и потомците на древните хиксоси, които са завладяли и владели Египет в продължение на около сто години. От египетския символ на луната и на лунния бог – Ях, навярно е получило името си двурогото седло, имащо видима прилика с

3 Предгласът `х` се свързва с названието на бог ХОР в Египет и указва слънчево, южно значение на лексемите в които е включен.

4 Към момента в европейската република Азърбайджан живеят само 4% азери (аз-същества, поради значението „същество“ на морфемите ар/ър/ер), а останалите 96% от населението ѝ са араби и турци (по данни от интернет). По медийна информация единствено кюрдите в този регион и ние, българите, употребяваме израза „аз съм“ в 1 л. ед. ч.

двурогата луна. Онези седла с малки „рогове“ отпред и отзад, давали предимство на хуните в битките им, които са водили от конете си, както пише френският автор Мишел Руш в „Атила. Номадското нашествие“. От този египетски символ вероятно са се формирали и понятията „яхам“, „ях“ – на коня и на готвената от месото му гозба, наречена „яхния“ в българския ни език, както и на конюшнята – „яхър“. Не в конюшнята, а в яхъра прибираха конете си след края на работния ден каруцарите – бащи на детските ми другари.

Под ударите на завладялите и ислямизиращи Персия араби, част от езичниците (х)азари бягат на север; не само към р. Волга, но и в Болгария на Кубрат. „Аспархрук … побягнал пред хазарите от Българските/Конските планини“ (ДЧ – в Дагестан) [1, с. 78].

За миграция на хазари в Болгария на Кубрат по онова време съобщи доц. Тодор Чобанов в предаването „История.BG“ по БНТ1 на 22.11.2021 г. При разселването на юг от Днепър и установяването си на дунавския остров Пюки, Аспарух вероятно е бил придружен от порядъчно количество езичници болгари по бащино му наследство, включително и езичници новоболгари с (х)азерски произход. След блясковата, разгромна победа над византийската армия в 680 г. нашите предци са се разселели на юг към Балкана, а с последвалите разширения на държавата ни и отвъд него – към географската ширина на бившата родина на азерите. Родина, от която последните, в резултат на арабската инвазия, са били прокудени. И може би с този, вече български етнос, но с персийски произход, е свързано названието Варна на реката, течаща от езерото край крепостта Одесос до Черно море – „така наречената Варна“. Названието Варна със значение светлина, Светлана като компонента на сакралната хВарна – небесната лъчезарна сила/слънчевата светлина, почитана в древен Иран.

Ъ-кнатата морфема `ър` в името Азърбайджан подсказва, че тази ъ-кната вокализация в езика на азърите вероятно е предопределила ускорения преход на тази лингвистична особеност в твърдия български, основно – славянски език. Език с преобладаваща славянска лексика, но и със специфично произношение, отличаващо се от произношението в първоначално българската, известна като о-кната от първата половина на VII в. реч. Реч българска, която е общо взето безпадежна, базирана на предлози; а това е още един белег за характерно езиково наследство от Иран.

Според гореизложеното становище за азърбайджанско-персийска компонента в българската общност е резонно да бъде поставен и следният въпрос: тракийско ли е „Панагюрското златно съкровище“, за което (предполагаемо) се счита, че е изработено в някоя от малоазийските работилници? Защото би могло и да е българско, но свързано с първата българска държава и донесено от мигранти с азърбайджански произход от северозападна Персия.

При цялото ми уважение към траките и оставеното ни от тях културно историческо наследство.

Според проф. д-р Пл. Павлов „именните форми „Крумесис“ и „Кормисош“, предавани от византийските и западните автори като „Кормесий“, дават българското съответствие на старото иранско владетелско име „Хормизд“/ „Ормизд“ (от името на иранския бог Ормазд – Ахура Мазда)“ [4, с. 113].

Показателни са името Хормизд с и-магинерен вокал поради старата, преминала в небитието владетелска фамилия – олицетворявана от това име и името Ормазд с вокала на реалността `а` – на съществувалия и съществуващ по онова време в съзнанието на древните иранци, включително азъри, бог. Тези имена показват приемствена връзка между принцип на словообразуване в древни цивилизационни огнища и в ранносредновековна България. България – славяноезична, но белязана от лингвистичния фундамент на Шумер, Египет, Парсуа, Елам, Вавилон…

Този фундамент е виден и в името на най-малкия син на Атила – Хернак, което посмъртно е било означено като Ирник в „Именник на българските владетели“ [1, с. 87]. Показателното значение на името Хернак е „малкото слънчево същество“ – според умалителният суфикс `к` в български, руски, арменски, а вероятно и в др. езици; според слънчевият символ `х` и според известното значение „същество, мъж, човек“ на морфемата `ер`. Хернак, най-малкият

син на Атила, за когото са предсказали и частично познали, че той ще спаси народа на баща си. Този народ, от когото единствено хуните/гуните, останали под предводителството на (х)Ернак, са оставили наследници, потомци (най-общо) в Източна Европа. С тях под предводителството на Кубрат и в последствие на Аспарух е поставено началото на съюзните болг/бълг-арски народност и държавност. След края на рода Дуло[5] се изреждат немалко владетели, известни и неизвестни по име и етнос, но с установено българско самосъзнание на български канас/княз-е; до устойчивото установяване на посочената от византийския хронист Йосиф Генезий като хазаро-аварска, династия на княз Борис – КРЪСТИТЕЛЯ. Династия, чийто първи властови представител е ВЕЛИКИЯТ български КАН Крум[6]. Като такъв - МАГНУС КЕАН[7] е останал той в унгарската история, публикувано от проф. дин Пламен Павлов в труда му „Династията на Крум“. Логичното обяснение на посочения етносен характер за тази династия е следното: хипотетично, но логично Крум е бил азерски потомък, който вече като владетел – приобщил аварите към България, е взел аварка за жена с цел скрепяване на новия съюз. Вероятно от този брак е бил наследникът и следващ владетел Омуртаг, последван от показателно наименования Персиан, след който коментираната династия е останала в историята като българска, но с хазаро-аварски произход. Обаче едва ли някой би могъл да каже какви съпруги, от какви други български етноси, са родили следващите династични наследници. В последствие съвсем не българка, а византийка, например, е била жената на цар Петър I към края на същата династия.

През 754 г. се случват събития, които водят до възникването на дълбока вътрешнополитическа криза в България. В края на посочената година, според О. Прицак и М. Москов, след Кормисош на власт е поставен Винех, но според други автори това е станало в 756 г. Император Константин V Копроним, след успешна кампания срещу арабите и повдигнато самочувствие като следствие, започнал възстановяване на крепости в Тракия, където заселил сирийци и арменци, някои от които пренесли и павликянската ерес. Той отказал да плаща и данъка Пактон. В отговор българите извършват поход до Дългата стена на Константинопол, а този поход поставил началото на военното противопоставяне между България и Византия. След края на похода от 755/756 г., както е писал патр. Никифор: „Не много след това той (императорът) се отправил на поход срещу тях (българите) по суша и море. Императорът имал почти 500 кораба, с които пресякал Евксинския Понт и като навлязъл в Истър, изгорил българските земи и не малък брой българи заловил в плен. А той пък самия влязъл в бой с тях при така наречената Маркели (това е най-близката крепост до България), обърнал ги в бягство и избил мнозина от тях…“ [4, с. 115, 116].

Ще последват злополучните опити на талантливия пълководец и администратор Константин V да пробие към Плиска през прохода Верегава (вероятно Ришкия проход), включително и през така наречената (река) Варна, при която акостирал с 2000 кораба. В последния случай от страх са били обхванати както българите при вида на многото кораби с имперската армия, така и император Константин V – от гледката на българската войска, която вероятно

5 Вероятно Дуло е посмъртно название от Дулу, като „дулуси“ били северните (по Лев Гумильов) етноси, сред които вероятно освен сибирски туркют са били и приуралските хуни. Посмъртното „Зенти асо е“ / „На Зенти прахът е“ (надгробен надпис в превод на проф. Петър Добрев) е съответно на пожизненото „Зенти асъ е“ / „На Зенти персоната е“. По аналогия пожизненото название ДУЛУ е преминало в посмъртното – ДУЛО. Консонантата `д`, широко използвана за указване на родителен падеж , позволява разчитането на ДУЛУ като д` У-лу, т.е. произходящ(и) от слънцето У, слънцебога УЛУ, по аналогия с шумерския – УТУ.

6 Най-логично е Крум да е от хазарски род. Широко известното приобщаване на аварите под негово владичество вероятно е било скрепено с династичен брак. А потомството от този брак следва вече да е хазаро-аварско.

7 Титлата КЕАН разкрива значението на световно популярното название `о-кеан` като „водния управител“.

е демонстрирала своята военна мощ по отбранителния вал. Валът, изграден предполагаемо в разглежданите размирни времена върху косата, образувала се пред варненското езеро, и наричан днес Аспарухов вал [4, с. 128, 129].

Тези събития – свързани с преходни[8] български владетели, на които не е необходимо и тук да се спираме подробно, показват че след инвазията на Константин V с неговия флот от 500 кораба в делтата на Истър/Дунав, видимо е настъпил краят на историческия Онгъл, независимо че няма пряко документално свидетелство за това. Там и земята била опожарена според цитата по патриарх Никифор. Нямало е необходимост и не е отбелязвана следваща инвазия от страна на източните ромеи в делтата на река Дунав. И центърът на властта, престолнината на България трайно се е установила и укрепила по стратегически съображения във военния лагер Плиска – по-близо до театъра на военните действия в проходите на Стара планина и намиращата се пред тях крепост Маркели; също до Анхиало/Поморие и до удобната за стоварване на десант коса (терен) пред варненското езеро, която е била образувана в продължение на около 3000 години от морски наноси; косата – теренът, който е бил прорязан от несъществуващата вече пресушена и затрупана река Варна.

Финалът на разглежданото българо-византийско държавно противоборство по време на управлението на император Константин V, свързан с продължителна властова криза на българския престол, е осветен от сведението на Теофан Изповедник: „През тази 775 г. …, през месец август излязъл император Константин срещу българите. И като изпратено от бога наказание в бедрата му се появила опасна синя пъпка. Поради прекомерното възпаление той бил обхванат от много силна, непозната на лекарите треска и се върнал в Аркадиопол на носилка… На четиринадесетия ден на месец септември през същата 775 г. той пристигнал в Селимврия. Като се качил на кораб, той стигнал до крепостта Стронгилон и умрял в кораба като клетник“ [5, с. 275].

Със смърт от зараза с антракс и заболяване, проявяващо се и в синя пъпка, настъпил краят на омразния за българите, а също и непримирим техен враг, византийски император Константин V Копроним. Известният с административните си реформи константинополски василевс, отличил се и с мощните си, неспирни военни кампании срещу араби и българи, според мен, е своеобразен ранносредновековен прототип на френския император Наполеон. Не толкова изключителен стратег и тактик, а по-скоро властник и биткаджия е бил този византийски император. Властник и биткаджия, който е мултиплицирал икономическата и военна мощ на източната римска империя – Византия – за доминантен натиск срещу съседите ѝ.

За тази интердисциплинарна лингвистично-историческа разработка следва да бъде обобщено, че тя изяснява същността на названията: Хернак, хазари, Онгъл, Дуло, Угаин, Вокил, Укил. Същността на последните две – Вокил/Укил, напълно се вписва в контекста на събитията – избор на нови владетели – през годините на властова криза в България. Тези и-магинерни понятия Вокил/Укил, със съответното реално название „вокал“, което е озвучено и известно като реално с гласната `а`, потвърждават установения по-рано от мен прийом от стари времена за формиране на еднотипни понятия, но разграничени като реални и имагинерни. Тази особеност най-напред използвах за разчитането на титлата КАНАС(У/Ю)БИГИ като „княз слънце божествено – слънце дивно, прекрасно, недостижимо“. Сиреч слънце, което е един въображаем обект, имагинерно божествено – отразено с вокала `и` в подлексемата биги; за разлика от титулатурната интерпретация на предходни автори в смисъла „княз от бога поставен“ – въз основа на известното понятие `бага`, означаващо „божествен“, но с отношение към реалния обект „княз“. Последната интерпретация е погрешна, понеже авторите ѝ не са си изяснили и не са разграничили същността на еднотипните понятия – имагинерното `биги`, съдържащо се в известната титулатура на ранносредновековните български владетели и не наличното в титлата реално понятие – `бага`, което е широко известно като такова.

8 Преходни, понеже са били избирани, поставяни на престола и сваляни от него, без да могат да установят своя продължителна династия.

В разработката е пояснена появата на името Варна като същинска част на сакралната хВарна, най-вероятно по релацията персийски Азърбайджан – езичници (х)азъри – полиетносни, съюзени българи.

Отбелязах смисъла на връзката между названието „ях“ – символ на луната в Египет и същото название „ях“ – на коня и на понятия с тази подлексема, свързани с коня в българския език.

Посочих фактологично (б.а. – аналогично с криминалните загадки и техните отговори под надслов „Логиката реши“ в списание „Космос“; когато няма сведения, даващи преки отговори на неизяснени исторически въпроси, то някои факти и релациите между тях позволяват намирането на логични отговори за тези въпроси) кога окончателно е настъпил краят на съществуването на историческия за българските държавност и народ престолен Онгъл, с последващо превръщане на укрепения военен лагер Плиска в нова българска столица; свързано със събития, настъпили в кризисните и размирни времена през втората половина на VIII в. и последвалите стабилизация и възход при канас[9] Кардам и великия, страшен канас/княз Крум.

Литература:

П. Петров, В. Гюзелев, Христоматия по история на България, Том 1, НАУКА И ИЗКУСТВО, София, 1978, с. 78, 87, 88

Димитър Ангелов, История на БЪЛГАРИЯ, Том II, ПЪРВА БЪЛГАРСКА ДЪРЖАВА, Издателство на БАН, София, 1981, с. 76, 120

Христо Тодоров – Бемберски, ИМЕТО БЪЛГАРИ – ИСТОРИЯ И СЪЩНОСТ, ИК Огледало, София, 2004, с. 82

Георги Атанасов, Веселина Вачкова, Пламен Павлов, БЪЛГАРСКА НАЦИОНАЛНА ИСТОРИЯ, том III, ПЪРВО БЪЛГАРСКО ЦАРСТВО (680 – 1018), Издателство АБАГАР, Велико Търново, 2015, с. 113 – 116, 127 - 129

ИВАН ДУЙЧЕВ,…, ГРЪЦКИ ИЗВОРИ ЗА БЪЛГАРСКАТА ИСТОРИЯ, Издателство на БАН, София, 1960, с. 275

9 Съществуват публикации от български автори относно очевидното единство на титулните форми `кана(с/з)` и `княз`.

Приложение: Илюстрация, по години, на българо-византийските войни 754–775 г.

За контакти:
инж. Димитър Г. Чанев
GSM: 0889194480
E-mail: d.chanev@abv.bg

ОЦЕНКА НА РИСКА И ОПРЕДЕЛЯНЕ НА ВЪЗМОЖНОСТИТЕ ЗА НАМАЛЯВАНЕТО МУ ЗА СБЛЪСЪК НА ГАЗОВОЗ, СТОЯЩ НА ЗАПАДНИЯ ПИРС В ПРИСТАНИЩЕ ЗА ОБЩЕСТВЕН ТРАНСПОРТ С РЕГИОНАЛНО ЗНАЧЕНИЕ ЗА ГОРИВА – ГР. ВАРНА, СОБСТВЕНОСТ НА ГАЗТРЕЙД АД С ПРЕМИНАВАЩ КОРАБ, ПЛАВАЩ ПО КАНАЛ NO. 2, ИЗВЪРШВАЩ НЕКОНТРОЛИРУЕМ ПОВОРОТ В СЛЕДСТВИЕ НА ЗАКЛИНВАНЕ НА РУЛЯ МУ

Ивайло Я. Иванов

Съгласно изискванията, споменати в ISO31000:2018 (5) и ISO45001:2018 (6), за сигурното и безопасно управление на даден процес и определяне на възможностите за намаляване на възможните опасности, анализ на риска се прави за възможно най-опасните ситуации, които могат да се случат по време на реализиране на процеса. Предвид факта, че разглежданата в тази публикация ситуация се развива в район, стеснен в навигационно отношение и заобиколен от развита брегова инфраструктура, един от най-вероятните рискове е свързан с възникване на потенциална навигационна авария, при която движещ се по Канал No. 2 преминаващ кораб се сблъсква с газовоз, застанал на западния пирс на пристанище за обществен транспорт с регионално значение за горива – гр. Варна, собственост на фирма „Газтрейд“ АД. Основна причина за такива ситуации при плаване във фарватерите и стеснените в навигационно отношение райони се явява по статистически данни най-често загубата на управление в резултат на повреда на рулево устройство (заклинване на руля) на преминаващ плавателен съд (3).

Настоящата публикация има за цел да представи оценения риск от възникване на споменатата по-горе аварийна ситуация.

В симулирана среда, изградена в международно сертифициран от DNV навигационен симулатор, е извършено изследване на условията, при които може да възникне аварийна навигационна ситуация, свързана със заклинване на руля на преминаващ през Канал No. 2 кораб и сблъсъка му с газовоз, застанал на вързала на западния пирс в споменатото пристанище (7,8,9).

Предвид симулацията, следните задачи бяха решени (4):

1. симулиране на пристанище от открит тип;
2. въвеждане в симулатора на модел на кораб, характеризиращи преминаващия през канала корабен трафик;
3. опитно установяване на радиусите на циркулациите за всички съчетания от зададени скорости и отклонения на руля на дадения корабен модел;
4. създаване по графо-аналитичен път на семейства криви, показващи траекториите на циркулациите с вече определени радиуси за всички съчетания от зададени скорости и отклонения на руля (2);
5. оценка на влиянието на вятъра и течението в района върху циркулациите (4);
6. нанасяне на семействата криви на картата в ECDIS (Electronic Chart Display and Information System) на симулатора така, че да се види кои от тях преминават през мястото на застаналия на западния пирс газовоз и се определят, като опасни;
7. определяне на районите с началните точки от фарватера, от които е възможно преминаващият кораб да влезе без да заседне в района на пристанището, което би довело до сблъсък с газовоза на пирса при заклинване на

руля;

8. проиграване на ситуации с използване на скоростите и отклоненията на руля, водещи до определените като опасни циркулации с цел опитно потвърждаване на получените изводи.

Използваните за симулацията скорости на преминаването на кораби през канала в симулираното пристанище са взети в диапазона от 6 до 12 възела, съгласно статистическата извадка предоставена от ДППИ (Държавно предприятие „Пристанищна инфраструктура“). Статистическа достоверността на симулираните резултати е доказана и с проверка по методика за експериментално-статистическо изследване на взаимовръзката между кинематичните параметри на движението на кораба в стеснени води.

На Фиг. 1 е представен западния пирс на пристанището, разположен успоредно на канала на разстояние 150 m от южната линия на Канал No. 2. Западният пирс е изцяло отворен без предпазна дига, като по-долу са разгледани опасните траектории на преминаващи кораби в източна и западна посока,при заклинване на руля им, в следствие на което би се осъществил удар в намиращия се на пирса газовоз.

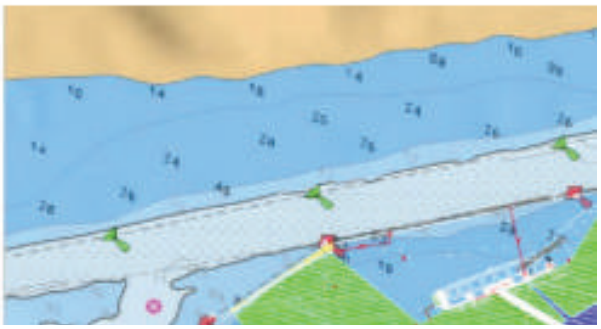

Фиг. 1. *Западен пирс, открит към Канал No. 2*

На следващ етап, за успешно създаване на симулации за възможна авария от споменатия тип, е избран модел на преминаващия кораб с технически характеристики, идентични с тези на най-често преминаващите през района кораби. Данните са предоставени от ДППИ. Симулираният плавателен съд е представен на Фиг. 2, като кораба е за превоз на химически товари с дължина L=133.5 m, ширина B=20.7 m и газене d=6.0 m.

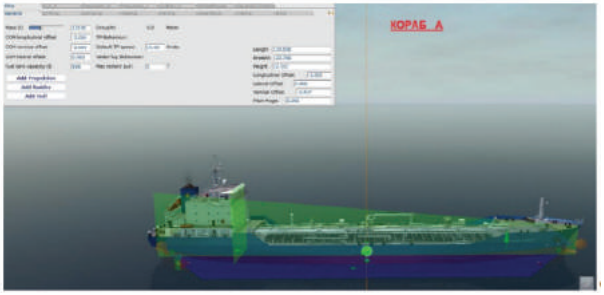

Фиг. 2. *Технически характеристики на симулирания кораб*

Определени са радиуси на циркулации при различни скорости на преминаващия кораб, за различни стойности на отклонен заклинил рул. Установени са и скоростите спрямо дъното и скоростите на развъртане за всяко съчетание от скорости на преминаващия кораб и отклонения на руля му (2). Така, по емпиричен начин с използване на формулата:

$$R_{цирк} = (0.955xSOG)/ROT,$$

$R_{цирк}$ – радиус на циркулацията, nm
SOG – скорост спрямо морското дъно, kts
ROT – скорост на развъртане, °/min,

бяха определени семействата криви, проверени и в симулатора, което дава достатъчна сигурност, че определените циркулации ще се получат и по време на симулациите. На тренажора беше отчетено и движението при плитководие.

С помощта на изчислителни и чертожни програмни продукти и с използване на определените вече радиуси на циркулации бяха създадени семейства криви, показващи нагледно траекториите на преминаващия кораб за различни скорости (6, 8, 10, 12 kts) и при отклонение на руля на 5°, 10°, 15°, 20°, 30°, 35°, при които рулят може да се заклини (Фиг. 3). След наслагването на траекториите върху електронната карта на симулатора бяха определени опасните циркулации.

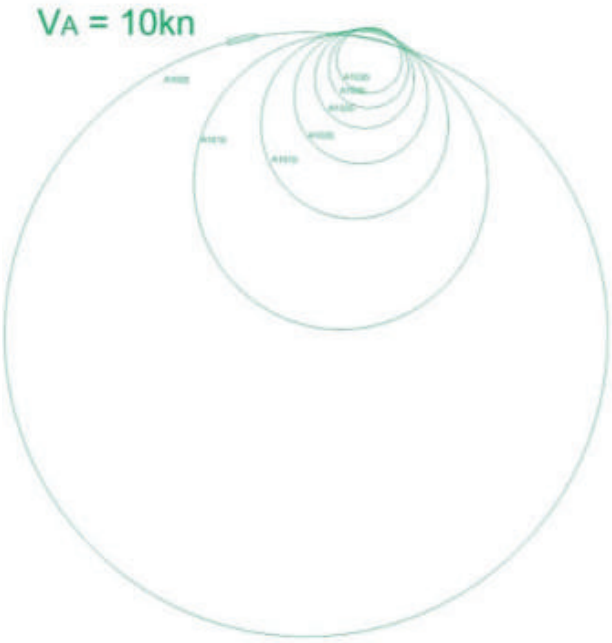

Фиг. 3. *Траектория на движение на кораб със скорост V=10 kts, при различни ъгли на отклонение на руля*

Преобладаващите опасни ветрове в района на западния пирс са от северна и западна посока, съгласно предоставената информация от ДППИ. Бяха изследвани разликите в стойностите на циркулациите на преминаващия кораб в полоса от около 400 m при липсващо и при съществуващо въздействие на тези ветрове. Разстоянието от началото на опасната траектория, която се описва от преминаващ по Канал No. 2 кораб със заклинило перо на руля до мястото на сблъсък, е около 358 m, представено на Фиг. 4 (1,4).

За извършването на симулираното определяне на разликите в траекториите на циркулациите с и без вятър е взета скорост на вятъра от 10 kts при скорост на кораба от 6 до 12 kts и при различни отклонения на руля на кораба; най-голяма е разликата в траекториите при рул, заклинен на 30° и скорост на кораба 10 kts, както е показано на Фиг. 5 (7,8,9).

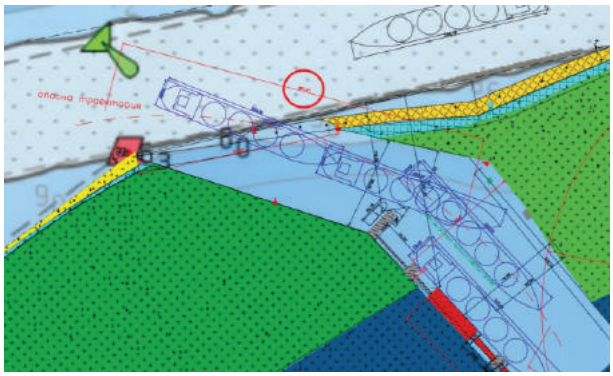

Фиг. 4. *Опасна траектория на преминаващ кораб със заклинил рул*

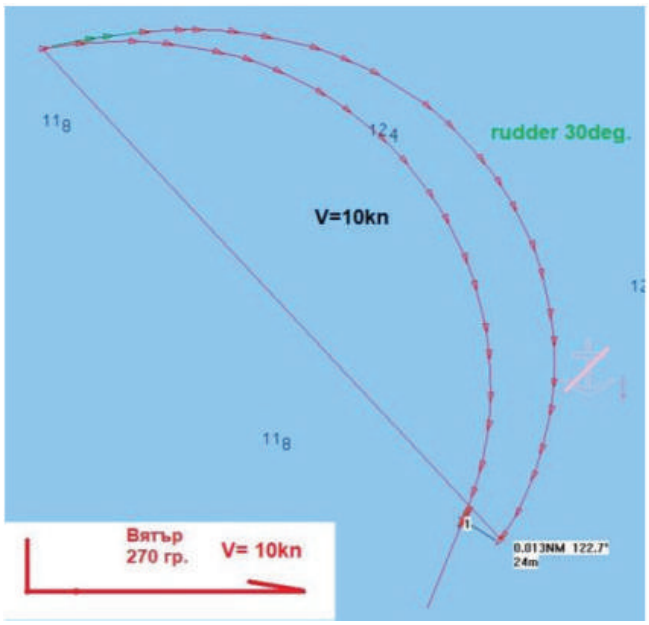

Фиг. 5. *Разлика в циркулациите на преминаващ кораб с и без вятър*

Теченията в района на западния пирс са със скорости под 0.2 kts, от където следва, че влиянието им върху диаметъра на циркулациите е пренебрежимо малко и може да се приеме, че няма да създадат съществени разлики между циркулациите при съществуващо и при липсващо въздействие на течението (4).

От направените експерименти бе установено, че съществува само една посока на вятъра, при която траекториите на циркулация се изместват за 400 m дължина на една корабна ширина и това е при западен вятър със скорост 10 kts при заклинване на руля на кораба на 30

градуса. В следствие на това заключение бе установено, че изследванията могат да бъдат проведени при липса на вятър за по-голяма прецизност на изследването, като получената опасна полоса ще бъде разширена с една корабна ширина (2).

На електронната карта на ECDIS на симулатора бяха нанесени семействата криви, описващи възможните циркулации на преминаващ аварирал кораб (7,8,9). При нанасянето им кривите бяха разположени така, че да преминават през граничните входни точки на акваторията на пирса, но и да тангират към границите на Канал No. 2, като по този начин беше определено кои от всички възможни циркулации при зададените съчетания от скорости и отклонения на руля, започващи от различни точки от фарватера, са опасни и водят до опасно навлизане на аварирания кораб в акваторията на западния пирс, което би довело до евентуално сблъскване с газовоз, застанал на пирса.

На Фиг. 6 е представена визуализация на опасните циркулации при навлизане на аварирал кораб в терминал, открит към Канал No. 2, при различни скорости и заклинване на перото на руля на 5°, за различни скорости на кораба.

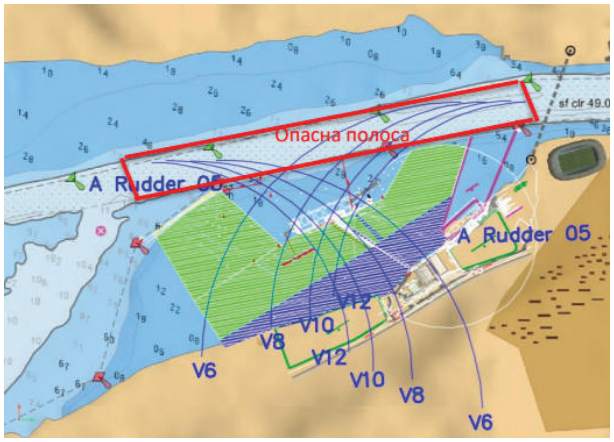

Фиг. 6. *Опасни траектории на циркулация на аварирал корав в района на западен пирс*

От направените експерименти е видно, че съществува опасна полоса в близост до пирса по протежението на Канал No 2, която се простира на 60 m източно от Буй No. 241 до 5 m западно от Буй No. 233.

При всички скоростни експерименти за изготвения модел на преминаващия кораб със скорост в диапазон от 6 до 12 възела бе установено, че при заклинване на руля от 5 до 35 градуса корабите, премиващи през зоната на опасните полоси, ще навлязат в акваторията на западния пирс, в следствие на което съществува риск от сблъсък с намиращия се там газовоз на вързала.

Литература:

Хаджиатанасов, П., 1999, Навигация Том I-ви, ТУ-Варна, стр. 206 - 254

Хаджиатанасов, П., 2002, Навигация Том II-ри, ТУ-Варна, стр. 389 - 409

Щерев М., 2001, Аварийно – спасителни операции и осигуряване на мореходността на кораба, ТУ – Варна, стр. 311 - 353

Admiralty Sailing Directions, 2019, Black sea and sea of Azov Pilot, Book No 42, 6th Edition

ISO 31000:2018 – Системи за управление на риска, ТК-34, БИС, 2018

ISO45001:2018 - Системи за управление на здравето и безопасността при работа. Изисквания с указания за прилагане, ТК-34, БИС, 2018

V-Step, HBK-4001, Operators Handbook Part 2

V-Step, HBK-4001, Termination & Commissioning Handbook

V-Step, Manta Digital Operation Manual

За контакти:
к.д.п. д-р инж. Ивайло Иванов
Технически Университет – гр. Варна
E-mail: ivyanivanoff@gmail.com

ОЦЕНКА НА РИСКА И ОПРЕДЕЛЯНЕ НА ВЪЗМОЖНОСТИТЕ ЗА НАМАЛЯВАНЕТО МУ ПРИ ПРЕВОЗ НА ОТРАБОТЕНО ЯДРЕНО ГОРИВО С БАРЖА „НАУТИЛУС" ПО РЕКА ДУНАВ ОТ ПРИСТАНИЩЕТО НА АЕЦ „КОЗЛОДУЙ" ДО ПРИСТАНИЩЕТО НА ПЛОЩАДКА „БЕЛЕНЕ"

к.д.п. д-р инж. Ивайло Я. Иванов

Abstract: *Nowadays, risk assessment is gaining popularity as a tool for business management and ensuring the safety of personnel engaged in various activities, as the main standards that provide guidelines for identifying risk in process management are ISO31000:2018 and ISO45001:2018. With the development of the modern technologies, navigational simulators are increasingly used for the training process of the seafarers, but apart from the educational purposes, they can also be used as a means for evaluation of the risks in the maritime operations. This publication provides guidelines for the use of a marine simulator for risk assessment and identification of possibilities for its reduction during the transportation of spent nuclear fuel by the Nautilus barge along the Danube river from the port of Kozloduy nuclear station to the working site of Belene nuclear station, as a result, some preventive actions and opportunities to reduce the assessed risks can be identified. The contribution of all mentioned is a minimization of costs due to unforeseen situations, which arise during the marine operations and to preserve the human life at sea.*

Keywords: *risk assessment, possibilities, nuclear, preventive, transportation*

За пръв път от 5 г. бе извършена уникална операция по извозването на отработено ядрено гориво от АЕЦ „Козлодуй" до работна площадка в АЕЦ „Белене". Операцията бе осъществена със специализирана речна баржа „Наутилус" в речния участък на река Дунав между споменатите дестинации.

Осъществяването на уникалната операция бе планирана от специалисти на Техническия университет – гр. Варна и Центъра по хидро- и аеродинамика (ЦХА) в гр. Варна, по поръчка на МВТХ Инженеринг ООД за АЕЦ „Козлодуй". За реализиране на прехода споменатите специалисти са изготвили оценка на риска за осигуряване безопасността на операцията, в която са отчетени всички аспекти на речната навигация, корабните конструкции и съвременните спасителни операции (5, 6). Оценката на риска обхваща детайлни симулации, проведени на сертифициран от DNV навигационен симулатор (7,8,9), които бяха демонстрирани от експертен екип от МВТХ Инженеринг ООД , ТУ-Варна и ЦХА – гр. Варна, пред представители на АЕЦ „Козлодуй".

Специалистите на ТУ-Варна разработиха план за прехода с отчитане на оценените рискове (1), като сложната операция бе проиграна в симулирана среда, изградена в навигационните тренажори на ТУ-Варна (Фиг. 1), непосредствено преди реализирането й, с цел потвърждаване на определените рискове.

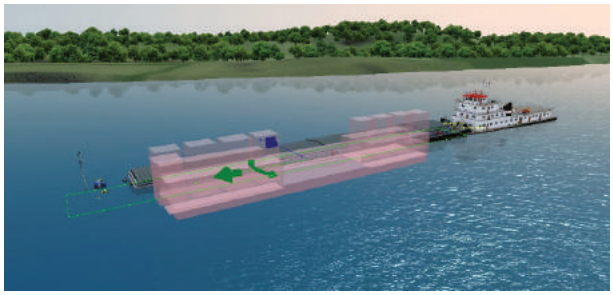

Фиг. 1. *Симулация на транспортирането, проведена на навигационен тренажор*

За анализа на риска от засядане и сблъс-

кване, наводняване и/или потъване на баржата „Наутилус", превозваща отработено ядрено гориво, при анализа на способите за възстановяване на устойчивостта и плавателността на баржата в случай на авария с наводняване и/или потъване (3), при планирането на прехода в конкретния участък по р. Дунав, използва се симулаторен комплекс (7,8,9), разположен в Технически университет – Варна, в който се изгражда симулирана среда, в която се провежда операцията (Фиг. 2). При изграждането на средата са отчетени всички необходими данни, предоставени от Изпълнителна агенция „Проучване и поддържане на р. Дунав" (4), както и на еквивалентния румънски административен орган – Речна администрация на Румъния за долен Дунав – Галац (Administratia Fluviala a Dunarii de Jos R.A. Galati), такива като: форма на релефа на дъното, брегова инфраструктура, брегови релеф, скорост на реката и течения-та, посока и сила на ветровете, навигационни опасности, разположение на навигационни знаци, гъстота и вид на трафика и др.

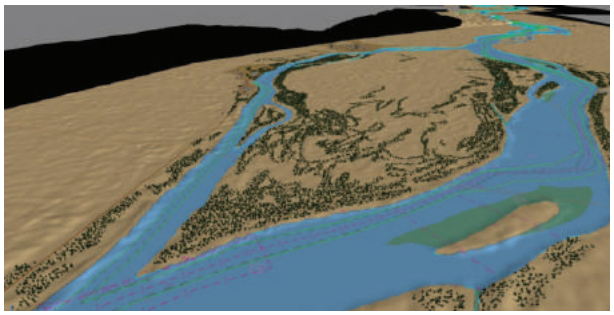

Фиг. 2. *Визуализация на симулираната среда за провеждане на симулации за оценка на риска при провеждане на операция по транспортиране на отработено ядрено гориво*

Друга важна подробност за симулиране на операцията и оценка на възможните рискове е създаване на точен модел на баржата и влекача, включени в транспортирането, като такива модели са изготвени и данните им са въведени в тренажора (7,8,9). И за двата плавателни съда са отчетени: водоизместване, газене, дължина, ширина, височина на надводния борд, вид на двизителите за влекача, форма на корпуса и т.н. Общият изглед на плавателните съдове е показан на Фиг. 3, Фиг. 4 и Фиг. 5.

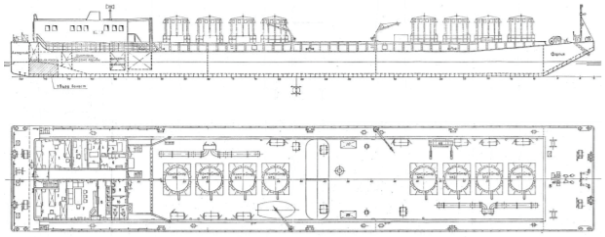

Фиг. 3. *Общ вид на баржа „Наутилус"*

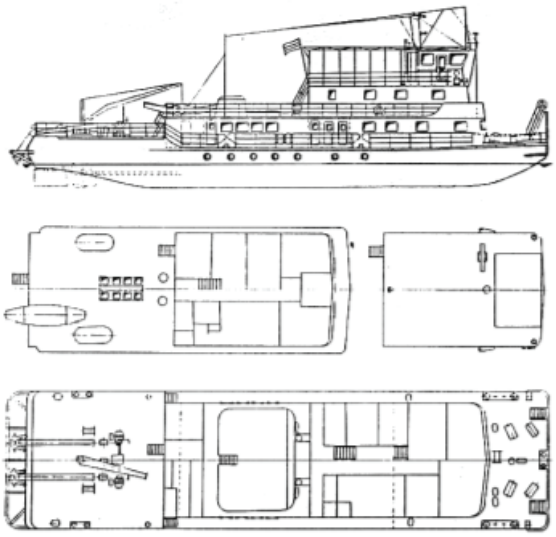

Фиг. 4. *Общ вид на моторен тласкач*

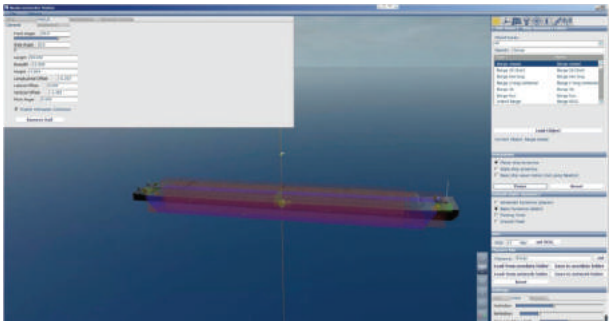

Фиг. 5. *Симулация на баржа „Наутилус", представена по данни, въведени в навигационния тренажор*

За споменатия анализ е разработена методика за оценка на риска, базирана на изискванията на ISO31000:2018 (5) и ISO45001:2018 (6), където следните аспекти са съобразени: вид на риска, който може да възникне, честота

на поява на риска и последици от възникналия риск, влияние на околната среда, влияние на човешкия фактор, идентифициране на силни и слаби страни при провеждане на операцията по транспортиране, анализ на причините и следствията от възникване на даден риск, основни рискови категории.

В резултат на разработената методика и прилагането й, следните рискове за провеждане на операцията бяха идентифицирани (3), а именно:

- риск от засядане вследствие на случайна навигационна грешка на водача на тласкача;
- риск от засядане вследствие на неочаквана промяна на релефа на дъното на плавателния фарватер в даден участък;
- риск от засядане вследствие на маневра за избягване на сблъсък с плаващ обект, друг кораб или тласкан/влачен състав;
- риск от засядане вследствие на умишлени действия с цел предотвратяване на потъване;
- риск от засядане вследствие на внезапно влошаване на хидрометеорологичните условия, вкл. влошаване на видимостта под 50 m;
- риск от засядане вследствие на повреда във винторулевото устройство или бляк аут на борда на тласкача;
- риск от засядане вследствие на разкъсване на връзката на баржата с тласкача;
- риск от сблъсък с друг кораб или състав.

Всяка една от описаните по-горе ситуации е тествана в симулирана среда (7,8,9), за оценка на последиците от възникването й, като на Фиг. 6 е представена визуализация от симулация при оценка на риска от засядане, вследствие на маневра за избягване на сблъсък с плаващ обект, друг кораб или тласкан/влачен състав.

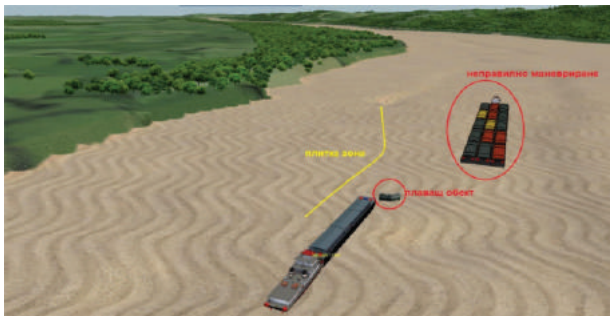

Фиг. 6. *Визуализация от симулация при оценка на риска от засядане вследствие на маневра за избягване на сблъсък с плаващ обект*

Въз основа на проведените симулации, следните мерки за ограничаване на риска са определени (2):

Преди началото на прехода трябва да се прави щателна проверка на състоянието на сцепващите механизми. Проволките и сцепващите механизми трябва да са надлежно сертифицирани за прехода и в добро техническо и експлоатационно състояние.

Преходът трябва да започне само ако по актуални данни липсват заседнали или аварирали състави по реката между началната и крайната точка.

Датата на прехода трябва да бъде съобразена с най-актуалните данни за навигационните условия по р. Дунав, особено с обявените минимални дълбочини на реката и дълбочината на канала, водещ към пристанището на площадка „Белене".

Особено внимание трябва да се обръща при преминаването на официално обявените критични участъци, включително в района на о. Персин (Белене). Възможно е да се появят критични участъци с дълбочини под 2.50 m и да бъде обявен режим за преминаване на реката, при който да не може да бъде достигната крайната точка на прехода и съставът да трябва да се върне обратно в началната точка.

Стриктно трябва да се спазва предварително разработеният план за прехода (route plan), изготвен в съответствие с инструкциите в т.5 от този документ.

По време на прехода трябва постоянно да се следи актуалната информация, предоставяна от БУЛРИС, и да се поддържа връзка с

дежурните оператори.

Водачът на тласкача трябва да познава изключително добре участъка на плаване.

За намаляване до минимум на риска от засядане капитанската вахта на тласкача би могла да се дублира (т.е. да има втори водач).

При извънредни обстоятелства, в случай на възникване на ситуация, застрашаваща безопасността на прехода, е възможно да бъде поискано временно преустановяване на движението на други кораби в някои критични участъци след съгласуване с компетентната речна администрация.

На следващ етап, са определени и рискове, като:

- риск от потъване при наводняване на ляв или десен двоен борд на един отсек;
- риск от потъване при наводняване на ляв или десен двоен борд и двойно дъно на един отсек;
- риск от потъване при наводняване на ляв или десен двоен борд на два отсека;
- риск от потъване при наводняване на двойните дъна на два отсека;
- риск от потъване при наводняване на машинното отделение и отсек No. 3;
- риск от потъване при наводняване на трюма и отсек No. 2;
- риск от преобръщане.

Всяка една от описаните по-горе ситуации е тествана в симулирана среда (7,8,9) за оценка на последиците от възникването й, като на Фиг. 7 е представена визуализация от симулация на баржата при наводнени трюм (отсек 5) и отсек 2.

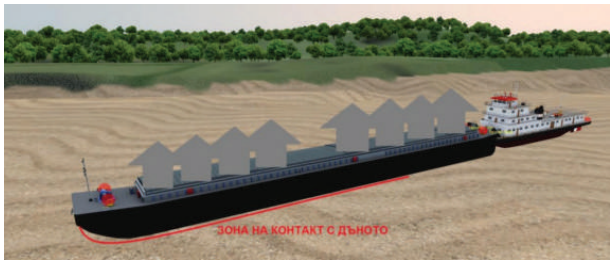

Фиг. 7. *Визуализация от симулация на баржата при наводнени трюм (отсек 5) и отсек 2*

Относно рисковете, свързани с потъване на баржата, разработена е матрица на риска от потъване, където са описани последиците от дадена авария и мерките за отстраняването им (2):

Табл. 1. *Матрица на риска от потъване*

Опасност	Вероятност	Ниво на риска	Последици	Мерки за отстраняване на последиците	Отговорник
Наводняване на до два бордови и/или дънни отсеци	Умерена	Умерен	Леки вреди (баржата запазва устойчивост и плавателност, въпреки наводнените отсеци)	Предприемат се действия за ликвидиране на пробойната и възстановяване на херметичността на съда съгл. т.13, и действия за отводняване, след което преходът продължава	Водач на състава
Наводняване на повече от два съседни отсека	Невероятна	Нисък	Тежки вреди (баржата губи собствена плавателност и потъва)	Провеждат се аварийно-спасителни операции съгласно т.14.3 или т.14.4. Преходът продължава след възстановяване на устойчивостта и плавателността на баржата	Ръководител на аварийно-спасителните операции, Ръководител на корабо-подема

Опасност	Вероятност	Ниво на риска	Последици	Мерки за отстраняване на последиците	Отговорник
Наводняване на машинно отделение (отсек 4) и отсек 3	Невероятна	Нисък	Тежки вреди (баржата губи собствена плавателност и потъва)	Провеждат се аварийно-спасителни операции съгласно т.14.3 или т.14.4. Преходът продължава след възстановяване на устойчивостта и плавателността на баржата	Ръководител на аварийно-спасителните операции, Ръководител на корабо-подема
Наводняване на трюма (отсек 5) и отсек 2	Невероятна	Нисък	Тежки вреди (баржата губи собствена плавателност и потъва)	Провеждат се аварийно-спасителни операции съгласно т.14.1, т.14.3 или т.14.4. Преходът продължава след възстановяване на устойчивостта и плавателността на баржата	Ръководител на аварийно-спасителните операции, Ръководител на корабо-подема

Следните изводи са направени:

При наводняване вследствие на пробойна само във външната обшивка на двойните бордове и двойните дъна на баржата, тя запазва своята устойчивост и плавателност. Единствено при наводняване на ляв или десен двоен борд на два отсека трябва да се отчита кренът и по възможност да се предприемат мероприятия за намаляването и/или ликвидирането му, но това не е задължително.

При наводняване на трюма или машинното вследствие на пробойна едновременно във външната обшивка и в двойния борд/дъно, както и при наводняване на повече от два съ-

седни отсека, баржата губи плавателност, т.е. тя е потопима. Въз основа на извършения анализ в т.4.4 от този документ, и т. 4.2 на документа № 616-050-105/ПР-доп е съставена матрица на риска, показана в Табл. 1, отчитаща вероятностите от потъване на баржата, нивата на риска, последиците и мерките, които следва да се предприемат при възникване на аварийна ситуация.

Относно рисковете, свързани с преобръщане на баржата, разработена е матрица на риска от преобръщане (2), където са описани последиците от дадена авария и мерките за отстраняването им.

Табл. 2. *Матрица на риска от преобръщане*

Опасност	Вероятност	Ниво на риска	Последици	Мерки за отстраняване	Отговорник
Преобръщане вследствие на наводняване на машинното отделение и отсек 3	Невероятна	Няма	Няма (баржата не може да се преобърне)	Няма (не са необходими)	–
Преобръщане вследствие на наводняване на трюма и отсек 2	Невероятна	Няма	Няма (баржата не може да се преобърне)	Няма (не са необходими)	–

При всички разгледани аварийни случаи баржата „Наутилус" запазва достатъчна плавателност и устойчивост за да продължи плаването по р. Дунав до назначеното пристанище „Белене" с изключение на случаите, когато са едновременно наводнени:

а) Отсек № 3 и МО, ребро 80-118: в този случай баржата ще бъде частично потопена във водата до ребро 69. Газенето на кърмата ще е 4.15 метра, но част от рубката (МО) ще е над водата. Трюмът, както и незасегнатите бордови и дънни отсеци, осигуряват определена плавателност и устойчивост на кораба.

б) Наводняване на отсек № 2 и/или кой да е друг бордови отсек и трюмът на кораба, ребро 8-97: в този случай рискът за потъване на баржата е най-голям.

В резултат на всичко изложено до тук, за повишаване безопасността и намаляване на риска до приемливи граници е необходимо да бъдат разработени процедури за намаляване на идентифицираните рискове, план за безопасен преход (1) и план-процедури за аварийно-спасителни операции при превоза. В тези процедури следва стриктно да са отбелязани задълженията и отговорностите на различните управленски нива.

Литература:

Хаджиатанасов, П., 1999, Навигация Том I-ви, ТУ-Варна, стр. 206-254

Хаджиатанасов, П., 2002, Навигация Том II-ри, ТУ-Варна, стр. 598-614

Щерев М., 2001, Аварийно – спасителни операции и осигуряване на мореходността на кораба, ТУ – Варна, стр. 415-454

https://appd-bg.org/navigation#data_navy – ИАППД: Навигационни условия, Изпълнителна агенция „Проучване и поддържане на река Дунав"

ISO 31000:2018 – Системи за управление на риска, ТК-34, БИС, 2018

ISO45001:2018 - Системи за управление на здравето и безопасността при работа. Изисквания с указания за прилагане, ТК-34, БИС, 2018

V-Step, HBK-4001, Operators Handbook Part 2;

V-Step, HBK-4001, Termination & Commissioning Handbook;

V-Step, Manta Digital Operation Manual.

За контакти:
к.д.п. д-р инж. Ивайло Иванов
Технически Университет – гр. Варна
E-mail: ivyanivanoff@gmail.com

МОРСКИЯТ ТРАНСПОРТЕН ЦЕНТЪР ВАРНА ПРЕЗ РАННАТА БРОНЗОВА ЕПОХА

Светлозар Попов

Abstract: *The article raises the question of the role of the coastal settlements in the Varna bay during the early Bronze Age (EBA) and makes an attempt to provide an answer for it. These settlements from the Chalcolithic period are known to have been a maritime transport center for trade—export of Provadia salt, flint and precious stones, copper, gold, and mussel products and sea import of copper from the Strandzha mountain. It is known that the Varna settlements formed a large metalworking center for copper and gold products, whose production can be traced in many places along the Danube and the northern Black Sea coast to the rivers Don and Volga.*

However, the issue of the importance of EBA settlements in the Varna bay is still unresolved. This is because they are multiple in number, relatively larger as occupied area and have even lasted twice as long. Therefore, it is assumed that they were inhabited by a larger population. And finally no one has commented so far on what they were used for after the salt production in the Provadia region and the processing of copper and gold in the center were stopped. There are no traces of the accumulation of wealth, which on the other hand is found in abundance in the old Chalcolithic center—the Varna I necropolis.

The article seeks an explanation of how this data for a larger EBA center correlates with its more limited functions. For the purpose some historical realities from the 3rd millennium BC are taken into account and discussed. This is primarily the invasion of the Pit Grave culture tribes in the area. These tribes are known to have traveled along the shores of large water basins and thus finally crossed Europe and reached the Atlantic coast. Secondly, the article discusses the discovery of early arsenic bronze and its spreading to the Aegean and the Middle East. In this sense, in our opinion, the Early Bronze maritime center in the Varna bay, which we will call Varna II, unlike the Chalcolithic one from the same area named Varna I, was associated exclusively with transport functions—migration by sea of groups of Pit Grave tribal migrants and the spreading of bronze products from the homeland of bronze—south of the Eastern Carpathians, down to the Mediterranean.

Keywords: *Chalcolithic period, Bronze Age, maritime transport center, Varna I, Varna II*

Светът с удивление говори за къснохалколитната култура Варна, а ние разпознаваме в нея първата цивилизация на планетата. Известен е и краят й, колкото и неясноти да се обсъждат около него. Археолозите знаят, че след един дълъг почти хилядолетен период, бреговете на Варненския лиман отново биват населени през ранната бронзова епоха (РБЕ), в периода 2800–2100 г.пр.Хр., ако датирането е достоверно. Тогава центърът Варна оживява повторно и е вече синхронен на културите Чернавода III по Долен Дунав и Североизточна България, на Езеро в Югоизточните Балкани и на ранната анатолийска бронзова култура в Северозападна Анатолия с Троя, та чак до Анкара, на Майкопската култура в Кавказ и на културите Болераз и Баден по Среден Дунав. Лошото е, че липсва връзка между халколитния центъра Варна и по-късния културен хоризонт в района от РБЕ.

Това археолозите са доказали с проучването на потъналото селище при Арсенала.

Според него над халколитния слой от първото селище (дебелина от 0.9 м) е имало пласт от морски мекотели със същата дебелина – 0.9 м, в който липсват културни артефакти и дори полен (цветен прашец). Това прави този слой хиатус. Най-горният слой е отново културен и е вече от ранната бронзова епоха. Този слой възлиза на места до 3.5 м, когато около 2100 г.пр.Хр. селищата отново са залети от морето и повече никога не се появяват.

Ето как представя данните от проучванията на потъналите селища археологът Иван Иванов и до какви изводи достига той: „Важната особеност на бронзовата епоха във Варненско е липсата на връзка с предходната епоха. По-горе бе казано за пластовете под водата и тяхното прекъсване с празен пласт между тях. Това е лесно установимо и при сравнение на материалната култура на едната и другата епоха. Изчезват ниските разлати съдове, украсени с боя, графит и инкрустирани геометрични мотиви. Появяват се кани с дръжки и скосени устия, паници и аскуси. На преден план излиза само врязана и набодена украса, образуваща пояси по плещите на съдовете. Друга е и повърхността на съдовете, а и съставът на глината се различава. Изчезва напълно идолната пластика, променя се формата на каменните брадви. Тези аргументи за промяна на материалната култура всъщност показват смяната на населението. Остава неизяснено защо новото население се е настанило на мястото на старите енеолитни селища. … Дендрохронологични изследвания на колове от селището при Арсенала показват устойчивост на двете групи проби – от енеолитната и от бронзовата епохи. Не бяха открити от проучените проби такива, които да се застъпват, т.е. разликата между двете епохи е по-голяма от възрастта на изследваните дървета. Важно за изучаването на епохата е това, че във всички потънали селища – 13 досега установени, има находки от РБЕ. Размерите на селищата от епохата също превишават тези от предходния халколит. Това води до извода, че новото население е не само друго като етнически състав, но и по-многобройно. В района на Варненско не са намерени селища от същото време … За находките от потъналите селища е характерно откриването на дървени предмети, каквито не може да се открият в обикновените селища от халколита. Възможно е при проучванията да бъдат намерени и много други органични материали – кожа, тъкани, плетки – всички запазени в анаеробната среда под водата” (1).

Така разбираме следните важни за нас неща. Първо, че след като халколитните селища във Варненския залив са залети от морската вода и животът изчезва за дълги столетия, през РБЕ те отново оживяват. Второ, липсва връзка между живота на потъналите селища от времето на халколита и тези от РБЕ. Трето, новите селища, по неясни засега причини, са правени винаги на мястото на старите от халколита, там, където е имало такива. Сега те са по-големи и повече на брой. Четвърто, новите обитатели на селищата са население, носител на друга култура и с друга етническа принадлежност. Това население, заселило новите крайбрежни селища, не е оставило следи във вътрешността на района, въпреки че е живяло значително по-продължително тук. И Иван Иванов допуска, че е дошло до Варненския лиман по крайбрежни пътища. Ние обаче не можем да изключим това да е станало и по море.

Тъй или иначе, животът в стария халколитен център Варна е бил подновен през РБЕ. Населението е било по-многобройно и е живяло тук по-продължително време. Археолозите регистрират редица различия в материалния живот на новите заселници, говорят за нов етнос и липсата на приемственост между старите халколитни и новите раннобронзови обитатели. И това налага, когато говорим за района на Варна, да различаваме два отделно съществували във времето културни центрове – един халколитен – известният носител на цивилизация Варна, и втори, на същото място – Варна от ранната бронзова епоха, чийто образ ни се губи, а и науката не го е описала. Редно е тогава да различаваме два центъра: стар – Варна I и нов – Варна II.

Колкото и шумно да се афишира липсата на приемственост, такава все пак съществува. И това разкриват нагледно самите крайбрежните селища. Защото моделът е запазен и външно те са неразпознаваеми. А освен това

новите селища са изградени върху старите от халколита във всичките осем случая, където ги е имало. Но е имало и нови - на нови места. Какво са представлявали тези селища, как са функционирали и за какво са служили, не се коментира. Интересното е, че липсват данни за производствена дейност. Металообработването е замряло, няма и следа от солодобива в Провадийско, а първият солодобивен център е престанал да функционира. Липсват следи от оживена търговия. Тогава с какво са се занимавали хората тук, за да са били издигнати повече от дузина крайбрежни селища? Защото известните са 13, но се знае, че има и неизследвани. А с тях селищата стават приблизително 20. Въпреки това новите заселници остават в сянка. Кои са, откъде са дошли и носители на каква култура са били те? Как са живели, след като са обитавали центъра поне седем столетия, т.е. 2–3 пъти по-дълго време от халколитните „варненци"? И какво наследство са оставили те след себе си? Тези и други още въпроси определят предмета на настоящата работа.

Археолозите са си свършили работата перфектно, когато са проучвали останките от т.нар. „наколни" или „потънали" крайбрежни селища в дълбокия някога Варненски залив, възползвайки се от добрия шанс с присъствието на братята Херман и Карел Шкорпил при дренажните дейности във Варненското езеро през 1921 г. Затова при подновените през 60–70-те години на XX в. дренажни работи на територията и на Белославското и на Тръстиковското езера са били в очакване. И не са се излъгали, очакванията им са се увенчали с успех. Те дори са успели да ги диференцират в зависимост от вида открити артефакти на халколитни и раннобронзови.

Краят и на двата вида селища е един и същ – потъването им в резултат от заливането от водата при повишаване на морското ниво. И ако в края на халколита са потънали за първи път, а в началото на РБЕ заживяват нов живот, то в края на епохата те са залети повторно и повече от пет хилядолетия остават в тинята на превърналия се в наниз от езера праисторически залив.

Ето как представя нещата с „наколните или потъналите селища" Иван Иванов: „Откритите досега селища представляват истински комплекс, непознат другаде. Съществуват данни за още други, неустановени с артефакти, потънали селища – в Корабостроителния завод, в канала между Девненското и Варненското езеро, в западния край на пясъчната коса на острова, под новия мост и другаде. Със сигурност известните селища са:

1 – южният бряг на канала близо до стария мост – енеолитна и бронзова епоха

2 – пред сегашната фабрика „Христо Ботев" – бронзова епоха

3 – в двора на Морфлот, южно и съвсем близо до късноенеолитния некропол – енеолитна и бронзова епоха

4 – пред гара Тополите – бронзова епоха

5 – Езерово – енеолитна и бронзова епоха

6 – ТЕЦ „Варна" – енеолитна и бронзова епоха

7 – Арсенала – новия цех – енеолитна и бронзова епоха

8 – Лъджата – стария цех – бронзова епоха

9 – Страшимирово – старата гара – енеолитна и бронзова епоха

10 – Страшимирово – мостът на старата жп линия – бронзова епоха

11 – западният край на Белославското езеро – енеолитна и бронзова епоха

12 – при гара Повеляново – енеолитна и бронзова епоха

13 – Балтата – между гарите Повеляново и Разделна – под трасето на жп линията – бронзова епоха.

… Късноенеолитните потънали селища са осем на брой, но разположението им на разстояние не по-голямо от 18 км навътре по бреговете на езерата е твърде показателно и значимо като брой за епохата. Находките от тях са едновременни, което определено сочи не само времето на разцвет, но и времето на заселване на бреговете" (2).

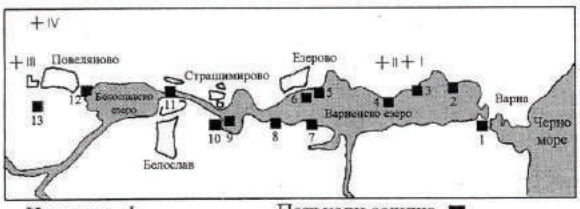

Обр. 1. Карта на потъналите праисторически селища във Варненското и Белославското езеро (по Ivanov, Iv. 1993)

Обр. 2. Карта на потъналите праисторически селища по западния бряг на Черно море (по Peev, P. , 2004).

Казаното, дори и така накратко, е важно. То определя броя на потъналите селища – осем халколитни и тринадесет от РБЕ. А по-горе посочихме любопитната подробност, че новите раннобронзови селища във всички случаи, без изключение, възникват на мястото, където е имало старо халколитно селище. Така е и при осемте халколитни селища. През РБЕ те са дублирани от новите на техните места. Има обаче и пет нови селища на нови места.

Ценни разкрития относно съдбата на потъналите селища намираме в изследването на проф. Михаил Лазаров „Древното корабоплаване по Западното Черноморие" (2009). В него той разглежда първоначално халколитните селища във Варненския лиман и това от Созопол, след което обръща поглед и на тези от РБЕ. Първоначално се спира отново на селищата край Варна, но интересните са новооткритите по южното ни Черноморие. Освен раннобронзовото селище при Созопол, такива са открити при Атия, на устието на р. Ропотамо, край Урдовиза (Китен) и това при Стамопло. Така установяваме, че по време на РБЕ по българското Черноморие е имало поне 18 потънали селища като новите са предимно южно от Стара планина.

Особено ценно е мнението, че са служили като пристанища. Те са непосредствено до морския бряг и разположени на подходящи за корабоплаване места. А и данни за търговия по море не липсват още за късния неолит и халколита (3). Защото при липсата на сухоземен транспорт, корабчетата тип гемийка са били единствените транспортни средства за търговия на големи разстояния. С такива гемии е била изнасяна през късния неолит солта от солницата в Провадия. Пак с тях са били внасяни ценните миди спондилус и денталиум от Егейско море. А след това, през халколита те са служили за транспортирането на медната суровина от рудодобивните центрове в Странджа и Средна гора (Старозагорско) на север, към металообработващите центрове в Дуранкулак и Варна. По време на РБЕ обаче необходимостта от транспорт става още по-належаща и по този повод авторът отбелязва:

„Проблемът за снабдяването с метал е още по-остър през следващия голям период от миналото на черноморските и източносредиземноморските общества – бронзовата епоха. След един срив, рухване на късноенеолитните култури по Западнопонтийското крайбрежие и един хиатус, чийто хронологически обхват все

още е в основата на многобройни дискусии, в огромния ареал на Черноморието, в Анатолия и Източното Средиземноморие се изгражда нова система от сродни раннобронзови култури. Новите технологии на металообработката сега прибавят към глада от мед още по-ненаситния глад за арсен, а по-късно и за редкия калай – съставни елементи на новата, основна за епохата сплав. Новата система от раннобронзови култури обхваща значително по-обширна територия от Централна Европа до Кавказ и от Балканите до Източна Анатолия и Егейските острови, обособена в т.нар. Циркумпонтийска металургична провинция (ЦМП). В хронологически аспект тя обхваща времето на втората половина на IV и III хил.пр.Хр. Характерна е с изключително активни и многостранни контакти, с определена културна интеграция. … Очертават се два главни района: на юг, който обхваща Задкавказието, Анатолия, Балканите, с икономика, базирана на земеделието и скотовъдството, и на север – от Северен Кавказ до устието на Дунава, включващ степните области по Северното Черноморие с икономика, базирана главно на скотовъдството. Тази огромна система от културни огнища продължава чак до средния бронз”. А по-долу отбелязва: „При това на вниманието се налага един твърде съществен факт. Западнопонтийските крайбрежни раннобронзови селища имат своите паралели в Източното Средиземноморие – както на Малоазийския бряг, така и по островите през ранната бронзова епоха се появяват селища, чийто морски характер, особено тези на островите, едва ли може да предизвика съмнение”. И след това встъпление към проблема с морския транспорт, авторът изрежда появилите се в Егейския свят крайбрежни селища: Полиохни на о. Лемнос, Терми на о. Лесбос, Емпорио на о. Хиос, Тигани и Херайон на о. Самос, Ясос в Кария на малоазиатския бряг. Тези са по т.нар. „източен морски път”. Колкото до „западния морски път”, той пресича Цикладския архипелаг, минава източния бряг на Пелопонес и Атика, след това между о. Евбея и континенталния бряг минава южно на Северните Спорадски острови и също излиза на Полиохни на о. Лемнос. Този път е белязан от съществувалите по това време селища: Лерна в Арголида, Егина в Сароническия залив, Аскитарио и Рафина в Атика, Лефканди и Маника на о. Евбея”. След като маркира източния и западния морски път и отбелязва, че те се събират при Полиохни, авторът допълва картината: „Събрани на Полиохни, тези пътища естествено водят към (или от) Дарданелите, Пропонтида, Босфора и Черно море”.

Така М. Лазаров достига до Черно море и изказва увереността си, че тук по западния му бряг се очаква откриването и на други морски селища от епохата. Освен този западен път професорът бележи и южен морски път – „пътят на аргонавтите”, както го нарича той, минаващ по южното турско крайбрежие на Черно море. Този път е белязан от селищната могила Икиз тепе, на левия бряг при устието на р. Кизъл Ирмак (на п-ов Бафра), Дундар тепе, Текекьой и Кавак, в района на гр. Самсун, като включва и находката от бронзови сечива и украшения при гр. Орду на р. Мелет (4).

Това е общата картина, която рисува проф. М. Лазаров по отношение на многобройните крайбрежни селища в Черно и в Егейско море по времето на РБЕ. Всички те изпълняват функциите на морски пристанища, съставят мрежа, в която се вписват още о. Самотраки, о. Тасос, както и злощастната Троя. И можем само да съжаляваме, че вещият варненски археолог не е открил и не е отбелязал нито едно пристанище по източното черноморско крайбрежие, ако и да говори за „пътя на аргонавтите” към Колхида.

Сега разбираме, че западнопонтийските крайбрежни селища-пристанища от РБЕ имат своите многобройни паралели в Егейския свят и това подчертава контактите между двата морски басейна. Но единственото струпване на селищата е при Варненския лиман. И това е ясен белег за значението, играл той за времето си в неизвестните ни днес морски-търговски отношения.

Какво обаче са обслужвали тези морски пристанища във Варненския залив и защо са толкова многобройни те, археолозите не знаят и не коментират. Погледът им, замъглен от непрогледния Преходен период, остава такъв и през РБЕ. А формулировката „морска търговия” е много обща. Поради това нека потър-

сим как е изглеждал животът през тези епохи.

Краят на културата Варна се свързва с покачването на морското ниво и потапянето на крайбрежните селища във Варненския залив, но това не е и причината за самия край на епохата. Халколитът изчезва близо два века по-късно, на една много по-голяма територия, а не само по морското крайбрежие, за да се свърже пряко с морето. На преден план излиза инвазията на скотовъдно-номадско население от северночерноморските степи, носител на древноямната култура Среден Стог. Това става в края на V хил.пр.Хр. и отсядането на това население по Долен Дунав и в Добруджа се съпътства с ликвидиране на гъстата селищна система и замиране на оживения стопански живот. Следа от тази инвазия са откритите каменни скиптри във вид на конска глава – отличителен белег на населението, опитомило за пръв път коня, както и намерените конски кости. С това се полагат основите на културите Чернавода I и Певец. Преходният период е наречен така поради отсъствието на ясни следи от живот, продължило столетия. А причината е липсата на уседнал начин на живот на придошлото скотовъдно-номадското население поради постоянното му придвижване в търсене на нови пасища. Едва след 500 или 1000 г., животът става отново видим и в Североизточна България възниква културата Чернавода III, а в Тракия културата Езеро А, които са част от големия комплекс култури заедно с Троя I, както и културите Баден и Болераз, по Среден Дунав. Това обаче е вече през РБЕ. Но и този път спокойствието по Долен Дунав, Добруджа и Северното Причерноморие е нарушено от инвазията, сега на ямните племена – също степно скотовъдно-номадско население – преки приемници на древноямната култура.

Типично и за двете тези номадски култури е, че са изцяло скотовъдни – обстоятелство, имало като следствие постоянното придвижване на стадата, пълното отсъствие на уседнал начин на живот и на селища. А липсата на следи от живот се компенсира единствено от погребенията в ями под могилен насип (курган). Трупополагането е по гръб, със свити в коленете и привързани крака, изправени нагоре. Такъв е бил обредът при древноямната и ямната култури.

Като цяло останалите по земите ни могилни погребения са многобройни, приемат се за 10–15 хиляди, но като се има предвид масовото им унищожаване при дълбоката оран, особено след откриването на трактора, броят им се приема, че е бил около 50000. Разбира се, не всички тези могили са дело на праисторическите пришълци, защото най-многобройни са могилите, оставили ни траките. Но и могилите от края на V и тези от III хил.пр.Хр., не са малко. Затова както липсата на селища, така и наличието на погребални могили трябва да приемем за белег и на двете култури. Жалкото е, че не са диференцирани. Самата ямна култура заема обширни територии от Волго-Уралието и северночерноморските степи до Мунтения, Добруджа и Североизточна България. Но следи от такова население се откриват на юг чак в Аргос.

От друга страна Х. Тодорова обръща внимание на съществена особеност, свързана с могилите – тяхното концентриране по морското крайбрежие и у нас, и в Украйна и така поставя въпроса за наличието на известна морска култура у ямните племена или поне на част от тях. Говорейки за скитнически начин на живот, любопитно е да споменем, че най-древните останки от каруца у нас са при едно от погребенията с каменна стела от РБЕ край с. Плачидол. Тези останки са не само символ на най-ранния колесен транспорт, но и свидетелство за номадския живот на придошлите у нас ямни племена. (5).

Освен концентрацията на надгробните могили по морското крайбрежие, не по-малко любопитно е разпределението им по света. То се оказва неравномерно и това е друг ценен ориентир. По мнението на А. Орачев те заемат обширно пространство – от средноазиатските степи на изток, чак до Атлантика на запад. Най-многобройни са надгробните могили в Тракия и на територии, заселени от тракийски племена като Фригия, Лидия, Троада и разбира се, в степите на Украйна. Често се срещат в Бретан, Южна Франция и в Ирландия, докато в Испания, в Италия и Гърция почти липсват. Тъй или иначе обаче хилядите погребалните могили у нас и по-точно тези от РБЕ, легити-

мират мащабната мигрантска вълна на ямни племена по земята ни през III хил.пр.Хр. А многобройните могили легитимират присъствието по нашите земи на многобройно население, носител на ямната култура. И това е особено важно за нас, след като знаем, че начинът им на живот не е оставил за тях други трайни следи. Така хилядите могили легитимират живота по време на т.нар. Преходен период у нас, с присъщата му липса на селища (6).

Погребалните могили са типичен белег за живота на древноямни и ямни племена, но не и единственото свидетелство. Защото у нас са открити и няколко антропоморфни каменни стели. Три от плочите са намерени на 700 м от останките на потъналото селище при с.Езерово и само на 50 м от брега на езерото. Наблизо до плочите са намерени останки от човешки кости, което свързва плочите с погребалния обред. Те са интересни, доколкото се приемат за типични белези на ямната култура и за първите монументални скулптури в културната история на човека. И е необходимо да знаем, че ако каменните скиптри тип „конска глава" са белег на хората от древноямната култура, то антропоморфните каменни стели са белег на ямната. Ето защо би било добре да се запознаем с тях.

Като брой антропоморфните каменни стели у нас са общо девет. Четири от тях са тези от с. Езерово,а една от близкото с. Манастир. Други четири са открити край с. Плачидол, Добричко. Изследвани са от варненската археоложка Горанка Тончева. В най-общи щрихи това са каменни стели, при някои от които външният вид на тялото на човека и част от облеклото са видими, а в други случаи – едва доловими и главата е изобразена като полусферична издатина. При добре оформените стели на главата се открояват очите, веждите, носа, мустаците, устата, брадата. В някои случаи се долавят очертанията на брадви или чукове, втъкнати в колан, в пояс или на ръка. Някъде са изобразени и огърлици с амулети.

Обобщавайки работата си по антропоморфните каменни стели, Г. Тончева стига до следните няколко извода. Тя обръща внимание, че всички открити у нас плочи трябва да са били поставяни побити в земята в изправено положение, съдейки от грубата долна част и по-тъмния й цвят, резултат от дългия престой в земята. На второ място авторката не приема становището, че по-грубите и схематично направени стели са от по-ранен период в сравнение с плочите с детайли, имайки предвид двете плочи от с. Плачидол, които са от двата типа. По подобен начин стои положението и с плочите от Езерово, където плоча обр. 1 е с детайли, а тези обр. 2 и 3 са съвсем схематични, а са намерени само на няколко метра една от друга. По мнението й четирите плочи от Езерово трябва да са свързани с близкото потънало селище тук. И като се позовава на този водещ, но и на още други аргументи, варненската археоложка отнася плочите, открити у нас към РБЕ. Тя дори открива паралели в начина на изобразяването на ръцете при стелите и при намерените скелети в близкия ранобронзов некропол край с. Тополи. Същото твърди тя за керамиката край костите и дори вида на изобразения върху едната чук.

Специално внимание обръща Г. Тончева на някои паралели между находките от близкото потънало селище и археологическите материали от с. Михалич, Свиленградско и на тези от V и VI хоризонт на Дипсиската могила край Нова Загора. Особено интересна е констатацията за чука от стела обр. 4 от Езерово, м. Тепетарлъ, който намира за сходен на „бойните чукове" с дупка при племената от ямно-катакомбната култура. Същото касае и керамиката от потъналото селище край с. Езерово. Най-общо границите на разпространение на антропоморфните плочи съвпадат с границите, между които са живели степните племена от ранната бронзова епоха. И подчертава, че „старите антропоморфни паметници от с. Езерово и с. Монастир не изобразяват „славянски" идоли …". Така накрая тя формулира заключението: „Сравнявайки материалната култура на наколните селища край с. Езерово с ямната култура в територията на СССР и културата Коцофени в Румъния, се идва до заключението, че те имат голямо сходство помежду си и, че свързаните с тях антропоморфни стели, които имат еднакъв стил и идейно съдържание, са израз на една културна общност със свои локални особености" (7).

В по-широк план информация за каменните стели откриваме в работите на украинския праисторик Валентин Даниленко. Според него стелите са характерни за племената, носители на ямната култура и са служили за белязането на гробните могили. Такива стели се срещат на обширна територия от Северен Кавказ и Крим на изток, до Западна Трансилвания и България, на запад. Тези стели и съпътстващата ги керамика са много сходни с късната майкопска култура и с мегалитната култура в Задкавказието. А те от своя страна са близки до кюлтепинската и катакомбната култури от калмико–маничкия район. Всички те се сближават с т.нар. кирбет-керекската култура от Предна Азия. По мнението му стелите не изобразяват хора, а божества и то бога на войната и гърма, какъвто е хуритския бог Тешуб и ни го представя изобразен на стела. И подчертава, че разпространението на стелите на запад съвпада с разселването на ямните племена през РБЕ и няма нищо общо с разпространението на каменните скиптри с вид на кон у скотовъдните племена, което е цели две хилядолетия по-рано (8).

Нека обобщим, след края на блестящия халколит в Североизточна България и Добруджа, през РБЕ на мястото на морския център Варна I възниква нов център – Варна II. Но за разлика от именития си предшественик сега не се установява никаква видима стопанска дейност. Като че ли сега единствена остава транспортната функция на селищата-пристанища. Липсата на следи от оживена търговия още повече засилват недоуменията, пред нас. И така, какво е било транспортирано от морския център Варна II през РБЕ, за да са били необходими толкова селища, си остана загадка?

Естествено е загадката да ни подсети за възникналите през РБЕ крайбрежни селища-пристанища във Варненския залив, по южното ни Черноморие, по егейските острови, малоазийското крайбрежие и в Леванта. М. Лазаров бе маркирал два морски пътя само в Егейско море, но корабоплаването е излизало и из Средиземноморието. Х. Тодорова говори за следи от ямната култура при Аргос, а Г. Тончева – за каменна стела пак там. Любопитни в това отношение са данните от изследванията на френския антрополог Р. Шарл, който открива в некропола на пелопонески Аргос скелетите на северен тип хора, заселили района през IV–III хил.пр.Хр. В Северна и Централна Гърция този тип северно население, присъствало много по-силно, отколкото в Пелопонес, а през II хил.пр.Хр. то видимо било намаляло. Тези данни показват наличието на мащабна миграция от северен тип население в Гърция в края на IV хил.пр.Хр., която обаче се оказала еднократна. (9). Дали хората, за които говори Р. Шарл са били представители на ямната култура, не става ясно. Антропологичните особености обаче и посоченото датиране позволяват миграция да бъде свързана с ямните племена.

Сега разбираме срещата на подобни на нашите антропоморфни каменни плочи в Гърция. Още по-любопитна е срещата им в Южна Франция, за което говори Горанка Тончева. По наше мнение въпросът е особено важен, доколкото трябва да има отношение към заселването на ямни племена по Атлантическото крайбрежие. И това намира потвърждение в множеството погребални могили в Бретан и Ирландия, за които съобщава А. Орачев. За скотовъди-номади и добри мореплаватели, влезли в ранната история на Западна Европа под имената баски, аквитани, арморики, алби и пр. говори и канадският изследовател Фарли Моуът. Това били древни племена, може би най-ранните, известни по име, заселили европейското атлантическо крайбрежие още преди появата на келтите. Те били носители на скотовъдна и морска култура и са заселили цялото френско-испанското атлантическо крайбрежие, ако и на страниците на историята да се появяват твърде късно покрай келтската, а след това и на римската инвазия в района. Нещо любопитно представляват техните плавателни съдове – гребно-ветроходни, всичките до един – северен тип, с дървено скеле и обшити с волски кожи (10).

Нека допълним, че историята на ранните емигранти в Западна Европа има и своето съвременно генетично измерение в лицето на доминиращата тук Y-хаплогрупа R1b, но колкото и да е интересна и перспективна, тя остава извън целите и предмета на настоящо-

то изследване. Тук я споменаваме само за да посочим актуалността на темата за центъра Варна II през РБЕ. Сега разбираме кому, кога и за какво е служил той. Допускаме, че многобройните селища-пристанища във Варненския залив са служили като изходен пункт на морските емигранти, прииждали през каспийско-причерноморските степи до Долен Дунав, Добруджа и нашето Северно Черноморие през РБЕ. Вероятно са се събирали при Варненския лиман и оттук са отплавали на своите северен тип кораби през Егейско и Средиземно море към Атлантика и Северно море.

Успоредно с миграцията на ямно население трябва да е вървял и друг един типичен за епохата процес - разпространението на ранната металургия на бронза. Твърди се, че Източното Прикарпатие става родина на най-ранния бронз. Тук местните трополски племена откриват за пръв път легирането на медта с арсен и полагат началото на най-ранния арсенов бронз. Приема се, че с края на балканския халколит още от началото на IV хил.пр.Хр. настъпва край на доставките на мед от Тракия. Въпреки това металургията не преустановява своето развитие и започва употребата на мед от Трансилвания, като още през втората половина на Преходния период, около 3200 г.пр.Хр. начева т.нар. „протобронзова епоха", бележеща „четвъртия етап на металургията". Това става по време на нашите култури Чернавода I и Певец. Логично първите изделия от арсенов бронз се откриват не другаде, а в Прикарпатието, на териториите на Румъния, Молдова и Украйна. У нас такива се срещат основно в Добруджа, както и в Централна и Източна Северна България, т.е. на териториите на посочените култури Чернавода I и Певец. По-конкретно се откриват в селата Овчарово и Певец, Търговишко, в Хотница, Шемшево и Качица IV, Великотърновско, в Дуранкулак II, Добричко. И забележете, на юг, южно от Стара планина, на територията на цяла Тракия са открити едва пет предмета от арсенов бронз. По-подробната справка показва, че легирани с арсен медни изделия от това време се срещат също в Илъпинар, Северозападна Анатолия, в пласт Ситагри IV край Драма, в Арслан тепе VI A и VII, Турция, в Нахал-Мишмар, Палестина, в ранния метален хоризонт на Алпите и в Кавказ (11).

Да не забравяме и ранна Троя. Забележете, повечето изброени места на находки са по морския път, тръгвал от морския център Варна II и поемал на юг към Средиземно море, по маршрута, начертан от М. Лазаров. И още нещо важно, по своите археометалургични особености и форма оръдията и оръжията, изработвани от арсенов бронз на цялата територия, включваща части от Румъния, България, Украйна, Егея и Анатолия, са идентични. Това е най-категоричното свидетелство за приемствеността при разпространението на арсеновия бронз като доминираща суровина през РБЕ. Но и второ, през цялата РБЕ именно арсеновият бронз доминира навред из културния свят. Калаеният бронз вече е бил известен, но е започнал да доминира едва през късната бронзова епоха (12).

Така представената картина позволява следните няколко важни извода. Първо, показва къде възниква най-ранната метална сплав – арсеновият бронз. Това се оказва Източното Прикарпатие, а не Троя, нито Анатолия или Егейския свят, каквито мнения се изказват. Тези данни, както и непосредственото съседство на културите Триполие, Чернавода I и Певец определят териториите на Източна Румъния, Молдова, Южна Украйна, Кавказ и Северна България като мястото на най-ранна поява и разпространение на арсеновия бронз и протобронзовата епоха.

Второ, посочени са пътищата на разпространение на новия метал – арсеновия бронз през т.нар. Протобронзова епоха. Такива има и на изток към Кавказ, и на запад към Алпите. Най-дълъг е обаче пътят на юг и този път е морски. Излязъл от Прикарпатието, той минава през земите на културите Триполие, Чернавода I и Певец и специално на българска територия достига Добруджа и Североизточна България, след което се губи, за да се появи отново в Северозападна Мала Азия, в Егейския свят и да достигне Близкия Изток. А това означава, че, тръгнал от Източното Прикарпатие и достигнал морето, пътят на ранния бронз е продължавал на юг по морски път – по западното черноморски крайбрежие, пресичал

е Мраморно и така достигал Егейско и Средиземно море. И, отчитайки многобройните селища-пристанища във Варненския залив от това време като безпрецедентна даденост, те се оформят като най-възможния и подходящ изходен транспортен възел, откъдето товарите са тръгвали на юг.

Трето, целият този процес – развитието на протобронзовата епоха заема времето на Преходния период, последвал края на халколита на Балканите и проточил се до появата на ранната бронзова епоха. С грубо приближение, Х. Тодорова ситуира началото му през втората половина на Преходния период и по конкретно около 3200 г.пр.Хр. Но арсеновият бронз е бил ползван и през цялата РБЕ.

И четвърто, както изглежда, точно по това време многобройните селища-пристанища във Варненския залив приемат облика на изходен транспортен възел. Оттук трябва да са тръгвали товарите с арсенов бронз на юг. Но пак оттук по същото време тръгвали и тълпите емигранти, отправили се към Егейския свят, Средиземно море и Атлантическото крайбрежие. Именно това е разликата на стария производствен и транспортен от новия чисто транспортен морски център при Варненския залив, осигурявал транспортирането на хора и метал на далечни разстояния. И това позволява да разграничаваме морски център Варна I – халколитен и центъра Варна II – раннобронзов. Само така можем да обясним причината, поради която новата технология на арсеновия бронз е подминала Тракия, но е достигнала Анатолия и Егейския свят.

За всекиго е ясно, че изграждането на повече от дузина крайморски селища-пристанища във Варненския залив няма как да е било нещо случайно. Затова нека обобщим казаното дотук и потърсим докъде ни води това.

1/ След края на халколитния център Варна и потапянето на крайбрежните селища във Варненския залив, през РБЕ се появяват нови крайбрежните селища, подобни на потъналите.

2/ Археолозите доказват, че новите селища са повече на брой и по-големи по площ от селищата през халколита и този факт приемат за свидетелство, че новите обитатели са били по-многобройни от старите.

3/ Тези нови селища във Варненския залив са просъществували два пъти по-дълго време, около 700 г., а вероятно и повече.

4/ Проучването на откритите в тях артефакти и особено на намерената керамика показва смяна в културата и етническия състав на новите заселници. По мнението на Г. Тончева те са носители на ямната култура.

5/ Липсват следи от развито земеделие, какъвто е бил основният поминък на халколитното местно население. Липсват следи от металообработвателна дейност, от солодобив или други производства и занаятчийство.

8/ Погребалните обичаи са изцяло променени. Появяват се стотици погребални могили (кургани) и антропоморфни каменни стели – все белези на ямната култура. Такива се срещат обаче и в Добруджа, но най-многобройни са в степите на Северното Причерноморие.

9/ Всички посочени данни определят, че на мястото на унищожения халколитен център Варна I е възникнал нов раннобронзов център – Варна II.

10/ Опитът за изясняване на живота и значението му за епохата го определят като един изключителен морски транспортен възел, играл ролята на изходен морски пункт за миграцията по море на носители на ямната култура към Атлантическото крайбрежие на Западна Европа и наред с това за разпространението на арсеновия бронз към Егейския свят и Средиземно море.

Излишно е да казваме, че изказаната хипотеза за селищата от района на Варненския залив като морски транспортен възел и изходен пункт на миграционната вълна на ямни племена по море, а заедно с това и като морското начало на пътя на арсеновия бронз към Троя, Крит и Леванта, е решението на загадката с многобройните крайбрежни селища тук. Поне засега друго логично предположение не виждаме. Струпването на селища-пристанища във Варненския залив през РБЕ дава основание да говорим за морски транспортен център Варна II.

Литература

Иванов, Иван. … 2001, с.20,28.

Иванов, Иван. … 2001, с.19.

Лазаров, Михаил. … 2009, с.14-20.

Лазаров, Михаил. … 2009, с.28-32.

Тодорова, Хенриета. Добруджа през праисторическата епоха. – В: История на Добруджа. Т.1, С., 1984, с.56-67.

Орачев, Атанас. България – началата на рударството, металургията и древните съкровища. С., 2017, с.105-106.

Тончева, Горанка. Новооткрити антропоморфни плочи край с.Езерово, Варненско. – В: ИНМ – Варна, 1967, кн. III (XVIII), с.3-91,17-18.

Даниленко, Валентин. История Украйны. М. 1966, с.82-84.

Динков, Божидар. Пеласгите. С., 1999, с.211,231.

Моуът, Фарли. Загадките на Канадска Арктика. С., 2005, с.53-58.

Тодорова, Хенриета. Каменно-медната епоха в България 1986, с.226-227; Тодорова, Хенриета. Проблеми на най-ранната металургия. 1994, с.12.

Орачев, Атанас. … 2017, с.105-106.

За контакти:
Д-р Светлозар Попов
GSM: 0886187176
E-mail: sv_popov@abv.bg

ДРЕВНАТА СТОЛИЦА НА ШУМЕР УРУК Е ВНУК НА ЛЕГЕНДАРНАТА ВАРНА

Николай Увалиев

Abstract: *History has preserved evidence of an ancient city whose people migrated from their native lands of Varna to Sumer around 5650 BC as a result of the Black Sea flood. The Sumerians referred to their ancient capital as Unug or Uruk, which means grandson in both cases and denotes a hereditary related city in appearance and likeness. In old Bulgarian, a grandson is referred to as "unug". Varna, from around the 10th millennium BC, and Sumer, from the 4th and 3rd millennium BC, share a key word that reveals many family ties between two peoples, two cities, and two civilizations.*

Keywords: *Sumer, Uruk, Varna, Black Sea flood, Gilgamesh*

Това, което знаем, е капката, а това, което не знаем, е морето!
Народна мъдрост

Историята е съхранила доказателства, че вероятно Урук е древният град, който преселените поради Черноморския потоп около 5650 г. пр.н.е. от родните си земи варни създават в Шумер.

Шумерите основателно на техния език наричат древната си столица Unug, в превод на Уикипедия е Урук (1) – и в двата случая означава внук, като израз на наследен родствен по вид и подобие град. И в стбг на внук в диалект се казва унуг. Една дума-ключ, която разкрива много роднински връзки между два народа, два града и две цивилизации – варненската – от над X хил. пр.н.е. (2) и шумерската – IV и III хил. пр.н.е. (3).

Възходът на столицата на Шумер Урук се дължи на царя Гилгамеш. Той е пети владетел на Урук – 2750 г. пр. н.е. (Фиг.1). Управлявал е 18 години, обединил шумерския етнос в държава и е изградил столица, станала пример за градоустройство на редица градове в Месопотамия и Средна Азия. Международният фонд на Тенгренизма – tengrifund.ru го назовава Билга-меш (4).

Има достоверни сведения, които отразяват близостта му с древните българи. Единият от тях е в „Епосът за Билгамеш". Проф. д-р Всéволод И. Áвдиев, член на РАН, пише: „Според известния руския асиролог акад. Игор М. Дяконов „Епосът за Билгамеш" съществува от около 2530 г. пр.н.е. В желанието си да получи вечен живот царят на град Урук Билгамеш тръгва на далечно пътешествие, за да търси своя прародител Утнапищим, който е получил от боговете безсмъртие заради делата си по време на потопа. Дълго се лута из степите и планините, най-сетне преплава на кораб през „дълбоките води на морето на смъртта" и стига до обителта, в която живее Утнапищим и иска да узнае тайната на вечния живот. Той му разказва за Потопа и Билгамеш „видя в дълбините" живота на хората по тези брегове. По съвета на своя прародител предприема ново пътешествие. Но пак не постига съдбовното си желание и накрая той осъзнава, че безсмъртието е в добрите дела на човека (5).

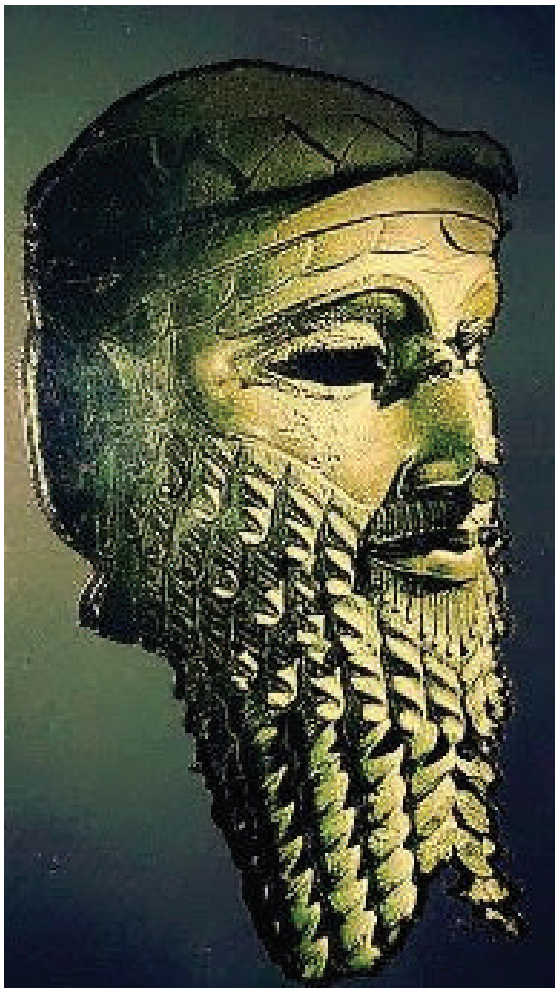

Фиг. 1. *Бюст от бронз на Шумерски владетел.*

„Тогава Билгамеш се връща в Урук и основно доизгражда и разкрасява родното си селище с площ от 2.32 кв.км., оградено с характерната за българите елипсовидна крепостна стена, опасана с дълбок воден ров, задължава всички градостроители да спазват златното сечение при оформянето на землищата, кварталите и сградите, за да са в хармония. Прокарва по улиците канализации, застила ги с дялани камъни и насажда овощни дървета от двете им страни, споменати от летописеца Хари Сагс. В цитаделата издига разкошен дворец и храм, чиито външни стени били облицовани с цветни тухлички и най-красивите мозайки за времето си. Създава държавна структура със силна армия“ (7). Затова Урук с основание е наречен „надминаващ всички други градове“ (8).

Напълно съм убеден, че той предприема далечно пътешествие не да търси безсмъртието за себе си, а за да събере още сведения и добие впечатления от други древни градове.

А от срещата и разговора с Утнапищим, свидетел на потопа и оцелял по воля Божия, научава за легендарната „Така наречена Варна“, потънала в „дълбоките води на Морето на смъртта”. Думата „научава“ носи своята категоричност. Тя разкрива докрай случилото се между двамата. Епосът би трябвало да се възприема и с реализъм. Убеден съм, че Билгамеш и Утнапищим били наследствени градостроители и като сведущи професионалисти са обменяли приложени от дедите им строителни познания и опит. Аз три години съм изучават тая професия, ръководил съм изграждането на три пететажни жилищни сгради и зная колко знания са необходими сега и също толкова по време на изграждането на древната столица на Шумер Урук. Близка по вид и подобие на легендарната „Така наречена Варна“, установена от останките и руините й от японския научен колектив. И накрая осъзнавам, че в далечните си скитания Билгамеш търси и намира съхранените в различни страни безсмъртни дела на варните, оцелели извън потопа. И получил просветление, осъзнал се като Бълга-мъж, се връща в родния си град Урук и всеотдайно започва да притворява и гради това, което е научил там от своите деди. Заедно с придошлите с него колобри създават градоустройствения план. Въпреки хилядолетията руините са запазили неговите следи, а японските специалисти ни показват неговата възстановка (Фиг. 2).

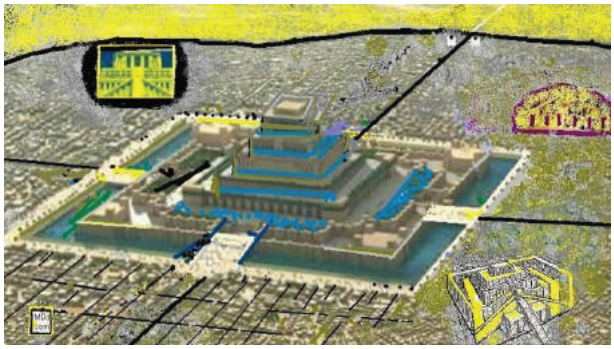

Фиг. 2. *Оригиналната възстановка на двореца на древния град Урук в Шумер и неговите най-важни сгради – дворецът, старинният Бял храм в скалите, зигуратът на богинята Енана. Възстановката е установена от руините и*

останките на древния град по технологията на проф. Уатанабе и създадена от японски колектив (6).

Като съдим по безценните за световната наука археологически находки от Варненския енеолитен некропол, в дълбините на Черно море се е озовал чутовен, цветущ цивилизован град. Оказва се, че единственият начин да научим каква е била по вид и подобие „Така наречената Варна“ е да се спуснем в дълбините на хилядолетията. Там древните Бълг-Арии и част от тях древното племе Варни, са оставили нетленни следи.

Според проф. Петко Димитров от Океанологическия институт на БАН, причините за Черноморския потоп и последвалата екологична катастрофа (Фиг. 3) биха могли да бъдат две: равнището на Мраморно море е било по-високо и, вследствие на натиска на водата, преградата на Босфора не издържа и се скъсва; другата причина може да е и земетресение. Знае се, че Анадолският разлом е силно сеизмична зона. Солената вода унищожава огромни количества сладководна риба и растения, настава сероводородно замърсяване. Над 100 мил. кв.км. плодородна земя е потопена завинаги. Затова в древността са наричали Черно море – „море на смъртта”. „Това наименование за нашия научен колектив бе важна отправка към шумерския „Епос за Гилгамеш“. Там се споменава, че той пропътувал земите от столицата Урук, в който е царувал, до „морето на смъртта”, търсейки първообраза на своя древен град. Това е митология. Но трябва да се има предвид, че легендата от Библията за потопа е взета от Шумерския епос, създаден през 3200–3100 г. пр. Хр. Това го доказва още преди стотина години и уредникът в Британския музей в Лондон Джордж Смит, който разчете плочките от Ниневия, които имат връзка с потопа и преселението по това време на варните в Шумер“ - казва проф. П. Димитров.

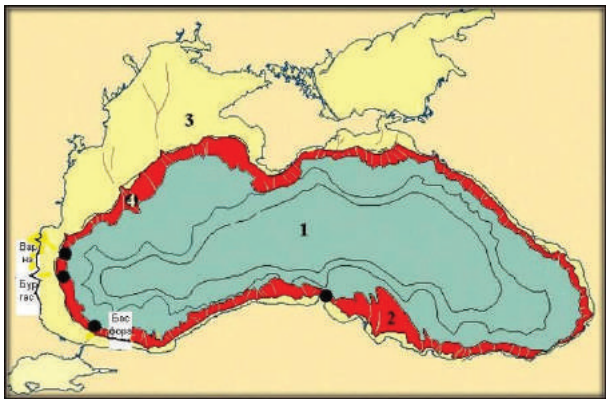

Фиг. 3. *Карта на Черно море преди и след Потопа. В син цвят (1) е сладководното езеро, в червен (2) и жълт (3) цвят е соленият водоем след нахлуване през Босфора на водата от Мраморно море. Архив на проф. Петко Димитров*

Съществуват и писмени сведения и карта, че като част от голяма империя Шумер е граничил с българските земи и двата народа в дълбока древност са си оказвали съдействие при развитието на културата и архитектурата (9).

За да добием по-пълна представа как е изглеждала потъналата легендарна „Така наречената Варна“ до времето на Черноморския потоп 5658 г. пр.н.е., добавям и градоустройствен план на древния град Урук. Той е бил опасан с три „дебели и яки“ крепостни стени и три „дълбоки“ водни рова (в кавичките са близките по изговор и значение стбг и стшм думи).

На картата (Фиг. 4) образно е показана приетата от историците структура на обществото според кастовата система „Варна“, пренесена от варните в Шумер, Северна Индия и Балхара. Личи кой къде е определено да живее: за царя е отредено почетното място в двореца, където са били тронната и заседателната зали, личната приемна и жилището му. На последите два етажа се намирали покоите на висшите духовници, а на терасата е имало малък храм, посветен на покровителката на Урук – богинята Инана. В зелено са кварталите с просторни двуетажни каменни жилища на държавните служители, „главатари“ - (стбг и стшум дума) във войската, едрите търговци,

учители, земеделци и скотовъди. Кварталите в бяло са били за жителите на столицата, за многобройните работилници и жилища на занаятчиите – има клинописни плочици, намерени в Урук, които упоменават сто занаята и най-голямото в Средна Азия Тържище – на хинди е बाजार, произнася се bajaar, близка е на стбг дума пазаар - в Тълковния ни речник – място за търговия.

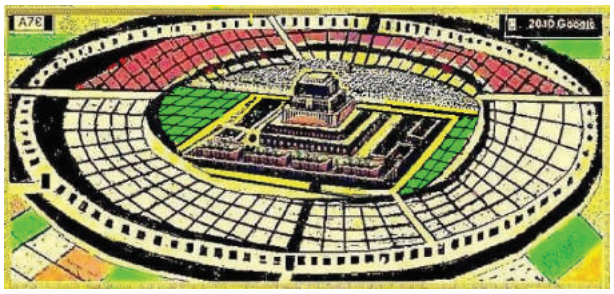

Фиг. 4. *И тази възстановка на древния Урук е направена след анализ на археологически находки, проучване на древни писмени източници, артефекти, древни карти и на съвременни сателитни снимки на руините от японските учени (6)*

Кварталът с многото черни точки е отделен за париите – наречени в Шумер и Индия „кутре“, в смисъл на малък, както се нарича „кутре“ малкият пръст на нашата длан. Къщите им са изградени от преплетени пръти, измазани с глина, затова не са оставили трайна следа. Там са живеели обслужващите работници в двореца и заможните граждани. Източникът на градоустройството е отбелязан в двата горни ъгъла на картата.

В “Епосът за Гилгамеш” в Мойсеевото Петокнижие – “Битие”, гл. 6–9., героят Гилгамеш казва, че родината на неговите прадеди е далеч на северозапад край морето на смъртта. През 1872 г. Джордж Смит от Британския музей разчете върху глинени плочки „Епоса за Гилгамеш” и оповести същия текст.

Филологичен анализ определя как името на легендарния цар на Урук от Гилга-меш се променя до Билга-меш и до Бълга-мъж.

Според преводачът на английско-шумерския речник проф. Атанасов двата народа са говорили на много близък език. Съществуват и много единоначалия във всекидневния живот, образованието, науката и изкуството на хората от двата древни града. В Шумерския речник – превод от английски на проф. Борис П. Атанасов (10), думата Aaria е wasteland, родина, земя, страна; arii е народ, племе. Там думата māš на шумерски е мъж, на английски е stag – елен, на хинди и санскрит ओट е козел, на персийски е bulra - козел.

Билга-меш или Bulga-màš ударените букви à и š в шумерската азбука се произнасят с потъмнение, там няма и българският буквен знака Ъ и приставката на името Булга се изписва màš, а се произнася мъж, тъй като в много азбуки буквите ш и ж са блимки по произношение. на стбг става мъж. И като имаме предвид, че началото на името Гилга идва от упомената първична форма Билга, тогава царят на Урук се нарича Билгамеш, като основателно на нашата азбука означава Бълга-мъш-ж (10). Редно е да спомена, че māš на стбг става мъж.

За нас е особено важно, че хората, от които е създадена дунавско-българската народност, и шумерите са се разбирали един друг. И сега в Северозападен Шумер има планина Болг-ара и селища с имена Загоре, Гордиено, Чохра, Мадан и други.

Ето само няколко примера. На шумерски матрак е легло, на стбг матрак са дървените греди, върху които лежат керемидите. Изид на шумерски е зид на стбг; адуш на шумерски е дюшеме, дъсчен под на стбг; дувар и на двата езика е каменна ограда между две къщи; шуб е шуба на стбг – горна дреха; чики-я е нож на стбг; кушу е каша на стб; гуси е г-уъска на стбг; муши-ца е муха, която хапе, муши на стб; шуле на шумерски е малко агне, гальовно наречено шиле на стбг; гум е гум-но, ограден кръг за вършитба на стбг; атах е ятак, помагач на стбг (11).

В Шумер на особена почит е богинята на семейството и плодородието със старинното си име в стбг Инани, идващо от първата дума, което всяко дете по света чува и научава от приспивната песен на майка си „Нани, нани, моето скъпо дете“. От там са запазените и други древнобг изрази „На, на, мама“ – при подадената майчина гръд; „Е, хвала!“ – при възхита от първата стъпка на детето. Защото тя

е: Е`нана – едно от въплъщенията на Богиня-та-майка и на никой друг! Многобройни са и други прилики в езика, изкуството, културата, религията и само едва доловим дувар ги дели в хилядолетния им съвместен живот. Такъв е историческият логичен извод.

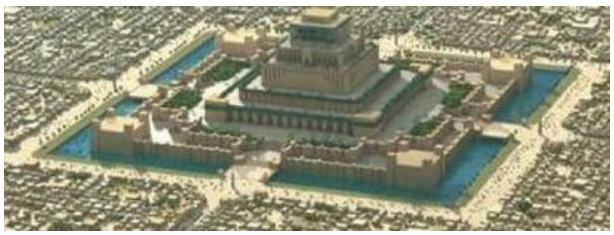

Фиг. 5. *Възстановка на двореца на древния град Урук в Шумер, създадена от японския колектив (6)*

Като главен редактор на „Булгарреклама“ - Варна бях задължен да посещавам задочно курс към Художествената академия по дизайн и художествен ретуш. Получените познания ползвам при строго спазване на оригиналите, когато ретуширах японските възстановки (Фиг. 5). Дворецът на древния град Урук след ретуш наистина сияе в своето древно великолепие (Фиг. 6). И неволно с възхита се питам: Дали такъв е потъналият град в дълбините на Черно море и в дълбините на историята!

Фиг. 6. *Дворецът на древния град Урук след ретуш.*

Литература:

Уикипедия. (n.d.). Урук. https://bg.wikipedia.org/wiki/Урук

Увалиев, Н. (2021). Така наречената Варна. http://www.pamettanabulgarite.com/page/4155162:Page:473594

Уикипедия. (n.d.).Шумер. https://bg.wikipedia.org/wiki/Шумер

Илиев А.Л. (2015). Епосът за Гилгамеш като източник на митологични и исторически доказателства за съществуването на шумерския бог Дингир, праотец на Тенгрианството, https://tengrifund.ru/epost-za-gilgamesh.html

Авдиев, В.И. История на древния Изток. София, Наука и изкуство, 1977, https://adiworld.eu/2018/06/30/епосът-за-гилгамеш/comment-page-1/

IMDb. (2019). Fortress City: Uruk, https://www.imdb.com/title/tt11026558/

Динев, Г. (2019). Урук - градът, станал първообраз на цивилизацията. https://history.framar.bg/урук-градът-станал-първообраз-на-цивилизацията

Уикипедия. (n.d.). Епос за Гилгамеш, https://bg.wikipedia.org/wiki/Епос_за_Гилгамеш

Уикипедия. (n.d.). Близък Изток, https://bg.wikipedia.org/wiki/ Близък_Изток

Foxvog, D. (2010). Elementary Sumerian Glossary; Атанасов, Б. - превод. (2015). Шумерски речник на подбрани думи и изрази, https://trakiaworld.com/2015/12/ 31/Shumerski-Rechnik-na-podbrani-dumi-i-izrazi/

Вълов, Пл. (2018). Близостта на българския език с древни езици. Примери и преводи, https://www.academia.edu/37806154/БЛИЗОСТТА_НА_БЪЛГАРСКИЯ_ЕЗИК_С_ДРЕВНИ_ЕЗИЦИ_ПРИМЕРИ_И_ПРЕВОДИ_The_proximity_of_the_Bulgarian_language_with_ancient_languages_Examples_and_translations_%20.

Николай Увалиев - дългогодишен журналист-изследовател, носител на награда „Варна“, шест медала, два от които международни и благодарствена грамота на СБУ.

СОЦИАЛНАТА ПРОТЕКЦИЯ НА ДУХОВНАТА КУЛТУРА ВЪВ ВАРНА И ОБЛАСТТА ПРЕЗ 70-ТЕ И 80-ТЕ ГОДИНИ НА XX ВЕК

Геновева Михова

Abstract: *The main approaches and specific measures to stimulate the creation of artistic values at a regional level are presented. The chosen time interval is the 1970s and 1980s with its characteristic state and public management of culture. The applied practices for social support of art and culture and their effectiveness were analyzed on the basis of the experience of the Varna region, one of the major spiritual centers of Bulgaria and a venue for numerous international cultural events. The place of social procurement, donation and other forms of protection policy is highlighted.*

Keywords: *structural units of cultural life, social protection, spiritual development, aesthetic needs, territorial cultural management*

Въведение

За вникването в смисъла и предназначението на практикуваните в този период подходи за стимулиране на културните процеси е необходимо да се върнем половин век назад в конкретните социално-икономически условия и да ги възприемаме от позицията на времето и атмосферата, в които те са прилагани. В тогава действащите модел и система на социализма като обществен строй е заложена постановката, че усъвършенстването на обществените отношения предполага „...формирането на високоразвита система на духовен живот...“ [1]. От една страна реализацията ѝ се програмира като обществен приоритет с оглед да се преодолее исторически сложилият се разрив между материално-производствената и естетическата сфера. От друга страна социалната протекция на изкуството и културата се свързва с необходимостта от постигане на по-висока степен на задоволяване не само на материалните, но и на духовните потребности на хората. [2] За осъществяването на тази цел се разчита както на усъвършенстването на организацията, така и на повишаването на ефективността на системата за разпространение и въздействие на художествените ценности. В този план формирането и задоволяването на естетически потребности на гражданите на социалистическото общество се разглежда като неотменна част от процеса за повишаване общото им образователно и културно равнище. Културната политика в този период акцентира върху развитието на духовните процеси не само в национален мащаб. Тя стимулира поддържането на духовна атмосфера във всяко населено място, каквато по възрожденска традиция са създавали народните читалища, изграждани навсякъде по българските земи. С цел децентрализация на културата през 1977 г. се извършват съответни структурни промени в областта на управлението ѝ и се изграждат общински териториални комплекси „Култура“. Те са съобразени с общото равнище на икономическо развитие в териториално-селищната единица и със специфичните условия на функциониране на културата като елемент на социална инфраструктура в тях. Наличието на крупни стопански организации със значителни финансови ресурси, както и централизираното ръководство на икономиката са благоприятстващи фактори за превръщането им в допълнителен източник на средства в подкрепа на духовните процеси. Значителна част от тях се изявяват като меценати за създаването и популяризирането на художествена продукция в различни жанрове на изкуството. Те сполучливо допълват държавната политика в областта на културата и създават атмосфера на широко обществено съпричастие относно стремежа за повече духовност в живота на селищните системи и на населението им.

Социалната подкрепа в областта на създаването на художествени ценности

Политиката в подкрепа на духовността във Варна намира израз преди всичко в изграждането на широка мрежа от професионални културни институти, културно-просветни учреждения и поделения на националните творчески съюзи. Като изключим наличието на Драматичния театър в града, основната част от тях са създадени в първото десетилетие след Втората световна война – Музикалното училище през 1945 г., Симфоничният оркестър през 1946 г., Варненската областна народна опера през 1947 г., Държавния театър в Провадия през 1948 г., Художествената галерия през 1949 г., Варненският куклен театър през 1953 г., Държавно издателство „Георги Бакалов“ през 1961 г. Непосредствено след тях се поощрява сдружаването на творците по жанрове изкуства и обособяването на творческите групи като регионални подразделения на творческите съюзи. До началото на 70-те години на миналия век в града функционират: Група на художниците от 1947 г., Дружество на журналистите от 1957 г., Група на композиторите от 1959 г., Дружеството на архитектите от 1961 г. Някои от тях имат свои първообрази в предишни години, което им позволява да се изявяват като приемници на техните традиции и опит. Така например преди учредяването на Дружеството на архитектите още през 1930 г. във Варна развива дейност Дружество на свободно практикуващите инженер-архитекти. Групата на варненските художници има предшественици в лицето на първото сдружение на художниците от града през 1923 г. и Дружеството на дейците на изобразителното изкуство в града, създадено през 1943 г., инициатори на множество интересни начинания в тази област, включително на опит за създаване на Художествена галерия, чийто фонд се формира само от дарения на варненските художници. През 70-те години се създават още две творчески обединения – Дружеството на писателите – 1972 г. и Дружеството на преводачите – 1976 г. [3]. С това се доизгражда регионалната мрежа на сдруженията на творците от различни жанрове на изкуствата, което улеснява контактите и сътрудничеството с националните творчески съюзи. Всичко това създава солидна база за превръщането на Варна и областта в значим културен център и подпомага процеса на формиране на естетически потребности на различните възрастови категории и социални слоеве от населението като потребители на изкуство.

След създаването на професионални институти в основните жанрове на изкуството, грижите на варненската общественост се концентрират върху привличането на авторитетни творци за техни художествени ръководители и водещи изпълнители в творческите им състави, които да гарантират високо равнище на художествената им продукция. През 70-те и 80-те години на миналия век Драматичният театър „Стоян Бъчваров“ е утвърден културен институт със завиден престиж и творчески състав от ярки индивидуалности, получаващи национално признание и популярност. Част от тях продължават реализацията си на сцената на столичните театри – Красимир Спасов, Иван Кондов, Борис Луканов, Стефан Самсаров, Катя Чукова, Илия Добрев, Ириней Константинов и др. В Драматичния театър се изявяват талантливи режисьори – проф. Гриша Островски, Станчо Станчев, Цветан Цветков и др. Постановки се възлагат на гостуващи от столицата режисьори с безспорен авторитет – Крикор Азарян, Красимир Спасов, Пламен Марков и др. Ръководството на театъра се поверява на творци с доказан управленски и педагогически опит – проф. Желчо Мандаджиев, Станчо Станчев. С подкрепата на варненската общественост се осъществява подмладяването на творческия му състав чрез осигуряване приема на солидна група завършващи випускници на Висшия институт за театрално изкуство (сега Национална академия за театрално и филмово изкуство „Кръстьо Сарафов“) от класа на проф. Гриша Островски, който оглавява театъра като главен художествен ръководител. Така наред с най-изявените варненски творци – Идеал Петров, Преслав Петров, Христо Динев, Дора Спасова, Катя Динева, Ана Феликсова, Данаил Мишев, Илия Пенев, Грациела Бъчварова, Димитър Хаджиянев, Яким Михов и др. се включват младите актьори Михаил Мутафов, Дафинка Данаилова, Ве-

селин Цанев, Веселин Сираков, Огнян Цеков и др., все обещаващи млади дарования. Не бих искала да коментирам доколко това има своето продължение в настоящето. Но се изкушавам да споделя едно обобщение на сценографа на театъра Тодор Игнатов, публикувано след кончината му през ноември 2020 г. „При социализма бяхме постигнали определени професионални стандарти. Идваха от Франция, Англия и ни завиждаха заради условията, в които работим. За съжаление, днес все повече се приближаваме към самодейните трупи на Запад, които се събират по един или друг повод, живеят като комуна и се разпадат. Аз съм бил и във Франция в един такъв театър. Виждам, че натам отиват нещата у нас“. Това независимо мнение се споделя и от други творци.

В средата на втората половина на миналия век останалите професионални културни институти във Варна вече навлизат в своята зрялост и предлагат на многобройните си почитатели интересни репертоари, в които умело се съвместява класиката със съвременната тематика. В Операта и Филхармонията през визирания период осъществяват творческа дейност значими личности в българската култура – Емил Главанаков, Йордан Дафов, Иван Маринов, Милко Коларов, Недялко Недялков, Кузман Попов, Борислав Иванов, Елена Пушкова, Галина и Стефан Йорданови. Тези десетилетия са най-творческите години на Тодор Костов, Мария Бохачек, Тинка Сколуфанова, Стефан Циганчев, Ранко Дюлгеров и др. Забележителни са постиженията на Кукления театър, в който знакови постановки правят арх. Иван Цонев, Злати Златев, Злати Терзиев, Рада Абрашева, Теди Москов с участието на Петя Мандаджийска, Кръстьо Лафазанов, Венелин Кьосев, Йоланта Райкова и др.

През този период се умножават почитателите на професионалните културни институти, зрителските зали са пълни. Това също не става без обществена подкрепа. Доминират колективните посещения, организирани от обществено-политическите организации, от ръководствата на училищата, предприятията, учрежденията. Цяла мрежа от организатори по предприятия осигурява посещенията на спектаклите. В големите предприятия се разкриват каси на съответните културни институти. Често цената на билетите се поема от инициаторите на посещенията. Билети се осигуряват и под формата на награди за добра работа. От съвременни позиции тези колективни посещения са твърде дискусионни и често предизвикват ирония. Но тогава „организираната“ публика, главно от ученици и представители на трудовите колективи има своето обяснение и оправдание. Именно тази практика подпомага в тогавашните условия формирането на естетически потребности у по-широки зрителски аудитории и подготвя бъдещи ценители на изкуството. В идните години организираните някога зрители се трансформират в такива с трайни интереси, общуващи системно с художествени ценности по силата на собствените си естетически потребности.

С оглед разширяване на кръгозора на варненското гражданство и издигането на критериите му в областта на културата, в практиката на Варна навлизат начинания, свързани с провеждането на международни и национални фестивали и прегледи, с които наред с гастролиращите изпълнители от чужбина и столицата се откриват нови възможности за изява на местните творчески колективи и артистичните им състави, както и на отделните изпълнители. Влаганите в тях финансови ресурси се оказват инвестиции с неоценим ефект за напредъка на Варна в областта на духовното ѝ развитие. През 1964 г. в нови мащаби се възстановяват музикалните тържества във Варна, проведени за пръв път през 1926 г. по инициатива на патриарха на българската музика Панчо Владигеров. В същата година – 1964 – е даден старт на Международния балетен конкурс във Варна, първият в света, съхраняващ през всичките десетилетия безспорния си авторитет с излъчените лауреати и прецизните оценки на журито под председателството на Юрий Григорович, главен балетмайстор на Болшой театър в Москва. Балетният конкурс има в летописа си вече 18 издания, в последното от които 150 участници от 40 страни се състезават за призовите места като гаранция за достойно бъдеще в балетното изкуство. Във визирания период обликът на Международния музикален фестивал „Варненско лято“ придобива нови

измерения. В него гастролират оперни певци и музиканти със световна известност. Сред тях доминират величия с български имена, покорили световните оперни сцени – Николай Гяуров, Никола Гюзелев, Райна Кабаиванска, Гена Димитрова, Ана Томова-Синтова, Юлия Винер, Стефка Евстатиева и др. На варненска сцена се изявяват симфонични и камерни оркестри и солисти с международна известност и признание. В Международния балетен конкурс се открояват бъдещи световни звезди на балетното изкуство. Пътен лист към бъдещата им известност им дават членовете на международното жури, съставено от доказали себе си в това изкуство знаменити изпълнители и педагози. Сравнимостта с тези образци на балетното изкуство, на певческото и сценичното майсторство налага нови високи критерии и изисквания към дейността на Държавната опера и Филхармонията в града, домакин на такъв авторитетен фестивал. Те се вписват в програмите на Варненско лято и техният творчески сезон продължава и през лятото. Въпросът за хармонизиране на участието им във фестивала с художественото равнище на продукцията им по време на редовния творчески сезон все повече занимава варненската общественост и ръководствата на музикалните институции. Това подготвя почвата за постигане в по-голяма степен равностойно присъствие на този международен културен форум. В идните години става традиция фестивалът да се открива от Симфоничния оркестър на Варна, под диригентството на Иван Маринов и солист Минчо Минчев, работещи тогава в нашия град, с новосъздадени по социална поръчка музикални произведения от композитори от Варна – Милко Коларов, което дава самочувствие на организаторите.

Друг инициран, финансиран и организиран от варненската общественост фестивал е „Златният делфин“, който привлича за участие куклени театри от различни краища на света. И често най-голямата награда – статуетката „Златен делфин“ остава във Варна.

През най-хубавия месец на пролетта – м. май от 1979 г. – Варна се превръща в център на хоровото изкуство у нас. В някогашния Център за художествена самодейност през 1979 г. започва надпяването в Националния майски хоров конкурс „Проф. Георги Димитров“, от който до 2019 г. се провеждат 40 издания. Един от фаворитите в него е варненският хор „Морски звуци“, дирижиран от проф. Марин Чонев.

С голяма популярност се посреща и продължава да се ползва Международното биенале на графиката във Варна, чието първо издание само през 1979 г. е национална проява. Биеналето привлича за участие бележити майстори на изобразителното изкуство, които до голяма степен определят световните тенденции в графичното изкуство. За наша гордост между носителите на голямата му награда са художниците от Варна Стоимен Стоилов и Георги Лечев.

Този богат културен календар на духовна Варна има непосредствено отношение към развитието на вътрешните културни процеси. Той стимулира повдигането на летвата на художественото майсторство в дейността на местните професионални институти, предлага високи образци на художествена продукция, създава публика с високи критерии и взискателност относно равнището на предлаганите културни прояви. Към тях се прибавят други значими културни форуми, организирани във Варна от национални институции и творчески съюзи. Такива са Националният фестивал на българския филм „Златната роза“, Международният фестивал на анимационните филми, Международният фестивал на червенокръстките филми, Международният фестивал „Любовта е лудост“ и др. Някои от тях вече са само спомен за варненци.

Има и по-малки общини, които инициират, организират и превръщат във фокус на културния си живот също такива мащабни национални прояви. Такъв е случаят с Провадия, градът домакин от 1970 г. на Националния конкурс за млади инструменталисти и певци „Светослав Обретенов“. Родно място на композитора Светослав Обретенов, градът поема благородната мисия да подкрепя сред младото поколение изпълнението на българска музика, включвайки принципа на конкурсното начало. В името на това общината отделя необходимите финансови средства и поема организацията

на конкурса, привлича съпричастието на гражданите, които отварят домовете си и приютяват в тях участниците в него и придружаващите ги родители или преподаватели. През цялото време на конкурса те изпълват читалищната зала, където се провежда той и може с основание да се каже, че провадийската публика по безспорен начин се е утвърдила като един от възторжените ценители на българската музика с принос към нейното популяризиране. Провадия приема като отплата обстоятелството, че в продължение на няколко дни през м. април в града се събира цветът на българската музикална общественост и звучи българска музика.

Меценатството в създаването на художествени ценности намира конкретни измерения чрез т.нар. социални поръчки (контрактации) за написването на литературни произведения на определена тематика, за организиране на художествени изложби по дадени поводи, за създаване на нови музикални произведения за нуждите на операта и филхармонията, на международните прояви в тази област и по повод на юбилейни годишнини.

В областта на литературата основното направление на политиката в сферата на социалните поръчки е стимулирането на литературното творчество, свързано със специфичните особености на региона. В това отношение целенасочено се търси създаването на литературни творби, свързани с историческото минало на Варненския край, с природните му забележителности, с морето и практикуваните професии, с ежедневието на трудовите хора, преобразили облика на града и областта. Социалните практики в тази насока включват контрактации с писатели за написване на книги с определена тематика. От този период са книгите, отразяващи антифашистката съпротива във Варненския край „Истина без давност“ на Никола Радев, „Варненската комуна“ на Спас Лувков, поставена на сцената на Варненския драматичен театър от Станчо Станчев, „Те бяха осемнайсет“ на Панчо Недев, мемоарната книга на Демир Борачев „Бойци“ и др. Плод на творческо подпомагане на автори маринисти са „Циклопът“ на Генчо Стоев, „Флагман“ на Върбан Стаматов, „Седем ключа на вода“, за които авторът получава голямата награда „Варна“ и „Маримани“ на Никола Радев. Благодарение на подобна подкрепа се ражда романът на Васил Попов „Низината“, посветен на трудовото ежедневие на строителите, изградили Девненския химически комплекс. Окръжният съвет за култура обявява конкурс за пиеса на съвременна тема с ангажимент класираната на първо място да бъде поставена от театъра. В резултат на това е създадена пиесата „Хиляда метра над морето“ с автор Петър Маринков.

В резултат на социални поръчки през разглеждания период са създадени значими музикални произведения – „Ораторията Април 1976 г.“ за смесен хор, соло, четец и симфоничен оркестър (1978 г.), „Концерт за цигулка и оркестър“ (1984 г.) на Милко Коларов.

Отделят се значителни средства за попълване фондовете на Художествената галерия. Освен от бюджета, източник на тези средства са дарения на стопанските обединения и големите промишлени предприятия. С подчертан принос в тази насока тогава се откроява Български морски флот. Стимул за художниците са откупките на произведения на изкуството, които се правят по време на общите и индивидуални изложби, както и от ателиетата на художниците в работен порядък. Внушителна е колекцията от картини на Икономическия университет – Варна, събирана методично през годините чрез системни откупки на произведения на изобразителното изкуство. Нейното начало е положено именно в този период, благодарение на меценатството, проявявано от ръководството на университета по време на ректора му проф. Георги Димитров. Достоен негов продължител е ректора проф. Пламен Илиев. Социални поръчки се възлагат на художници във връзка с интериора на новостроящите се кораби, тогава приоритетно направление на варненската икономика. Подобно договаряне се извършва и във връзка с поръчването, изработването и закупуването на произведения на изобразителното изкуство във връзка с новостроящи се хотели в курортните комплекси.

През този период в по-голяма степен се осъзнава необходимостта от синтез между архитектурата и изобразителното изкуство, пренебрегвана традиция в предходните две

десетилетия. С тази цел в проектирането и изграждането на новите обществени сгради, учебни заведения, административни учреждения, хотели и др. се привличат за участие придобиващите все по-голяма популярност варненски художници, което е нова възможност за социална подкрепа както на процеса за синтез на архитектурата и изобразителното изкуство, така и на духовните процеси в областта.

В стимулирането на художественото творчество определена роля играе наличието на система за морално стимулиране на национално равнище чрез присъждане на държавни награди и звания за високи творчески постижения на създателите на културни ценности. Награди за отличаване на творци се обявяват и от името на отделни селищни системи, стопански обединения и предприятия, окръжен и общински съвети за култура. Освен морална стойност държавните отличия и звания имат и известно скромно материално покритие.

С високото отличие „Герой на социалистическия труд“ през този период е отличен изтъкнатият краеведчески изследовател и директор на музея в Дългопол, народният деятел на културата Димитър Златарски. По предложение на варненската общественост редица творци от Варна и областта са удостоявани с най-високото държавно отличие за приноси в областта на науката, изкуството и културата „Лауреат на Димитровска награда“ – първа, втора и трета степен и парична премия от 3000 до 6000 лв. Наградата е учредена с Указ на Президиума на Народното събрание през 1949 г., а връчването ѝ започва през 1950 г. Още първите две години 7 варненски творци стават нейни лауреати. От 1960 до 1975 г. броят им нараства с още 14 творци. Сред тях са арх. Стефан Колчев и членове на колектива, проектирал Двореца на културата и спорта.

Като знак за признание в творческите среди се приема удостояването със званията „Народен“ и „Заслужил“. От 1960 до 1975 г. на 18 варненски творци са присъдени такива звания. До края на 80-те години 4-ма от заслужилите артисти получават званието „Народен“ – Катя Динева, Тодор Костов, Марин Чонев, Тинка Сколуфанова, а към носителите на званието „Заслужил артист“, „Заслужил художник“ и „Заслужил деятел на културата“ се прибавят още 14 творци – Ранко Дюлгеров, Михаил Зидаров, Данаил Мишев, Иванка Христова, Стоимен Стоилов, Ванко Урумов, Альоша Кафеджийски, Димитър Хаджиянев, Петя Мандаджийска и др.

Община Варна също приема своя система от стимули за творци с приноси в развитието на културния ѝ живот. За ярки творчески постижения и всеотдайна дейност за културния напредък на града, на създателите на значими художествени ценности и на творците, допринасящи за утвърждаването на Варна като духовно средище се присъжда най-голямото отличие на общината „Почетен гражданин на Варна“. Във визираните две десетилетия то е присъдено на Петко Стайнов (1972 г.), маестро Георги Димитров (1972 г.), Парашкев Хаджиев (1972 г.), Иван Маринов (1974 г.), Панчо Владигеров (1978 г.), Александър Райчев (1982 г.), Божидар Божилов (1983 г.), Асен Найденов (1986 г.) [4]. Със същото звание са удостоени световноизвестни творци с приноси за утвърждаването на Варна като център на международни културни прояви. Това признание е оказано на светилата в балетното изкуство Галина Уланова и Юрий Григорович за неоценимите им заслуги в утвърждаването на първия международен балетен конкурс в света. Получават го оперните звезди Райна Кабаиванска, Гена Димитрова, чието присъствие в ММФ „Варненско лято“ е гаранция за международен престиж. Знакови творци от този период, които създават съвременния облик на Варна като духовно средище, намират място сред лауреатите на това високо морално отличие по-късно по времето на прехода – Желчо Мандаджиев, Тодор Костов, Стоимен Стоилов, Станчо Станчев, Катя Динева, Марин Чонев, Минчо Минчев, Милко Коларов, Радко Мурзов и др. Сред практикуваните стимули от Община Варна се откроява Награда „Варна“, чрез която в навечерието на 24 май ежегодно се удостояват най-високите постижения в тази област и техните автори в науката, образованието и културата.

В областта има и учредени награди, удостояващи постижения в определени жанрове. От този род е Дългополската литературна

награда за поезия на селска тематика, обявена през 1973 г., чиито лауреати са Андрей Германов, Слав Караславов, Стойчо Стойчев, Йордан Кацаров, Тодор Копаранов и др. Литературната награда „Девня“, обявена от името на Община Девня има за посвещение работническата тема в поезията. Тя е присъждана по време на Девненските литературни празници, провеждани от Общинския съвет за култура в сътрудничество със Съюза на българските писатели. Нейни лауреати са Кольо Севов, Михаил Берберов и др.

За създаването на ценители на книгата и литературата се провеждат разнообразни прояви, чрез които се стимулират лични контакти с изявени български и чуждестранни писатели. С тази цел към средата на 70-те години се създава и функционира в продължение на няколко години Театърът на поезията във Варна, в който варненци имат неповторими срещи с поетите Любомир Левчев, Александър Геров, Павел Матев, Иван Динков, Слав Караславов, Надя Кехлибарова, Лъчезар Еленков и др. На Варна гостуват участници в Международните писателски срещи за мир, по време на които се провеждат литературни четения с тяхно участие. Запомнящи завинаги са срещите с Уилям Мередит, Евгений Евтушенко, Рафаел Алберти, Уилям Сароян, Ерве Базен и др. Многобройни вълнуващи творчески срещи с трудови колективи се провеждат по време на т. нар. литературен десант в града и окръга, където гостуват десетки участващи в него български писатели.

Голямо предимство за Варна е наличието в него на издателство „Георги Бакалов“. За писателите от региона това е възможност за изява, която не се среща често в други региони. Чрез своята художествена продукция издателството утвърждава високи критерии за художествено майсторство, предоставя възможност за обективна оценка и художествена критика. Дружеството на писателите във Варна има от 1962 г. своя трибуна – списание за литература и изкуство „Простори“. То се финансира от Общинския народен съвет Варна. В списанието се публикуват творби на автори главно от региона. В редакцията му през визирания период работят трима от местните писатели, членове на Съюза на българските писатели – Кольо Севов, Атанас Мочуров, Михаил Михайловски. По инициатива на различни меценати в лицето на общините, местните съвети за култура, младежки и профсъюзни домове се финансира издаването на поетични сборници с участието на местните творци. Един от тях е сборникът „Девненско ято“, издаден по поръчка на Общинския съвет за култура. В него са представени поети от Девня – Атанас Коев, Иван Ставрев, Шукри Фикриев, Сашо Серафимов.

Варненската общественост поддържа близки контакти с Комитета за култура (Министерството на културата) и националните творчески съюзи, в резултат на което се осигурява делово сътрудничество и необходимата подкрепа както за провежданите културни прояви, така и за да получават заслужена оценка и признание варненските творци. Председател на Организационния комитет на „Варненско лято“ винаги е бил зам.-министър на Министерството на културата, а компетентните специалисти в него вземат участие в съставянето на програмите на фестивала.

Съюзът на писателите, на художниците, на композиторите винаги са били на разположение и с готовност подкрепят Варна в стремежа ѝ да поддържа богат културен календар в областта на литературата, изобразителното изкуство и музикалното творчество.

Непосредствен организатор на културната дейност в окръга е Окръжният и Общинските съвети за култура, които тогава имат обществено-държавен характер и в състава им са включени не само водещите творци от съответната територия, но и меценати на културата в лицето на общественици и стопански дейци. В края на 70-те години във всички общини са приети програми за естетическо възпитание, с които се дава насока на всички творчески звена за по-широки контакти с трудови колективи и младежки аудитории с оглед формиране на естетически потребности и подготовка на ценители на изкуството. На равнище на окръжните партийни и държавни структури варненската общественост има сключени договори за сътрудничество с всички творчески съюзи, които периодично се актуализират. Общин-

ският съвет за култура – Девня, където тогава са концентрирани 11 хиляди строители и 13 хиляди работници и служители в Стопанския химически комбинат подписва от своя страна през 1981 г. договори в тази насока с всички професионални културни институти и творчески групи от Варна, в резултат на което те откриват свои втори сцени в Девня и пренасят част от дейността си по месторабота и местоживеене на девненци. Широка мрежа от клубове за естетическо възпитание и по различни жанрове изкуства подпомага този процес, залагайки на очакването по-високата обща култура да допринася за внасяне на повече култура в трудовия процес.

Ролята на варненската общественост в създаването на материални и социално-битови предпоставки за развитие на духовната култура

В началото на 70-те години на миналия век все по-отчетливо се очертава несъответствието между наличната материална база за професионално изкуство и дейност на културните институти и културно-просветните учреждения, както и на творческите групи. Задълбочаването на това противоречие вещае задържане и дори спад на постигнатото равнище на художествената им продукция. Дотогава само Драматичния театър ползва две сцени. Операта използва основната театрална база по съвместителство. За нуждите на Филхармонията е приспособена базата на Центъра за художествена самодейност – Македонският дом. В тази зала се състоя концертът на Светослав Рихтер по време на гастрола му в града. Археологическият музей тогава е разположен в един приземен етаж на ул. „Шейново“. А изпод земята край Варненското езеро вече излизаха безценни артефакти, принадлежащи към прочутото неолитно златно съкровище, свидетелство за високоразвита цивилизация в този район, регионалната библиотека „Пенчо Славейков“ се задушаваше в предоставената ѝ някога сграда, далеч под потребностите за дейността ѝ. В града съществуваше само един Клуб на дейците на културата, средище на културни прояви и място за творческо общуване за цялата художествено-творческа интелигенция. В тази ситуация самият духовен живот налагаше разширяването и обогатяването на базата за културна дейност да заеме приоритетно място в политиката в тази област.

Голяма придобивка в решаването на този назрял проблем става току-що въведеният в експлоатация през 1969 г. Дворец на културата и спорта, превърнал се в един от символите на града. Ускорява се изграждането на Фестивалния културен и научен център, който в десетилетията претърпява няколко трансформации на проекта с оглед да отговори в по-пълна степен на потребностите на професионалното изкуство и международния научен и културен календар. Той започва дейност в 1987 г. Извършва се основен ремонт на сградата на Драматичния театър „Стоян Бъчваров“. Ремонт се прави и на Дома на транспортните работници, за да може Варненската опера да представя там спектаклите си по време на реконструкцията на театъра. Изгражда се нова база на Кукления театър.

За нуждите на творческите групи в града се създават три нови творчески бази – Дом на архитекта, Дом на писателя и Дом на художника. Сградата на някогашната фабрика „Вулкан“ се предоставя за ателиен комплекс, в който се обособяват 56 ателиета, в които творят 65 художници. В него се създават две графични печатни бази – за висок и дълбок печат, които обслужват варненските художници и гостуващите участници в Международното биенале на графиката [5]. Ателиета се изграждат в новостроящи се жилищни сгради, по стопански начин, с такава цел се предоставят парцели в извънградските зони. За по-малко от две десетилетие осигурените ателиета нарастват на 72. Наличната постоянна картинна галерия поема функциите само на изложбена зала, за да се отговори на потребностите, свързани с нарастващия брой общи и самостоятелни изложби на местните и гостуващи художници от страната. Художествената галерия се разполага в сградата на бившата Мъжка гимназия, където за целта се прави основен ремонт и адаптация за новите ѝ функции. Тя поема домакинството и на Международното биенале на графиката. В новата Художествена галерия се изгражда още една концертна зала.

Най-мащабни са управленските решения, отнасящи се до обогатяване базата за развитие на музейното дело. През 1974 г. се завършва новата сграда на Етнографския музей. На територията на Аладжа манастир през 1975 г. се изгражда изложбена зала, където първоначално се експонира новооткритото златно съкровище. Същевременно се взема решение за предоставяне на сградата на бившата Девическа гимназия – истински шедьовър на архитектурата – за нуждите на Дирекция „Културно-историческо наследство“. След основен ремонт новата експозиция е открита през 1983 г. В Девня се изгражда нова музейна сграда, където се съхраняват откритите мозайки. Завършва се музейна сграда в Дългопол, където се излагат експонатите, плод на дългогодишната дейност на Димитър Златарски. Провадия също се сдобива с нова музейна сграда и Художествена галерия. Друга придобивка за града е културния комплекс „Вароша“. Град Суворово увековечава историческия факт за пребиваването на великия пълководец Ал. В. Суворов в града с музейна сбирка.

Подпомага се с допълнителна база и Регионалната библиотека „Пенчо Славейков“. Когато завършва строителството на новата сграда на Генералното консулство на Съветския съюз, старата е предоставена на детския отдел на библиотеката. След направеното в страната поредно административно деление през 1959 г. в центровете на всички общини и в по-големите селища започва усилено строителство на нови читалищни сгради. Това дава нов живот на дейността им. Двете десетилетия – 70-те и 80-те години бележат бурен разцвет на художествената самодейност в тях. Във Варна в нова сграда започва дейност читалище „Владимир Маяковски“, сега „Паисий“.

Освен с държавни средства и по линия на самооблагането, материални условия за културна дейност се създават с участието на промишлените, строителните, търговските стопанските организации, трудово-кооперативните земеделски стопанства, обществено-политическите организации и др. Във Варна усилена дейност в областта на културата развиват профсъюзните домове на културата – Дом на корабостроителите, Дом на транспортните работници, Дом на търговските работници, Профсъюзен дом на културата „Георги Димитров“. В Девня мащабна дейност развива Културният дом на химика. Към тях, както към читалищата, функционират музикални школи, различни самодейни състави – певчески, танцови, по художествено слово, драмсъстави , кино и фото клубове, клубове на литературните творци и др. Към Дома на транспортните работници развиваше дейност прочутият състав „Щурче“ с художествени ръководители братя Райкови, постигнал високо художествено равнище в дейността си. Свое място в културния живот имат младежките и пионерските домове, чиято дейност е насочена към развитието на творческите заложби на младите хора и децата. Младежкият дом във Варна до голяма степен е построен с доброволен труд на младежките производствени бригади. Той е открит през 1972 г. На територията на Националния младежки строеж в Девня също е изграден Младежки дом, инициатор на многобройни начинания в областта а културата. Четири са пионерските домове областта – във Варна, Провадия, Девня, Вълчи дол. Възпитаници на Варненския пионерски дом са Мариус Куркински, Мариус Донкин, настоящи почетни граждани на Варна и др. изявени творци, чийто талант се развива и укрепва в драмсъстава на Катя Папазова, предшественик на днешния състав „Златното ключе“ с ръководител Сия Папазова. Средище за детско творчество е комплекса „Знаме на мира“, който тогава разполага със собствена творческа база и талантливи ръководители за формированията по различни жанрове изкуства. Сред тях се откроява Детската школа по изобразително изкуство с ръководител Радко Мурзов, също настоящ почетен гражданин на нашия град. Варна е един от градовете домакини, които посрещат участници от целия свят в Асамблеята „Знаме на мира“, които отнасят със себе си спомени за досега си с едно духовно средище.

Заключение

Когато се връщаме половин век назад, е естествено и логично част от използваните практики в организацията на културния живот

да изглеждат непривични и неприложими в съвременните условия. Не в това е смисълът да говорим за тях. Настъпилите социално-икономически промени са толкова големи, че в редица случаи съпоставимост със съвременните реалности е невъзможна. Безспорно в предишната обществена система е имало управленски методи, приоритети, контролни функции, които животът основателно е отхвърлил. Имало е налагане на класово-партиен подход, както и идейни пристрастия за сметка на художествени критерии. Не са изключени прояви на консерватизъм спрямо успешни опити за новаторство, на административна намеса в творческия процес. Но също така е неестествено вече 30 години да се говори само за негативите на това време, да се раздават присъди и да не се виждат и признават безспорни постижения, достойни да бъдат продължени. Като всяка друга сфера и духовното производство има нужда от натрупвания на позитивни факти, за да се превърнат те в трайни тенденции, което се постига най-вече чрез приемственост. Дори само от познавателна гледна точка има определен смисъл да се създава обективна представа и оценка за развитието на културата в отминали периоди, освободени от пристрастия и тенденциозност. Това би стимулирало творческите процеси и би отреждало признание за приноса както на различните поколения създатели на естетически ценности, така и на тези, които са имали мисията да ги подпомагат с благоприятни условия и атмосфера за творческа работа.

Литература:

БКП. 1974. Програма на Българската комунистическа партия. С., Партиздат.

Живков, Т. 1972. За последователно изпълнение на решенията на Десетия конгрес на БКП за повишаване жизненото равнище на народа. С., Партиздат.

Михова, Г. 2019. Тенденции в развитието на поделенията на творческите съюзи в България във Варна през 70-80-те години на XX век. Културното наследство на Варна и Черноморския регион. Известия на Съюза на учените във Варна, с. 102-111.

Дряновски, Б. 2010. Почетни граждани на Варна. Варна, Славена.

Идеята Вулкан. 2012. Варна, Славена.

За контакти:
Доц. д-р Геновева Михова
Център за демографски изследвания и обучение
E-mail: g.mihova@abv.bg

КНИГИТЕ ОТ ЗЛАТНИЯ ВЕК И ЗАПАЗВАНЕТО ИМ В КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО НА ВАРНА И ЧЕРНОМОРСКИЯ РЕГИОН

Веселин Димитров Тракийски

Abstract: *The text that follows shows that with the work and diligence of many Russian scholars of the XIX century, such as Prince M. Obolenski and others, it became clear that in the X century in Kievan Rus, on the orders of Simeon the Great, Gregory the Presbyter brought a large number of books on religious, historical and behavioral topics. According to the findings of Prince M. Obolenski in 1851, they were*

784, based on the contents of the Chronicle of Pereslavl-Suzdal. They were the first books from Bulgaria to lay the foundations of the Russian script. The text shows the appearance, names, and contents of several samples of them.

Keywords: *books, Prince M. A. Obolensky, Gregory the Presbyter, monk, chronicles*

Текстът, който следва, е естествено продължение на доклада от миналогодишната конференция на СУВ „Книгите от Златния ни век в културното наследство на Варна, техните запазени имена в руските летописи, външен вид и съдържание“. С тазгодишния се представят доказателства, представляващи фотокопия от по няколко отделни листи от някои от най-известните руски летописи. Причината за това е, че в последните се съдържат текстове и илюстрации, които са заимствани или представени по модела на изпратените от Симеон Велики по презвитер Григорий, написани на кирилица, новосъздадената българска писменост, значителен брой (няколко стотици) книги на старобългарски език в Киевска Рус, създадени както по времето на баща му, княз Борис, така и по негово време. Решението, което той е избрал и взел за това си дело в онези времена, се оказва единственото далновидно и правилно в настоящето ни. Защото там те са запазени, макар и в преписи и сега, благодарение на съвременните технологии, те могат да бъдат достъпни до всеки, който би пожелал да ги види или ползва. Нищожна част от наличните фототипни копия от тях беше показана в споменатия по-горе доклад – 15-те листа от Книга 1 „Битие“, запазените първи и петнадесети листа от Супрасалския ръкопис. Ако някой пожелае да види всички книги от Златния век, които са изпратени в Киевска Рус, може да го направи на създадената по повелята на руския самодържец Иван Грозни книга в единствен екземпляр под името „Учебник жизни для царских детей“. Той съдържа 10 000 листа със 17 000 илюстрации. Характерното за него е, че старото повествование е запазено, като в този учебник илюстрациите са направени по начин, който силно да ги отличава от този, който е показан в книгите, занесени в Киев от презвитер Григорий още в началото на X век. Отличието е преди всичко в рисунъка, цветовата гама, облеклото и облика на персонажите в отделните сцени, както и появата в „Учебника ...“ на изцяло изписани листи без каквато и да било илюстрация. От „Учебник жизни для царских детей“ са представени само 5 листа от Царства 6 „Книга „Александър Македонски““. Друго издание на всички книги е известно като „Лицевой летописний свод XVI века“, разпределени в 40 тома. Поради невъзможността да бъдат показани всички, в края на текста са представени само 4 листа от Книга 1 „Библейская история“ на този свод: от книгите „Битие“, „Изход“ и „Левит“.

Най-голямата част от представянето заема „Онагледяването“, сиреч съдържанието, на „Переславля-суздавлския летопис“. Причина за това е, че в него, като един от най-ранните за появата на летописите, са описани имената на всички книги, които са занесени в Киев-

ска Рус от презвитер Григорий по поръката на княз Симеон Велики. В текста представеното „онагледяване“ е както е отпечатано в книгата на княз М. А. Оболенски, с номерацията дадена от него от LXII до LXXXIV. В него на лист LXV с червени прави линии е ограден текстът, в който е записано за книгата, маркирана за съответния 169 лист на летописа, от който започва началото й, че „книга завета Божия Вехтаго, казваща за образи от Новия Завет, преведе от гръцки на словенски при Княза Блъгарски Симеон, син на Бориши, Григорий презвитер мних на всички църковници от Блъгарските църкви, по повелята на този книголюбец Княза Симеон, което ще рече истински боголюбец“. Освен споменатото, редно е да се знае, че този летопис започва със старобългарския превод на „Хроника“ на Йоан Малала и след края й 57 листа са отделени за „Летописец на руските царе“.

Близък по време на създаването му е и „Раздиливовския летопис“, който започва с текста на Несторовата „Повест временных лет“. Последната преобладаващо включва много от съобщенията в спомената „Хроника“, което дава основание на княз М. А. Оболенский да обяви, че за текста на Нестор не са ползвани гръцки текстове, а само старобългарският превод на хрониката на Малала.

Втората по-кратка част е летопис на руските царе до 1206 г. Този летопис е известен и с друго име „Кьонигсберска летопис“, което е свързано с края на Седемгодишна война между коалиция с участието на русите срещу техните пруски противници, при която първите, след превземането на Кьонигсберг през 1758 г., го владеят до 1762 г., придобиват собственост над ръкописа под името „Раздиливовски“. Той е на хартиени листи, а не на пергамент, и съдържа над 600 цветни илюстрации. От тях са представени 10 листа с цветни илюстрации.

Трета по ред, с 5 листа, е представена известната „Лаврентиевская летопись“. Тя е от 1377 г. и най-древният датиран летопис, достигнал до настоящето ни. Тя е оказала влияние на последващи летописи, като на Троицката, Новгородско-софийската и др. Известно е още, че в периода от XVI до XVIII в. е съхранявана в Рождественския манастир в гр. Владимир. После, през 1792 г., закупена от граф Мусин-Пушкин, преминава в частната му колекция, Последният я подарява на император Александър I, а в 1811 г. императорът я предава на Императорската публична библиотека, понастоящем Российская национнальная библиотека, където се съхранява и сега.

Съдържанието й се състои от две части: ПВЛ – повече от половината до 1110 г., описание на събитията в южноруските земи от 1110 до 1161 г. и във Владимиро-Суздсалска Русия от 1164 до 1304 г. За 1162 и 1163 г. листите липсват. Има няколко добавени текста: за нашествието на монголите на Батий и за „Житието на Александър Невски“ от 1263 г.

Следва онагледяването на описаните по-горе части от споменатите няколко книги от Златния век.

Началото е предвидено за „Оглавлението“ на Переславля-суздалския летопис. Тук са представени всичките 23 листи с 784 имена на книгите, както са номерирани и разпределени в дялове в летописа и запазени от княз Оболенски. Номерацията на началото на отделните книги е с букви от кирилицата с чертички над тях.

След него следват листите за летописите Раздиливовски, Лаврентиевски, Лицевой летописний свод и Учебник жизни царских детей.

LXIV

Главы:

О Мелъхиседецѣ и о Невѣ .... рз
О Авраамѣ и о Лотѣ, како явися емоу Бг .... рн.
О погребенїи Авраама како погребоста сны его Исакъ и Измаилъ .... рѳ.
О Исацѣ како блгви Іакова .... рі.
О Іаковѣ како браса съ англомъ .... раі
О Іосифѣ како изведенъ бы ис темници .... рві.
О Іаковѣ како приде къ Фараону въ Египетъ .... ргі.
О ві патрїархъ, блгвенїе Іаковле сыномъ своимъ .... рді.
Завѣтъ Роувимовъ пръвыи снъ Іаковль о блгоумїи .... рєі.
Завѣтъ Семеона о зависти яко не дръжати ея въ срци .... рѕі.
Завѣтъ Левгїинъ сна Іаковля .... рзі.
Завѣтъ Іоудинъ сна Іаковъля .... рні.
Завѣтъ Исахаровъ сна Іаковля .... рѳі.
Завѣтъ Завоулоновъ .... рк.
Завѣтъ Дановъ .... рка.
Завѣтъ Нефталима снa Іаковля .... ркв.
Завѣтъ Гадовъ о ненависти яко добро е люби .... ркг.
Завѣтъ Асировъ о двою лицу о злобѣ и о доброоумии .... ркд.
Завѣтъ Венїаминовъ сна Іаковля .... рке.
Завѣтъ Іосифовъ о прѣмоудрости его .... ркѕ.
Исхо снов Израилевъ из Египта .... ркз.
Како яви Гь Моусеови въ коупинѣ .... ркн.
О десяти казнїи на Египтены .... ркѳ.
Како изыдоша Ізльтане от земли Египетъскыя и о сътворенїи пасхы и о потопленїи Фараона .... рл.
Пѣснь Ізлътанъ .... рла.
Како одожди имъ Бг манноу съ нбсе и о крастелихъ и како побѣди Амалика .... рлв.
Како сниде Гь Бг на гороу Синаискоую и о завѣтѣ иже сътвори съ Моусеомъ и о сътворенїи кивота .... рлг.
О солїанїи тельчи и како разгнѣвася Гь Бг на на и о съкроушенїи скрижали .... рлд.
Како възыде Моусеи на гороу Синаискоую и вза Бгописаныя скрижали .... рле.
Книги Левитскы третьии .... рлѕ.
О числа снвъ Ізлевъ .... рлз.
Конецъ числомъ сновъ Ізлвъ и книги патыя Вторагo закона .... рлн.
О смрти Моусеовѣ .... рлѳ.
Книгы Іса сна Навгина .... рм.
О скончанїи Іса Навгина и како вза гра Ерихонъ и гра Гаи и цря Гаиска .... рма.
Како преда Бг землю Хананенъскоу Іоудѣ и Семионоу .... рмв.

Листи от Оглавление Переславля- суздалская летопись.

ПРЪВЫЯ ГЛАВЫ ОТ АКАЛИПСИ.

Главы:

Прологъ апокалипсу яко англомъ.... моу дана бы .... а.
Вндѣ.... к немъ же видѣ Іса посрѣди седм.... свѣтилникъ .... в.
О ов....щенїи видѣти гла .... г.
Иап.... къ ефестѣи црки англоу ....
.... англоу .... е.
Сказанїе проп....ыя црки англоу .... ѕ.
Иа....на тирскыя црки англоу ....
... .нїя Сардѣнски црквѣ а .... и.
Написана Лоиланскыя....кви англоу .... ѳ.
Нарекох.... црквѣ Аладинскиѣ англоу ....
Слово четвертое о видѣи.... дверѣхъ на нбси и прстолѣ.... чинхъ и дхъ старц .... аі.
О книгахъ запечатлѣни.... семїю печатїю в роуцѣ Бж .... ві.
О агньци имоущимъ семь .... како книги разгноу .... гі.
О....шенїи пръвое печати .... ді.
Отр.... второе печати ....
О....шенїе третїе печати.... каза о ....нїе неверовавшимъ въ Ха .... ѕі.
Отрѣшенїе четвертои печати явлая яко.... наза ....
Отрѣшенїе патыя печати сказаа полкъ стыхъ Гн дабы была кончина.... иі.
Отрѣшенїе шестыя печати сказаа наводимыя раны кончины. .... ѳі.
О р и м-хъ и ч исцѣлевшихъ от раны четырь англь .... к.
О народѣ бесщисленнѣ иже имоуть съ Хрмъ црковати от языкъ .... ка.
Отрѣшенїе семыя печати.... ангельскыя силы приносаще Боу стхъ млткы аки кадило .... кв.
О седми англь....же въстроубльшю пръвомоу ....
О вторѣмь англе емоу.... строубльшю .... кд
Тр....ъ рекы и воды грькы твори .... ке.
Четвертыи англъ третїюю часть.... свѣта омрачаеть .... кѕ.
О патомъ англе и въсходащихъ от безны .... кз.
О шестѣмъ англе и очи.... множѣмъ .... кн.
О англѣ одѣнемъ облакомъ и доуго.... и кончины проповѣдающимъ .... кѳ.
Како книжица от англа еvгли прїатъ .... л.
О Еносѣ Илїи хотащемоу обличити антихриста .... ла.
Како оубиена быта Илїа и Енохъ антихристомъ .... лв.

LXIII

КНИГА БЫТНЇСКАЯ О СТВОРЕНЇИ ЗЕМЛИ.

Главы:

Днь вторыи чюдное и дивное дѣ ....
Днь третїи како оукраси Бг нбо солнцемъ и мцемъ и звѣздами .... ое.
Днь д рече Бг да боудоуть свѣтилници на тверди нбнѣ .... оѕ.
Днь е да изведоуть воды дша живы плъжющаа по родоу и птица парящаа по роду .... оз.
Днь ѕ сътвори Бг члка да обладаеть рыбами морскыми и птицами нбными .. он.
Изложенїе Іоанна бывшаго от Антиохинскаго великаго града Сирия малыя о лѣтѣхъ мироу .... оѳ.
О мере пръваго члка Адама о тѣлеси его .... п.
Иже насади Бг раи на востоцѣ .... па.
О прѣстоупленїи Адамли и изгнанїи из рая .... пв.
О Каинѣ и ..вели, како Каинъ проклатъ бы, а Авель вѣнчанъ .... пг.
О Адамѣ лѣта и о снѣ его Сифе и о родоу Сифовѣ .... пд.
О гигантѣхъ како ижжеся крада огньная .... пе.
О потопѣ Ноевѣ и о ковчезѣ како сътворено бы .... пѕ.
О снѣхъ Ноевѣхъ и о исшествїи ис ковчега и како раздѣлиша страны.... пз.
О сътворенїи столъпа и о раздѣленїи языкъ, како рассея Бг по лицоу всея земли .... пн.
О прѣлести Еллинскои иже глють въдшься дша члчьска въ дша птичя.... пѳ.
О Невродѣ сна Хоусова иже сътвори Вавилонъ и о Кронѣ и о Афродити иже Еллини оу .... ч.
Оуказъ же поганскои прелести сице иже Совїа Бгомъ нарицають ... . ча.
О Авраамѣ како Бгразоумїю сподобися .... чв.
О источницѣ клатвенемъ .... чг.
О Гандоукарїи и о Хусѣ, Мирицѣ и о Невродѣ и о Кронѣ и о Нинѣ ...... чд.
О Фоурасѣ его же нарекоша ерѣа и о Пику иже Дии како црткова ...... че.
О Еремїи иже обрѣ роудоу златоую .... чѕ.
О Фестѣ иже оустави законъ чистъ, женамъ за единъ моужь посазати.... чз.
О Фулисѣ иже прїа всю землю окьяню .... чн.
Еремїи иже сказа три великыя силы соущаа едино бжтво .... чѳ.
О Нинасѣ иже сътвори гра Нинополь въ имя лоуны .... р.
О Ираклїи Тирскаго иже обрѣтъ червь и о Пръвоусѣ и о Кадмѣ .... ра.
О Аньтионѣ и Зифосѣ .... рв.
О Воуи .... дѣ и о Кастѣ .... рг.
О Афинѣхъ како оустави имъ Кекропсъ законъ да дѣца за единъ моужь посагаеть .... рд.
О Аргенлоутѣхъ .... ре.
О Федре и о Иполоутѣ .... рѕ.

LXV

Главы:

О Деборѣ прчци и о Варакѣ .... рпг.
О Гедеонѣ како побѣди Мадиамлаиы и о Авимелесѣ снѣ его .... рпд.
И о Сефали .... рпе.
О зачатїи Самсона Назаранина .... рпѕ.
О како сътворися беззаконїе въ Изли и како [illegible] снове Веньямини женоу [illegible] .... рпз.
О Насеи, Руфи и о [illegible] .... рпн.
Книги завѣта Бжїа [illegible] сказающе образы новаго завѣта истинноу соущоу, преложися от Гречьска языка въ Словенскы при князи Блъгарстѣмь Симеонѣ сие Борисѣ Григорисомъ прозвитеромъ мнихомъ всѣхъ црквникъ Блъгарскыхъ црквей повелѣнїемъ того книголюбца князя Симеона истинаго рещи Бголюбца .... рпѳ.
Црства пръваго о Самоилѣ пророцѣ и о Или жрѣци и о Финѣ и Фенеосѣ снѣ его и о кивотѣ Бжии како вза бы и ино .... рч.
О хоругви и како възва Гь Самоила .... рча.
О помазании Саоуловѣ на црство .... рчв.
[illegible] Саоуломъ въ црство Двдво.... рчг.
По Саоуле црткова Двдъ .... рчд.
О Авениrе и о Иавѣ да поиграю отроци да будоуть нози въ руцѣхъ ихъ ... рче.
О пирѣ Двдовѣ въ Хевронѣ из Авенира и о завѣтѣ его .... рчѕ.
О смрти [illegible] сна Саоула .... рчн.
Како приидоша старци Ізлеви помазати Двда въ Ізли на [illegible] лѣтъ ...... рчѳ.
Како [illegible] кивотъ Бжии въ домоу Аминя и Озїа .... рз.
О [illegible] Оурииве и како вза Двдъ женоу его .... рза.
Како изыде Авесаломъ от отца своего въ Хевронъ .... рзв.
Пѣни и псалмы и моленїе Двдво .... рзг.
Сие сътвориша три моужи силнїи .... рзд.
О силныхъ моужехъ .... рзе.
О [illegible] Сумантанины и о старости Двда .... рзѕ.
О цртвѣ Соломоновѣ и о създанїи цркви .... рзз.
По Соломонѣ царьствова Ровоамъ снъ Соломонь въ Іоудѣю и Веньямином... рзн.
По томъ црткова въ Самарии Еровамъ снъ Навафь рабъ Соломонь .... рзѳ.
По Ровоаме же црткова въ Ієрлмѣ снъ его Авїа .... ро.
По томъже црткова въ Ієрлмѣ Асса сынъ его иже сътвори оугодна прѣ Гмь. роа.
О Ахаве цри і о Илїи прркѣ и како заклa пророкы Вааловы, о Сзавели, о Навфеи, о Хаве како побѣди Сураны .... роа.
Како Охозїа разболѣся възъиска Оула сирънаго [illegible] Акорона и како прркъ Бжии Ілиа пожже патьдесятникы его и о взатїи пррка.... рог.
О Рамѣ сынoу Ахавли како побѣди множество Асуранъ, о Самсии пррка .... род.
Како четыри прокаженїи побѣдиша оу Самарїи вълкы Суранъ .... рое.

9

LXVI

Главы:

О Ноусѣ како оуки Єзекиель, яса сиѣ Ахакла иже и жрѣца ихъ и како Ноусъ разгнева Бг҃ ..... рбв.
Ѡ цр҃ѣхъ Іоудиилахъ и о Самаранскихъ и ѡ сирти Єлисеа прр҃ка ..... рбд.
Прр҃ѣство тайно ѡ Хс҃ бывшее при Ахазѣ цр҃и Єрамьстѣ ..... рбѳ.
О Єзекиѣи цр҃и како приде Синахиримъ на Іерлимъ и о болѣзни Єзекиеа цр҃а ..... рвв.
О Рафаилѣ арг҃ле и о Маиасіи ..... рвг.
О книзѣ Гиѳ на Ноудеа и ѡ законѣ книгъ Халдейскы ..... рвд.
Прр҃ѣство Єременово ѡ Хс҃ въ дни Иосіа цр҃а Іюдина ..... рвѳ.
Прр҃ѣство Єременово ѡ Хс҃ ..... рвѳ.
Прр҃ѣство Ахазово сиа Осіина ..... рвѳ.
Прр҃ѣство Єременово ѡ погибели града ..... рвѳ.
О Навухоръдане како цр҃кѣ Гію пожже, како Єрусалиѡ прр҃ка ѡ оухъ разрѣши ѡ оухъ и Годалію како поиб҃ Исмаилъ цр҃тво Навуходоносора Цр҃а ..... рвѳ.
О киданіи сына Навуходоносора Цр҃а ..... рвѳ.
О постакленіи тела злата, еже постави Навуходоносоръ цр҃ь киденіе третіее. ..... рвѳ.
О Валтасаре Цр҃и сиа Навуходоносорова и о руцѣ по стѣнѣ пишющои мане фекельфаресъ киденіе Даниилово ..... рвѳ.
О оучеиніи Валтасара Цр҃а и о Дариі и о цр҃ѣхъ Прускихъ и Лидьскихъ ..... рѳ.
О мітке Даниилове и о киденіи арг҃ла ..... рѳв.
О Кирѣ цр҃и Прускомъ и о киданіи Даниила прр҃ка и о Крусе цр҃и Лидьскомъ ..... рѳв.
О принесеніи брашна Даниилу къ ровъ прр҃ковъ Авъвакоумовъ ..... рѳг.
Ѡ ѡпоущеніи жидовъ изъ Вавилона и о зданіи цр҃кве Зороваделевы ..... рѳд.
О Латинѣ сиа Телефова и о Сиѣи и Елисеи ..... рѳє.
О Римоу и Римѣ и Таркоуніи ..... рѳѕ.
О Платонѣ Еллиньскомъ философе иже сказа Трѣи ѣ҃тко ..... рѳз.
Книги Олександръ ..... рѳи.
О къшествіи Александрове къ Иерлимъ ..... рѳѳ.
О погребеніи Пора цр҃а и о приходженіи Александра къ Радимы ..... с҃.
О слѣпѣ граде и Кировахъ полатахъ и о сирти Олександрове ..... са҃.
Како раздѣли Олександръ власти своимъ приятелемъ ..... са҃.
О Потоломеи и о Антиосѣ како приде на Іерлимъ ..... са҃.
О второмъ Антиосѣ како приде на Іерлимъ и о моужестве Елиозарове брата Іоудина ..... са҃.
О сирти Иръканове како Аристоуховъ къзложи на са вѣнець прр҃скыи ..... са҃.
О Тигранисѣ Цр҃ѣ Армѣнстѣмъ и како приде Помпиі Магнъ слово ..... са҃.
Како Антиохъ еда власть по Рѣмы еже дръжаша Македоніи ..... са҃.
Зачало Римьскаго цр҃тва о Ноуліи: ..... са҃.
О сирти Антипатра цр҃тва Авгоустова: ..... са҃.
О цр҃тве Ирода како поруги емоу Антоніі ..... са҃.

LXVII

Главы:

О оутверженіи Єгипта и Клеопатра и како месарь Августъ посла на на Антоніа злата скоѣ ..... сав.
О Скорѣ нерси и о плиазлиці и о Люи како а окаде къ Ироду ..... сва.
О отъвѣженіи Антоніа, како Авгоустъ Кесарь приде на на конною и како Иродъ Цр҃ь срете к Родѣ острове, покореніе великое Кесареки поклаа и утъ емоу сътвори ..... сга.
Благовѣщеніе Пресвѣтыа Бцѣ ..... сда.
Рѣжство Гс҃ нашего Іс҃. Хс҃. ..... сва.
Како ѡпусти Иро̀ власти Пръскыа зададоустца ..... сва.
Како приидоша власки къ Ефлеемъ и обрѣтоша Іс҃ и матерь его ..... сза.
Како инѣ агг҃лъ Иосифу въ сонъ, сѹгіе ..... сва.
Како Иро̀ въ Іерлимъ поноки цр҃ькы и стълпъ създа и по инемъ мѣстомъ градомъ много строеніе показа ..... сва.
Како кланяху Ироду, о изъбіеніи младенець и како напасти приняше ѡ своеа жены и ѡ своихъ чѣ и како Ліфа потопленъ бѣ въ Ваи.. сѳ҃.
О лихоимодромъ Єврукали какъ ѡ Ликоина приде принесе дары многы Архелаевъ мнръ разрѣши и Александра погоуки ..... сва.
О неуладехъ Иродоу ѡ жены и о сирти Ферениие и како посла Иро̀ Антипатра и сиа своего в Римъ и Латини въсъже ѡ него мъзѹ писаху ѡ немъ къ Иродоу и о несытости Латинскои и како приде Антипатръ ѡ Рима къ ѡцу и како оклинаше Иро̀ Антипатра и о сърти Иродове ..... сва.
И како второе агг҃лъ Гнь явися Іосифу въ сонъ и повелѣ ити къ Ефлеемъ ..... сва.
О вторыхъ кий Иосифовыхъ, о Архелаеве сатовліи по ѡци и о оумоши иже творашеса Александровъ сиомъ Иродовемъ, Іосифово ..... сва.
О Іоанне прр҃це и како Архелаи сонъ кнде и о законѣ Фарисеи и Саддукеи и сонже глаѣхъ ксана жена не можеть ложа моужа своего съхранити чиста и како Авгоустъ вѣбити к кѹмиринцу и ѡвѣтъ приатъ како престати идоломольстеи льсти и о сирти Августа Кесаря ..... сва.
О Тиверіи Кесари ..... сва.
Како крѣтиса Гъ нашь Іс҃ Хс҃ въ Іордани ѡ Иоанна и в тъ дни Филипъ сонъ кнде и како ѡбличаше Іоанъ Ирода і о оусѣкновеніи Іоанова крастителя ..... сва.
Како Вереникѣ испроси оу Ирода постакити образъ Спсоу Хоу къ граде Паниадѣ и како скоиуа Иро̀ злѣ жиютъ свои въ Исъналіи ..... сва.
О Пилатѣ како послиъ бѣ въ Иоудѣю ѡ Тиверия и како Иосифъ Хс҃ ѹѳданцамъ мареуе и како приведоша Гс҃ нашего Іс҃ Хс҃ къ Пилатоу и о страсти Гнѣ и въскрѣніи и уесо ради къ ѡсмыи въскрѣсеніе Хо̀ и третии мареуено бѣ ..... сва.
Како книдѣ Сатана въ Іоуду, сѹгіе ..... сва.

LXVIII

Главы:

Распятіе Гс҃ нашѣ Іс҃ Хс҃ ..... сва.
О възнесеніи Гс҃ нашѣ и о съшествіи стаго Дх҃а въ дн҃ и-ныи ..... сва.
По Тиверіи цр҃тво Гаиѡсъ и о изгнаніи Антиохискомъ и како приде ѡ Тивериядѣ Финеосъ Іереи и изми Антиохію и какъ Гаи месарь Петроніа коеходу посла на Іоудѣю и како оумири Агрипа Клавдіа съ Іоудеи. ..... сва.
По цр҃тѣіи же Гаиа цр҃тво Клавдіи и како уесть сътвори Агрипе. Сіи же Агрипа Иро̀ оуб҃ Иакова Зебедеова мечемъ и како Ѡсифъ ѡ чюдесехъ апл҃ьскыхъ пишѣ и како обратеса списаиъ Троискы ратн сѣуь ..... сва.
По цр҃тѣіи же Клавдіа цр҃тво Нероиъ и како обрете Пакелъ Діѡниса Арепагита и како приде Петръ апл҃ъ въ Римъ побѣдоу Хс҃ѣоу поиаза на Симона вълъхва чюдотворца и уто ради Пилатъ оубиенъ бѣ ѡ Нероиа и како Фролъ мачѣ Іоудеа моучити и како Агрипа мирнымы словесы тешаше а҃, поминая имъ колицеми зеемлами Римляне владѣють ..... сва.
Распятіе Петрово ..... сва.
Оусекновеніе Павлово ..... сва.
О Агрипе повести къ Іоудеомъ ..... сва.
Како Іоудеи изгнаша Агрипу и болшу рать въздвигоша на Римляны и како Іоудеа побѣдиша Кифа и како Іосифъ разумомъ своимъ изъ Тиверияду ..... сва.
Како побѣдиша Кестіа Іоудеи ..... сва.
О плѣненіи Єрлимове како посланъ Єоуспасиліи, слово третіе Іосифово ..... сва.
Како Іосифъ въсноуи въ емоу ..... сва.
Како приведоша Іосифа къ Євъспасиліоу ..... сва.
О плѣненіи Іерлимове ..... сва.
О градѣ Гисхалѣ ..... сва.
О Гидаре, о кои Плакидиие ..... сва.
О Хевроне како изъ Симонъ ..... сва.
О постакленіи Єоуспасилиа их цр҃тво и мареуеса кесаремъ ..... сва.
Іосифово слово патое ѡ плѣненіи Іерлимове ..... сва.
О градѣ Іерлиме ѡ цр҃тѣіи катапетазме како бѣ гра Іерлимъ ..... сва.
О градѣ и о цр҃кви и о диоре ..... сва.
Како Титъ ѡступи гра и внахоуса крѣпко и како Осифъ прѣмалъваше люди ..... сва.
О повести Иосифове съ Іоудеи ..... сва.
О Македонѣхъ како приидоша Титоу на помощь и како Іоанъ радѣи съсоуды цр҃ковныа, тогда же и Маиеи Лазаревъ братъ приеде къ Титоу ..... сва.
Іосифово шестое слово о плѣненіи Іерлимове ..... сва.

LXIX

Главы:

Како Титъ тешаше а свои кои словесы ..... сва.
О повести Титове къ Іоаниоу ..... сва.
О хоудомъ Іоудеанинѣ ..... сва.
Како цр҃кви зажжеиа бѣ и о зилотѣхъ преже погибели Іерлимоу и како Симонъ и Іоанъ приведоста Тита на повесть, Титъ же повеле протикоу речѣ емоу ѡтъвръвали: они же не повараховса, Тітъ же не повеле ѡтоле ихъ градѣ ..... сва.
О зилотѣхъ прѣже погибели Іерлимоу ..... сва.
О Іисусе Анинове сиу и о шести галѣ ..... сва.
О повести Іоаниове с Титомъ ..... сва.
О како Іисусъ Іереи принесе цр҃ковныа съсоуды къ Титоу и како гра възѣ бѣ ..... сва.
О взятіи града Фекронда и погибели множества людіи ..... сва.
Иосифово слово ѕ҃ ѡ плѣненіи Іерлимѣ ..... сва.
Како уесть творашеть болромъ своимъ ..... сва.
Како Єспасиана Римляне срѣтоша съ честію и приаша его и Титъ на велику радость оуклонися ..... сва.
Како Титъ ѡбхода гра Ѡрьсиъи и ѡтуда възвратися въ Римъ коде с собою Симона Іоана ..... сва.
Како Титъ приде въ Римъ и срете его ѡць ѣ Єоуспасиліи и въси Римьстіи кои хвалоу емоу сътворише ..... сва.
Како Єоуспасиліи и Титъ прослависисъ сътворися Фриамъ Симоновъ раньше жрѣтноу истуманимъ и жрѣтвеникъ сътвори и иса Іерлимскыа видѣти ..... сва.
Како Оуспасиліи послали власте на Іоудѣю Анкъ Кѣъса и иде на Иродиискыи гра егожъ създа Иро̀ Цр҃ь, и немже погиба на сажень бысть ..... сва.
О погибѣ и о корѣні и еж нѣ е плѣмень ..... сва.
Како Асиріискыи Гемонъ Посеніи Петъ прислa грамотоу къ Єоуспасиліоу из Антиоха цр҃а Комагинскаго ..... сва.
Како посла Єоуспасиліи другаго властелина на Оудѣю Флоуа Силка и приде къ Амаслоу граду, его же Цр҃ь Иро̀ създалъ и положи в немъ ксано оружіе по ѝ тысѣщь и како изъшиа Іоудеа къ Масладе не дашаса Сильноу ..... сва.
Како изъшиа слани Масладе ..... сва.
Како изъвеши бяша Іоудеи къ Александрии Єгипетстеи и како повеле Єоуспасіліи Лупови растоуити а по единомоу и цр҃ковь Иоудаиску повеле затворѣ уже бѣ Єнна създалъ къ Єгипте, о шатаніи Сикарьсиомъ и о Иифе о Катуде ..... сва.
О Міниѣ цр҃кви ..... сва.
Мачѣо царестеа Константина гра Греческаго ..... сва.

LXXII

Галы:

Ґрань ѥ ѡ ѕлохъ ѡбрѹтенїа ..... тѧг.
Съборъ ѿ Многоѿць тлъколнїа ѡ ѥразѹмныхъ слокесехъ къ Ієѹлїи и къ ѧпѧлъ и къ инѣхъ книгахъ, ѿкѣ стѡ Власїиа ѡ стомъ Дсѣ ..... тѧд.
Сѵто Кирилла Александрийскѧ ѡ сѵти Трїци ..... тѧе.
Оустїна философа о правои вѣрѣ ..... тѧѕ.
Како вселися слово ѵто ан ѥ въ селеніе ..... тѧѕ.
Како тѣло мало можѣ не ѡпислано быти еже ѥ Гъ Бъ бо все еде есть ..... тѧн.
.... оусскаго ѿ оглашенника ..... тѧѳ.
Ѕлаѹстѣ еже къ Коринѳомъ о вѣрѣ ..... тѧі.
Михаилъ Сѧнисла написаніе о правои вѣрѣ ..... тѧіа.
О сѵтыхъ мирскыхъ мести скорѣхъ ..... тѧіѳ.
.... Христоса до прѣкѧ скора ..... тѧіг.
.... вторѧ до третїаго ..... тѧід.
ѿ третїаго до четвертаго ..... тѧіе.
ѿ четвертаго до пятаго ..... тѧіѕ.
ѿ пятаго до шестаго ..... тѧіѕ.
Анастасїевы ѿвѣти ѵто ѥ ѕлиеніе съвѣрѣшеннаго Хрїстїанина ..... тѧіѳ.
ѿ Вторѧ ѕаконѧ какъ болѣ Бѧ ..... тѧіѳ.
ѿ ѧпѧльскыхъ ѕапокѣдїи ѡ очищенїи грѣхъ ..... тѧі.
Нисскѧ ѿ тѡ еже ѿче нашь ..... тѧіа.
Къ Ѡлимпїю поспѣшнику еже къ нимъ Хѣо ѡдѣлѣ ..... тѧіѳ.
Кирилъ ѿ оглашенїи ..... тѧіг.
Ѕлаѹстѣ ѿ тлъколнїа о прелдѣ ..... тѧід.
О злоубѣ ..... тѧіе.
Еже ѿ Маѳа какъ с прелдою ѩвѣнти къ цѣркь и о изгнанїи оустъ ..... тѧіѕ.
ѿ ѧпѧлскыхъ ѕапокѣни иже къ грѣсѣхъ кѧяше ..... тѧіѕ.
Сѵто Василїа ѡ томъ еже вѣрѹемъ Гѣи ..... тѧіѳ.
ѿ Іоанна Лѣствичника о вѣрѣ ..... тѧіѳ.
І Максима ѹрьца ѡ пѡкаяніи ..... тѧі.
Въпрѡ кто соѹ истиннїи покаяніи иже въ дсѣ ..... тѧіа.
Сѵто Василїа ѡ мысли ..... тѧіѳ.
Діадохово ѿ поспѣшныхъ ..... тѧіг.
Исидорово ѡ галинїнахъ ..... тѧід.
Сѵто Кирила ѡ вѣрѣ и любѣ ..... тѧіе.
Ѕлаѹстѣ ѿ къхѡныхъ ..... тѧіѕ.
Еже ѡ Халамеи ..... тѧіѕ.
Нила ѹрьца о мѧтвѣ ..... тѧіѳ.
Никифора архиепа Конѕантина грѣ на иконьныя ратники ..... тѧіѳ.
И въпрѡ аще кто съгрѣшивъ покаетса и пакы въ грѣхъ пѧ будеть ли покаяніе ..... тѡ.
Соломоново ѡ покаянїи ..... тѡа.

LXXIII

Галы:

Сирахово о томже покаянїи ..... тѡѳ.
Єѵѧгаѳское ѡ прїнѹи ѡ нечистыхъ дсѣи ..... тѡг.
Петра ѧпѧла ѡ чистотѣ мирьстѣи ..... тѡд.
Кѵриново ѡ оучениї ..... тѡе.
Сѵто Василїа аще кто ѡбращаѥса на прѣжни объѹи ..... тѡѕ.
Ѕлаѹстѣ аще лишиса и к таеже впадемъ ..... тѡѕ.
Къ Іеврѣомъ ѡ томже впаніи ..... тѡн.
Максимово ѡ трѹкныхъ галинїнахъ ..... тѡѳ.
Нила ѹрьца ѡ бѣдѹмии ..... тѡі.
Въпрѡ аще кто ставитса ѿ грѣха доколѣ ли се ему на покаяніе или ни ..... тѡіа.
Василїево еже винили себе ..... тѡіѳ.
Ѕлаѹстѣ ѡ покаянии ..... тѡіг.
Бѡбословца о скончаніи жїтїю ..... тѡід.
Максимово ѿ тѡ еже оуклонися ѿ ѕла створи бѧгое ..... тѡіе.
Въпрѡ аще кто старъ или ѡнемогѧлъса ти не можѣ ѵерьнець быти или ѵерьнецскыи створїти како можѣ спстїи ..... тѡіѕ.
Михеино о сѣдлахъ прандъ ..... тѡіѕ.
Ѕахарїино ѡ судѣ ..... тѡін.
Исаино како къчыцѣ Гѧ ..... тѡіѳ.
Сирахово ѡ вѣрѣ къ Бѣ ..... тѡ.
ѿ Сѣїх о томъ иже просите и дастъ вамъ ..... тѡа.
Максимово ѡ галинїнахъ ..... тѡѳ.
Исидорово о дѣвьствѣ ..... тѡг.
Ѕлаѹстѣ ѡ прїнѹи смоковиси ..... тѡд.
І о шестыхъ псалмѣ о млѧнствѣ и старости ..... тѡе.
Въпрѡ добро ли ѥ, прямо испокѣдовати грѣхъ духовнымъ мѹжемъ ..... тѡѕ.
ѿ Унсъ ѡ грѣхѣ ..... тѡѕ.
Іоково о испокѣданїи ..... тѡн.
Соломонѣ ѡброкенїи грѣха ..... тѡѳ.
Василиево ѡ трѹкныхъ ..... ѹ.
Дионїсїа Арепагита ѡ оусопшихъ утѣ ..... ѹа.
Ісидорово о прощенїи ..... ѹі.
Максимово ѿ мекедомыхъ ..... ѹг.
Феоѳѡ ѡ споведанїи ..... ѹд.
І Іоанъ аще кто са срамлѧѥ испокѣдати грѣхъ ..... ѹе.
О пятидесятнѣмъ ѕалмѣ ..... ѹѕ.
О обращенїи отъ грѣхъ ..... ѹѕ.
Къ Єфисѣомъ о покаянїи ..... ѹн.
Іоанна о оудобѣхъ тѣла ..... ѹѳ.
Того же еже не клаѕѣ нечистому къ храмъ сѵ ..... ѹі.
ѿ ѧпѧльскыхъ ѕапокѣдїи како ѡлоуѹї съгрѣшившѧ ..... ѹѧ.

10

LXXI

Галы:

Како Изѧславъ понде к Новоуграду къ помощь Новгородцемъ на Гюрга ..... тѡ.
Како престаѧ Ростиславъ Гюргевичь и како вишѧ Изѧславъ съ Ѡльгевичи ..... ті.
Како приходи Король съ Оугры къ Изѧславоу на помощь ..... тіі.
Како Гюрги синѧ с Половци к Клязе и какъ принесоша миноу изъ Цѣрагрѧ ..... тѧі.
О создѧніи цѣркви сѵтыя Бѧ въ Володимери и какво иде какъ Ѧндрѣи на Бѧлгары съ брѧѥю и какво изгна Мьстиславъ Вѣлодимира Мьстиславича ис Кыева ..... тгі.
О престаѧленїи трѣхъ кнѧзеи и о изгнанїи ѧлкы ѕлаго изъ Володимира и какво сиемъ бѣ Переѧславльскымъ кнѧземь ..... тді.
Како Рускыя кнѧзи воеваша Бѧлгары, о престаѧленїи Сѵославля Гюргевича и престависа Муромьскїи кнѧзь Георгїи ..... теі.
Како биса Михалко съ Ѧрополкомъ и Мстиславичь и какво воева Мѧхалко Резань ..... тѕі.
О престаѧленїи кнѧзь Мѧхалка и какво Ростовци приходиша по кнѧза Мстислава к Новъгорѡ ..... тзі.
Какво воеваша Сѵославичи и Резань взяша и какво Сѵославъ Всеволодъ прииде с Новогородци ..... тіі.
О ѕламенїи сѧмъньемъ и какво Ѡлговичи Половець побиша ..... тѡі.
Какво погоре великїи градъ Володимиръ и какво воеваша Литьвескъ ..... тіі.
Престаѧлї кнѧзь Дѧвыдъ Смоленьскии и какъ Новоградци изгнаша Ѧрославичя ..... тіа.
Какво Рюрикъ Ѡлговичь изѧ Кыевъ градъ и какво ходиша Роусиѧи кнѧзи на Половци ..... тіѳ.
Какво понде Ѡлегъ Володимировичь на Дѧвыдъ Муромьскаго къ Промьску ..... тіг.
Какво Костантинъ пожже Костромоу и какво гаѧ бѣ въ Суждальскои земли ..... тід.

Галы Соборьника числомъ.

ѿ Іоанна Ѕлатоустаго ѡ Латинѧхъ когда ѡлоучиша ѿ Грѣкъ ..... тіе.
Споведаніе въкратцѣ коего ради дѣла ѡлоучиша ѿ нѧ Латина ..... тіѕ.
Казаніе о Латинѣ кї ѧпѧоу о ѡпрѣсноцѣхъ ..... тіѕ.
Сѵто Анастаса патриарха Антиохинскѧ, како не възможно сѵмю ѿ мирскѧ чѧка судимоу быти ..... тін.
Того жъ Анастасїа испокѣданїе ѡ папѣ Римьстѣмь и Григорїи Бѣседовницѣ и чюткорци ..... тіѳ.
Мѧтвѧ нѧ наслюнивыса примиреноу ..... тѧ.
....еденїе извѣстно быти вѣнѣнемоу приношенїю къ сѵти слоужѣѥ ѡ хлѣбѣ и ѡ ѵаши приношенїа и ѡ проскирѣ и вина ..... тѧа.
Закона градьскѧ галы разѧлинны къ четырехънадесятихъ градѣхъ ѿ сихъ же ..... тѧн.

LXXIV

Галы:

Кѵриллово еже дша всякоа плѡи ..... ѹві.
Максимово ѿ галинїнахъ ..... ѹгі.
ѿ Лѣствичнѧ како не испокѣдають са чисто ..... ѹді.
Въпрѡ добро ли ѥ комкати часто или нї ..... ѹеі.
Ѕлаѹстѣ ѡко не разѹмѣл тѣло Хѣо приемлю ..... ѹѕі.
Того же къ Іеврѣомъ ѡ прїѹстїи ..... ѹзі.
Сѵто Василїа ѿ посланїа къ Патрикїю нессарю ..... ѹіі.
Въпрѣ ѿ колика ѡбразъ блѹ и сънїа къ ѵлѧ кывлю ..... ѹѳі.
Исаино ѡ грѣсѣхъ ..... ѹк.
Еремино о бѣзоумныхъ ..... ѹка.
Сѵто Василїа ѡ мѧтвѣ ..... ѹкѳ.
Исидорѣ ѡ посмиснїии ..... ѹкг.
Ѳеѡрово ѡ врѧчныхъ ..... ѹкд.
Максимово ѿ галинїнъ ..... ѹкѕ.
Лѣствичное ѡ ѕлости и лености ..... ѹкѕ.
Сѵтого Василїа ѿ въпрѡ ..... ѹкз.
Ѕлаѹстѣ ѡ оутѣрженіи крѣщенїа ..... ѹкн.
Носипово поуто не единако съгрѣшаю ѵлѧи ..... ѹкѳ.
Максимово ѡ добротѣ ..... ѹл.
Въпрѡ колико ѡбразъ попѹщенїю Божїю любовь скрѣби либо въ грѣхы како ли разѹмѣѥ наказанїа еже ѥ ѡ Бѧ или ѿ дїаволѧ ..... ѹла.
ѿ Исходѧ ѡ гнѣвѣ ..... ѹлв.
ѿ Втораго закона о наказанїи ..... ѹлг.
ѿ Сѵи остави Гъ ѧзыки нїа ..... ѹлд.
Длоукыфово о искушенїи ..... ѹлѥ.
Соломонѣ о наказанїи ..... ѹлѕ.
Оудифово о искушенїи ..... ѹлз.
Сирахово о трѣпенїи ..... ѹлн.
Исаино ѡ пѣтшенїи ..... ѹлѳ.
Еремино ѡ трѣпенїи ..... ѹм.
Єѵѧнсово ѩко въспѧѹте и възрѣїете ..... ѹма.
Іаковѧ ѧпѧ блѧжѣ иже трѣпѣ напасть ..... ѹмв.
Петра ѧпѧла о терпенїи ..... ѹмг.
Павла ѧпѧла наказанїе ..... ѹмд.
Сѵто Василїа къ мѧло притъ ..... ѹмѥ.
Пространныхъ поспѣлїи ..... ѹмѕ.
Максимово ѿ галинїнъ какъ на Бѧ оупокати ..... ѹмз.
Н Іоанъ черьца ѿ Лѣствичнѧ о краждѣ ..... ѹмн.
Ѕлаѹстѣ како Бѣъ любовь приемлѣ ..... ѹмѳ.
ѿ шестаго псалма ѡ грѣховныхъ напастѣхъ ..... ѹн.
О стенѣнныхъ ѡ прилоучаи ..... ѹна.

LXXVI

Галкы:

Климента ꙗко ми҃лостыни творити ..... ѱ҃а.
Ѳеѡрита ѿ недовѣдомыхъ ..... ѱ҃в.
Ѿ Ѧ҃лскыхъ ꙗповѣдїи ꙗкъ могїи помогати себѣ ..... ѱ҃г.
Въпрô и ꙗще кто женоу имѣи чада и богатества и ѿ житинскыхъ вѣщехъ
пекыися, ꙗко тои можеть оугодити Бôу и хранити ꙗповѣди ..... ѱ҃д.
Сѵ҃то Василїа ѿ поспѣшиныхъ ..... ѱ҃е.
Ѡ҃лих ѿ Лествица ѿ мирьскыхъ вѣщехъ ..... ѱ҃ѕ.
Ѿ Ѧ҃лскыхъ ꙗповѣдїи о ꙗкономоположенїи ..... ѱ҃з.
Ѧ҃лѳоу глѧюще ꙗко власти мирскыꙗ ѿ Бг҃а кꙑнисии сꙋть, да егда оуко
ꙗсмъ кѧ҃ма и Цр҃ь или сѝмъ постыдѣаетса ..... ѱ҃и.
Єрмисино ꙗще поникаюутса ꙗ хло ..... ѱ҃ѳ.
Ѿ Ѧ҃ртих д҃—го Ї҃ерꙋма ..... ѳ.
Исидороко иже. грѣха ради казнитса ꙗса ꙗзмла ..... ѳ҃а.
Ѿ Ѧ҃лскыхъ ꙗповѣдїи ..... ѳ҃в.
Ѧ҃лоѵмпиодороко ѿ Ї҃ѡꙗ ..... ѳ҃г.
Ѳеѳсиского о оумирающихъ преже года ..... ѳ҃д.
Ꙗлатоустѣ о властї еже ѿ Бг҃а ..... ѳ҃е.
Ѳеѳритоко о промыслехъ ..... ѳ҃ѕ.
Тогоже ѡ цѣлебныхъ ..... ѳ҃з.
Въпрѣ егда ꙗса ꙗзла елико же творать мимъ страны по поколенїю Бж҃їю
творать ..... ѳ҃и.
И о ꙗзобленїи сирô ..... ѳ҃ѳ.
Ѿ Лекиꙗ о хранении ꙗповѣди ..... ѳ҃і.
Сирахоко ѡ творенїи ꙗла ..... ѳ҃ꙗ.
Єзекїилеко ѡ отъимѣнїи ꙗла ..... ѳ҃ꙗ.
Сѵ҃то Василїа ꙗко мѣ ꙗлоу кинеиъ Бг҃ ..... ѳ҃ꙗі.
Тогоже ѿ пространныхъ поспѣшинкъ ..... ѳ҃ꙗі.
Ѳеѡлогоко ѡ градѣ ..... ѳ҃ꙗі.
Ꙗлатоустѣ о съгрѣшенїи ..... ѳ҃ꙗі.
Тогоже о стенеиныхъ ..... ѳ҃ꙗі.
Исидороко ꙗко не градѝ Бг҃ ..... ѳ҃ꙗі.
Ѳеѳритоко ѿ прꙑнъ ..... ѳ҃ꙗі.
Въпрô ксили оудаляющиися или оутаяющеи ли посыпаемїи по Бж҃їю
гнѣвоу и по поколенїю стражѣть или ѿ дѣистьꙗ лоукꙗваго ..... ѳ҃і.
Денесїа сѝꙗ ѡ промысле ..... ѳ҃ꙗа.
Василїа оуꙗламатиса ꙗла ..... ѳ҃ꙗв.
Ꙗлѵстаго о трусѣ ..... ѳ҃ꙗг.
Къ Стагїрїю поуто многї сѝрті ..... ѳ҃ꙗд.
Тогоже къ Тимоѳею ..... ѳ҃ꙗе.
Ѳеѡлогоко ѡ инцелюбїи ..... ѳ҃ꙗѕ.
Василиско ѿ поспѣшиныхъ ..... ѳ҃ꙗз.

LXXV

Галкы:

Стагирнеко ѡ житїнскыхъ вѣщехъ ..... ѳ҃ꙗи.
Офалмисеко ѿ копрô ..... ѳ҃ꙗі.
Максимоко о искушенїи ..... ѳ҃ꙗд.
Дїадохоко ѡ смирении ..... ѳ҃ꙗе.
Єксекїа обличенїи прꙑнъ ..... ѳ҃ꙗѕ.
Сѵ҃то Василїа о попущенїи ..... ѳ҃ꙗз.
Въпрô ꙗко вѝнмъ дроугыꙗ вѣрꙑꙗ пабꙑꙗ грѣхы творацꙗ, тыѫ ѿ
Бг҃а бл҃годарнꙑꙗ и ѿ бѣ сѝсаеми ..... ѳ҃ꙗи.
Ꙗлѵстѣ ѡ прилѣснымъ богатестве ..... ѳ҃ꙗѳ.
Ꙗлѵстѣ о житїи ..... ѳ҃і.
Тогоже иже много съгрѣшлю и не моуѵѣса ..... ѳ҃ꙗа.
Въпрѣ Гôу глѧюще прꙑкомъ Ѧгѣеѡмъ мое є ꙗлато и сребро емоу же хощу
дамъ є, да егда оуже всмъ ꙗлмъ облагатекъ ѿ Бг҃а богатесть ..... ѳ҃ꙗв.
Инссѣ ѿ того еже ѿуе ꙗлшь ..... ѳ҃ꙗг.
Сѵ҃то Василїа о богатꙑхъ ..... ѳ҃ꙗд.
Ꙗнал урмьца о мнеиїи ..... ѳ҃ꙗе.
Ꙗлѵстѣ ѡ ꙗкласѣ вѣтрѣ ꙗлобы и лоукꙗвьстꙗ ..... ѳ҃ꙗѕ.
Бг҃ословца о ракꙗтели ..... ѳ҃ꙗз.
Сѵ҃то Василїа ѡ анхонимꙗнии ..... ѳ҃ꙗи.
Ꙗлѵстѣ о окиде ..... ѳ҃ꙗѳ.
Того же о въскрїи ..... ѳ҃і.
О богатестве и инцете ..... ѳ҃ꙗа.
Ѿ житїꙗ Ꙗлѵстаго ..... ѳ҃ꙗв.
Въпрô что є мамонꙗ непрꙗвєнꙗи ..... ѳ҃ꙗг.
Ѿ Ѧ҃лскыхъ ꙗповѣи о плѡносїи ..... ѳ҃ꙗд.
Бг҃ословца ꙗ Оулїаꙗ ..... ѳ҃ꙗе.
Сѵ҃то Василїа ѿ пространныхъ поспѣшинкъ ..... ѳ҃ꙗѕ.
Тогоже о словесеи анхонимїꙗ ..... ѳ҃ꙗз.
І еже о богатесмъ ..... ѳ҃ꙗи.
Ꙗлѵстаго ко Римлеиомъ ..... ѳ҃ꙗѳ.
Тогоже ѡ мѧтнии ..... ѳ҃і.
Тогоже ѡ оцѣтении грѣхонъ ..... ѳ҃ꙗа.
Тогоже еже милокати обидимаго ..... ѳ҃ꙗв.
Сидороко посланїе къ Єксекїю сѝнꙋ ..... ѳ҃ꙗг.
Въпрô длѫжемъ є кто приносити к Бôу ..... ѳ҃ꙗд.
Ѧ҃моко о добродѣтели ..... ѳ҃ꙗе.
Въпрô ꙗко є пѧꙁꙗ приносити и имеиїе къ цр҃ькокъ или инирнмъ ..... ѳ҃ꙗѕ.
І о немилоклїи инщихъ ..... ѳ҃ꙗз.
Ꙗлѵстаго ѡ Ї҃родїадѣ ..... ѳ҃ꙗи.
Тогоже о прїобщенїи плоти ..... ѳ҃ꙗѳ.
Василїско ѿ пространныхъ поспѣшинкъ ..... ѳ҃і.

LXXVII

Галкы:

Максимоко ѿ галикизмъ ..... ѳ҃і.
Въпрô что є казнь, апостолє хр҃тианиноу исповѣдати ꙗкꙑ ..... ѳ҃ꙗ.
Дуньскаго ѿ слꙋꙗ ..... ѳ҃ꙗа.
Ѳеѡлогоко еже о любоимцїи ..... ѳ҃ꙗв.
Въпрô ѿ коса силы сꙋпротивила вѣрующїи творацїи приноиую многожы
и чюдеса творѣ ..... ѳ҃ꙗг.
Ѳеѳритоко о нерꙗзумꙑхъ ..... ѳ҃ꙗд.
Кирилоко ѡ дх҃овнѣи служѣ ..... ѳ҃ꙗе.
Григорїꙗ Бг҃ословца о коудущемъ и инешнемъ ..... ѳ҃ꙗѕ.
Тогоже о крꙋгестве ..... ѳ҃ꙗз.
Тогоже о умиреніи ..... ѳ҃ꙗи.
Кирилоко о дх҃овнѣи служѣ ..... ѳ҃ꙗѳ.
Ꙗлатоустѣ еже не оуноѵати ꙗ человеки ..... ѳ҃і.
Въпрô поуто не пропокедать ꙗлцѣ дїи оумꙑтїꙗ своего и чюютъ ли си
что оумирающе что оу коудущихъ прїꙗтїꙗ бл҃гаꙗ или ꙗзла ..... ѳ҃ꙗа.
Єремисино иже глю ѿ своего срцꙗ, а не ѿ Бг҃а ..... ѳ҃ꙗв.
Ѩꙁꙑꙗнеко иже ѿдалитса ѿ Бг҃а ..... ѳ҃ꙗг.
Съкрꙑнинъ ѡ твари Бж҃їеи ..... ѳ҃ꙗд.
О моудрости ..... ѳ҃ꙗе.
Ѧ҃моко о мудрости Бж҃їꙗ ..... ѳ҃ꙗѕ.
Ѿ ѧ҃лскыхъ ꙗповѣдии ..... ѳ҃ꙗз.
Бг҃ословца ѡ Кесарїи братѣ ..... ѳ҃ꙗи.
Ꙗлатоустѣ ꙗкъ къ послѣнїи дꙋ смꙋщаю дꙋю грѣси ..... ѳ҃ꙗѳ.
Дїадохоко ѡ дх҃овнемъ съкершенїи ..... ѳ҃і.
Сѵ҃то Нила ѡ сѝрти ..... ѳ҃ꙗа.
Въпрô цїи грѣси прощаютса и по сѝрти ..... ѳ҃ꙗв.
Дїѡнисеко ѡ оусопшихъ тѣ ..... ѳ҃ꙗг.
Ѿ Ѧ҃лскыхъ ꙗповѣдїи ѡ трѣтилхъ оумрꙑшимъ ..... ѳ҃ꙗд.
Єзекїилеко, о правдѣ ..... ѳ҃ꙗе.
Сѵ҃то Єпифанїꙗ ѡ пилаꙗрїи ..... ѳ҃ꙗѕ.
Ѡ оусопшихъ ..... ѳ҃ꙗз.
Прꙋсостомоко о согрѣшенїи ..... ѳ҃ꙗи.
Въпрô ꙗюкестесмъ ли є рани или разꙋмемъ, тлемемъ ли или не тлемемъ ..... ѳ҃ꙗѳ.
Єпифанеско о рани и небе и земли ..... ѳ҃і.
Дїѡнисїа Александринскаго еже ꙗ Оригена ..... ѳ҃іа.
Имена великихъ рекъ ..... ѳ҃ів.
Въпрô Феѳрита Кура града ѿ инкедомыхъ что є еже по ѡбразꙋ и
по подобїю ..... ѳ҃іг.
Въпрô ꙗко є разꙋмети видекше сїе Бж҃ии дщери ꙗлꙋьскыꙗ ..... ѳ҃ід.
Мелесїа сѝꙗ о єстꙗ ꙗлꙋьстѣ ..... ѳ҃іе.
Въпрô ꙗще елико же сътвори Бг҃ ксе є добро ꙗло ..... ѳ҃іѕ.

LXXVIII

Галкы

Тогоже ꙗко мѣ поихалїꙗ по сѝрти сѵ҃то Василїа ѿ ꙗлионъ ..... ѳ҃іѳ.
Сѵ҃то Єпифанїꙗ ѿ пилаꙗрїи ..... ѳ҃і.
Ѿ Ѧ҃мфрита о преселенїи ..... ѳ҃іа.
Сѝке Симоне ..... ѳ҃ів.
Сѝке Хамоки ..... ѳ҃іг.
Сѝке Лфетоки ..... ѳ҃ід.
Въпрô ꙗко є разꙋмети еже азъ ожещѫ срцє Фараѡнꙋ ..... ѳ҃іе.
Ꙗлѵстаго еже къ Старгїю ..... ѳ҃іѕ.
Въпрѣ чесо дѣꙗ ꙗвнеть Ї҃ѡнъ дни своꙗ ..... ѳ҃із.
Кирила Ѧлѣксаѝрнискѣ ѡ Ї҃еѡ и ѡ времени и ꙗмꙑ Ї҃ѡонꙑ ..... ѳ҃ін.
Въпрô, ꙗко ста дїꙗволъ прѣ Бꙑ ..... ѳ҃іѳ.
Максимоко ѡ инкедомыхъ цр҃ь Вꙗвилонискыхъ ꙗнако слоꙗитса ꙗ дїꙗвола ..... ѳ҃і.
Ꙗлѵстаго боатѣ Бг҃ ..... ѳ҃іа.
Въпрô ꙗко Бъ поеле Ꙗлаламꙋ ити къ Ꙗлаламꙋ и ѧгѣелъ ему въсꙑламаѣ ..... ѳ҃ів.
Въпрѣ, ꙗко правда силежаѣ ꙗще за ѡца чада мꙋчѧса ..... ѳ҃іг.
Ѿ Ѧ҃лскыхъ ꙗповѣдїи ..... ѳ҃ід.
Въпрô ꙗко є разꙋмети еже реуе не да Гк҃ Бг҃ наша срцꙗ видати и оучїю
видати ни оушїю слꙋшати до дне сего ..... ѳ҃іе.
Въпрô, поуто мала дѣꙗ грѣха издалеуе видати Мѡсеѡ поеленно бъі
къ землю вести люди въсꙑранено бъі ..... ѳ҃іѕ.
Сѵ҃то Василїа ѿ поспѣшиныхъ ..... ѳ҃із.
Въпрô не въсꙑрлии Бг҃ Єѳоѳеи трекою положи дщери ꙗкꙑ Ѧврамоу ..... ѳ҃ін.
Ѿ оутробнои ꙗродѣнцїи ..... ѳ҃іѳ.
Кирилоко о дх҃овнѣи служѣ ..... ѳ҃і.
Въпрô что є сфѫ иже къпрошаше сѝль Бг҃ ..... ѳ҃іа.
Ꙗлѵстѣ о ризѣ сѝльстѣи ..... ѳ҃ів.
Єпифанїꙗ о ні камꙑку иже баху ꙗ логы сѝтителеи ꙗслаженїи ..... ѳ҃іг.
Ѳеѳритоко ѡ сказанїи еже ѿ Исходꙗ имꙗ ми є Гк҃, но не инихъ имъ ..... ѳ҃ід.
Въпрô ꙗко разꙋмети реуе Соломанъ ѡ древесехъ и ѡ бродусонꙗ еже
въ стене ..... ѳ҃іе.
Ѿ Трѣтїаго Цр҃тка ..... ѳ҃іѕ.
Ипполитоко ѡ пѣснехъ пѣнїимъ ..... ѳ҃із.
Єксекиеко ѿ мꙋлꙋлословца повѣсти ..... ѳ҃ін.
Въпрô Оуполитовъ что є мѧдросъ ꙗдꙋшїꙗ себѣ домъ ..... ѳ҃іѳ.
Въпрô ꙗще рꙗбъ къмрꙑтса Ї҃иль къ Єгꙋпте, рꙗбъ бꙑвъ ꙗ земли обетѣи
къмрꙑса и не смꙋслااꙗ адꙑса житꙗ ..... ѳ҃і.
Въпрô ꙗко є разꙋмети мѣ бл҃го къ ꙗдꙋщихъ но еже ꙗ и пиеть и повлажеть
дꙋш своеи бл҃гое къ трꙋдѣ своемъ ..... ѳ҃іа.
Казаніе колико велꙋчьство Соломонъ цр҃кви ..... ѳ҃ів.
Ѡкоу Самꙑрате нма се приꙗша: ..... ѳ҃іг.
Сѵ҃то Єпифанїꙗ къ Ѡдиноу ..... ѳ҃ід.

LXXX

Гласы:

Тако рече Гь: аще не иду оутешителя не пріидеть еже Дхъ дасть къдхо-
ненемъ вашемъ ..... хѯ.
Оксеніа еже ѿ Хā Дхъ Сынъ къ Апостолъ ..... хѯа.
Кто є сждіи неправдѣ ..... хѯв.
Тако є разумѣти иже имать ризѫ, да ю продасть и купить ножъ ..... хѯг.
Ако еже любити дхоу свою и погубить ю ..... хѯд.
Что є еже рече аще око твое десное или рака съблажнитъ та, ѿсѣци
ю ѿ себѣ ..... хѯе.
Лимонарїа ѿ съблажненїи брата ..... хѯѕ.
ѿ Апостолы запоседїи о неправдѣ ..... хѯз.
Сто Василїа ѿ лъжи ..... хѯи.
Ѳеѡфитово ѿ Осїи ..... хѯѳ.
Василиево ако є разумѣти, аще дла ѿ власъ съвѣщаета на земли ..... хѯі.
Златоустаго ѿ обличенїи ..... хѯа.
Ѳеѳанасїево Гоу глющу къ стымъ своимъ: слепо аще скажете бждеть
сказано: аще кто разгнѣвалеть моужа сїа, ти послеть мзю или
власъ или сїрть или ино нѣко томленїе къ домъ его можеть ли се
чїнъ тои мнити много стаго и оучежати ѿвата стаго того мужа: хѯѳ.
ѿ Исхода ѿ ропталїи Іоудеи ..... хѯв.
Гоу пакы глющу иже аще комоу оставите грѣхы оставатъ имъ, да аще
съгрѣшить чїнъ къ чїкоу потомъ покаеса и немоу приметъ прощеніе
ѿ него, да бждеть ли прощенъ ѿ Кā ..... хѯг.
Ѳеологово еже ѿ Ѳеѳанасїа ..... хѯд.
Отъ посрѣтнїихъ ѹ помощенїи ..... хѯе.
Златоустаго ѿвидѣ ..... хѯѕ.
Гоу глющу не въходаща къ оуста скверѣмъ чїка, да почто оустакиеи
ѿци не мети мā къ сїоую мацоуѫ ..... хѯз.
ѿ Апостолъскихъ запоседии ѡсифскихъ праздникохъ ..... хѯи.
ѿ Исхода о кремени лятнемъ ..... хѯѳ.
Заповѣ Петра и Павла ѿ пати дини к нѣли ..... хѯі.
Шестаго събора оуставъ ..... хѯа.
Сто Василия ѿ посрѣтнїихъ ..... хѯв.
Того же о лаоудѣ ..... хѯг.
Златоустѣ ѿ Мѣсеа ..... хѯд.
Како є разумѣти ако исаакъ книгоуїи излучиеся къ цртво Нѣное пôно є
чїкъ домокитоу иже изидеть ѿ бѣтестїа своего покла и катхла.. хѯе.
Ѳеологово еже ѿ градѣ ..... хѯѕ.
Того же на Оулиана ..... хѯз.
Василия къ малало прїтулмъ ..... хѯи.
ѿ Апостолъскихъ оуставъ ..... хѯѳ.

LXXIX

Гласы:

Тако Бъ поеле къ законѣ жрѣтъвы приносити Іїлю, Іеремїѡмъ рече:
не глахъ къ ѡцемъ вашимъ ѿ жрѣтвахъ ни о всесъжеглемыхъ
заповѣдахъ имъ ..... хе.
Ѳеѡфитово ѿ целебнихъ ..... хѕ.
ѿ Апостолъскихъ заповѣдїи о законѣ ..... хз.
Въпрѣ кла клика сѧ бѣтеемлго Іліи и Елисеа къ Дсѣ стымъ ..... хи.
Что къ ѡбразъ ѡбнѣлися Иліхѡвисорѫ Црю ..... хѳ.
Оуполитово еже ѿ Даниилѣ ..... хі.
Оригеново еже къ Магефїю Маркьгеинтоу ..... хіа.
Оригеново ѿ прроуестке ..... хів.
Василиево ѿ Исаїа ..... хіг.
Златоустаго сже ѿ Слоулѣ ..... хід.
Тако є разумѣти ако помысъ чїлъскъ исповѣстьса ..... хіе.
Аще видить съгрѣшающа брата своего грѣхъ не ко сїрти да проситъ и
дасть жизнь съгрѣшающихъ не къ сїрти ..... хіѕ.
Златоустаго иже поразумѣти оустаки его же хощеть мнлуеть его же не хощеть
ожестоуи, и ни хотащемоу ни текащу, но милающемоу Боу, многи
глють ѩкоже хощеть Бъ спасеть или погубѝ ..... хіз.
Тако є разоумѣти его же дело изгорить ѡщетитса, сламже силбдитса
имы огнемь ..... хіи.
Тако є разумѣти еже сынри кровїю късаулъскаа крта своє нѣмла и
земла ..... хіѳ.
Василия о вѣрѣ къ Гоу ..... хі.
Епифанїа о четырехъ агглехъ ..... хіа.
Кирилово ѿ дхокиеи слоужбѣ ..... хів.
Ѳеѡфитово ѿ целебнихъ ..... хіг.
Сто Никифора Константинпаграда на иконнѣа ратникы ..... хід.
Тако є разумѣти ако видение величаніе творить, а любы къгражаеть.. хіе.
Что рци Апл рече: оучити жене не велю ..... хіѕ.
Того же о Родїадѣ ..... хіз.
Того же весь възрѣкъи на женѫ ..... хіи.
Тако глетъ апл ѡвъгда глѣсъ не бждити не смысленни, окъіа же бждите
мждрі къ себѣ ..... хі.
ѿ събора Карфагенскаго ..... хіа.
Бгословца на Ариани что ра ни болѣ ни хжже числомъ суть єтаїа ..... хіа.
Тита Бострьскиа мало са дѣ ѡразаїа плоти Гнѣ ..... хіг.
Кто бѣша нже крькь Пилатъ съмѣси съ жрѣтвами ..... хід.
Златоустаго ако исаакъ жала оставитса, а еже на Дхъ Стъи не
ѡставитса ..... хіе.
Василїа ѿ посрѣтнїихъ ..... хіѕ.

LXXXI

Гласы:

Ѳеѳилїево ѿ прѣкопокѣстнїа покѣсти ..... хіѳ.
Максимово ѿ посрѣтнїихъ галилеѣнадхъ ..... хо.
Исидорово ѿ посланїи ..... хоа.
Златоустаго ако є разумѣти ако сѫть кажемци и еже сътворишѧ цртва
небнаго рци ..... хоѣ.
Епифанїево ѿ творящихся слмѣхъ ..... хог.
Того же ѿ дѣвстѣ ..... ход.
И ако є разумѣти блюдете да не съблажните едино ѿ малыхъ сихъ ..... хое.
Како є разумѣти еже глѣсть: аще та кто поимѣть поприще едино, иди
с инимъ две ..... хоѕ.
Како є разумѣти: не печитеся что ли кете или что пете или къ что
облечетеся ..... хоз.
Како є разумети: не сждите да не осѫжени бждите ..... хои.
Златоустаго ѿ коруеемницехъ ..... хоѳ.
Кто є талантъ иже его же хощеть оузати Гь ѿ злаго раба и дати добро
сътворшемоу ..... хі.
Того же ѿ стъмъ Дсѣ ..... хіа.
Како є разумѣти еже мнитеся да не бждетъ бѣгъстно кашо зимѣ ни къ
сѫботоу ..... хіи.
Сто Єфрема еже ѿ Дсѣ еже дла бждета на селе ..... хіг.
Како є разумѣти разбонникъ преже бѣстанїа бѣлѣѣ к породу ..... хід.
Ѳеѡлогово еже мā Кесарисмъ ..... хіе.
....но на три чины оустроа ..... хіѕ.
Бгословца еже ѿ Кесарїи къ три чины оустроеніе разделитса съпислемїи
и сказаемїи еже на ереси ..... хіз.
Кирїала Антиохинскаго како є разумѣти Гнѣ тридневное въскрѣніе ..... хіи.
Епифаниево ѿ планарїи ..... хіѳ.
Єксекиево ѿ страсти Хвѣ ..... хі.
Максимово чїи ѡбразъ дръжить събрѣнїа цркви ..... хіа.
Исидорово ѿ послании ..... хіи.
Сто Василїа о стъмъ Дсѣ ..... хіг.
Ѳеѡлогово о стѣмъ Дсѣ ..... хід.
Сто Василїа еже къ Єколѫ, какъ Снъ и Слово ѿ Оца рôнса ..... хіе.
Ѳеѡлогово еже къ Соулагрию ереньцю ..... хіѕ.
Максимово о разлинуи сущи єстѣ покъмѣнишимъ ..... хіз.
Ѳеѡра прозкитера Нифунскаго ѿ тѣхъ же ..... хіи.
.... естѣ ..... хіѳ.
О собьстѣ ..... ѯ.
О лици ..... ѯа.
О разлинуїи ..... ѯв.
О слоуулиїи ..... ѯг.

11

LXXXIV

О трѣпеніи и дългодушьствіи ѿ єтаїа ..... ѯѳ.
О похвала єтаїе ..... ѯі.
О доброта єтальное ..... ѯа.
О боудоущемъ судѣ ѿ єтаїа ..... ѯв.
О слиа єтаїе ..... ѯг.
О мъмобоязнїи ..... ѯд.
.....
.....

(*Конца недостаетъ*).

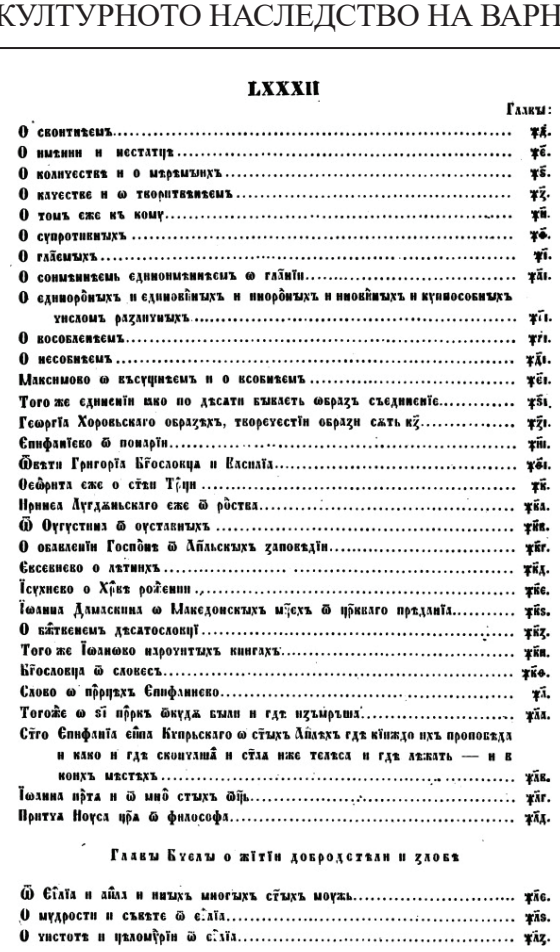

LXXXII

Главы:

О скоротнѣемъ ..... ҂ѧ.
О имѣнии и нестатцѣ ..... ҂в.
О количествѣ и о мѣрѣмыхъ ..... ҂г.
О качествѣ и ѡ творитвѣемъ ..... ҂д.
О томъ еже къ кому ..... ҂е.
О супротивныхъ ..... ҂ѕ.
О глаѣмыхъ ..... ҂з.
О сонмѣнѣемъ єдинонмѣнѣемъ ѡ гаѣніи ..... ҂и.
О єдинорѡдныхъ и єдиновѣмыхъ и инорѡдныхъ и иновѣмыхъ и купнособныхъ числомъ разнимыхъ ..... ҂і.
О кособлѣемъ ..... ҂ія.
О несобнѣемъ ..... ҂іа.
Максимово ѡ късущнѣемъ и о кособнѣемъ ..... ҂іб.
Того же єдиненіи яко по десати кыкласть ѡбразъ съєдиненіе ..... ҂іг.
Гєѡргіа Хоровьскаго образѣхъ, творєсестіи образи сѫть къ ..... ҂ід.
Єпифаніево ѡ поиларіи ..... ҂іе.
Ѡвѣти Григорїа Бгословца и Василїа ..... ҂іѕ.
Ѳєѡрита єже о стѣи Тр҃ци ..... ҂із.
Ирмиса Лутѫдмьскаго єже ѡ рѡстка ..... ҂іи.
Ѡ Оугустина ѡ оуставныхъ ..... ҂ік.
О обаленіи Господнѣ ѡ Ліпльскыхъ ꙗпокедїи ..... ҂іл.
Єксєкиево о латинхъ ..... ҂ім.
Їсухиево о Хрвѣ роѣєнии ..... ҂ін.
Їѡанна Дамаскина ѡ Македонскыхъ мѫєхъ ѡ прикаго преданіи ..... ҂іѯ.
О кѣтвемъ дєсатословцї ..... ҂іо.
Того же Їѡаново изроутныхъ кингахъ ..... ҂іп.
Бгословца ѡ словесъ ..... ҂ір.
Слово ѡ прѣрѣхъ Єпифаниево ..... ҂іс.
Тогожѣ ѡ сї прѣкъ ѡкудѫ были и гдѣ изъмрѣша ..... ҂іт.
Сїго Єпифаніа єпа Кипрьскаго ѡ стыхъ Лїпдехъ гдѣ кїждо ихъ проповѣда и ꙗко и гдѣ скончаша и сїла иже телєса и гдѣ лежать — и в конхъ мѣстехъ ..... ҂іу.
Їѡанна ирта и ѡ мнѡ стыхъ ѡцъ ..... ҂іф.
Притча Ноуса цра ѡ философа ..... ҂іх.

Главы Буслы о жїтїи добродѣтели и ꙗлобѣ

Ѡ Єлїа и аиѳа и иныхъ многыхъ стыхъ моужь ..... ҂іц.
О мудрости и съвѣте ѡ єлїа ..... ҂іч.
О чистотѣ и цѣломѫрїи ѡ єлїа ..... ҂іш.

Листи от Раздивиловския летопис от 1206 г.
Започва с Повест временных лет

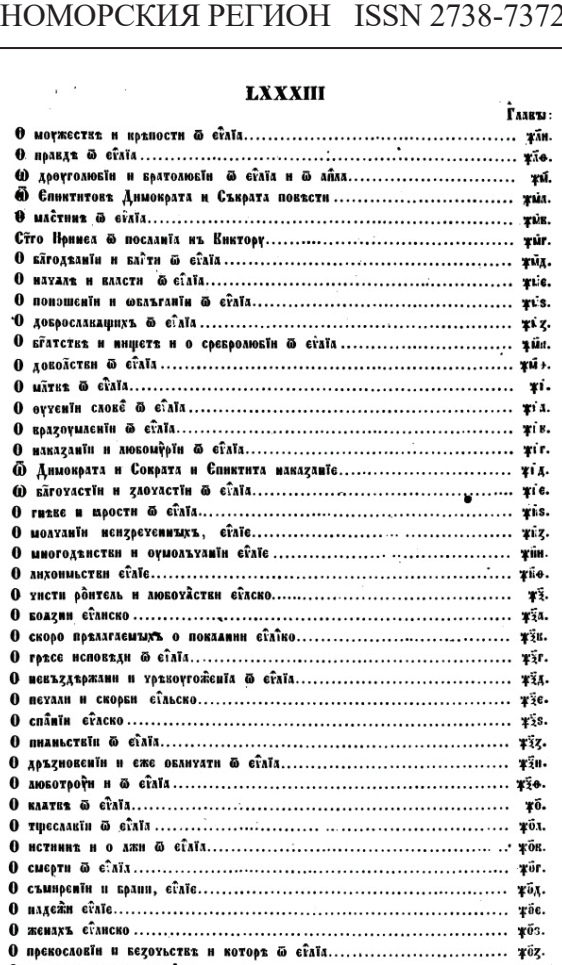

LXXXIII

Главы:

О моужестѣ и крѣпости ѡ єлїа ..... ҂ім.
О правдѣ ѡ єлїа ..... ҂ін.
Ѡ дроуголюбїи и братолюбїи ѡ єлїа и ѡ аиѳа ..... ҂іѯ.
Ѡ Єпиктитовѣ Димократа и Съкрата повѣсти ..... ҂іо.
Ѳ мастиѣ ѡ єлїа ..... ҂іп.
Сїго Ирмиса ѡ посланїа къ Виктору ..... ҂ір.
О бгодѣлїи и бгости ѡ єлїа ..... ҂іс.
О нищетѣ и о срєдолюбїи ѡ єлїа ..... ҂іт.
О добростѣи ѡ єлїа ..... ҂іу.
О мїтѣ ѡ єлїа ..... ҂іф.
О оучєнїи слокє ѡ єлїа ..... ҂іх.
О кразоумлєнїи ѡ єлїа ..... ҂іц.
О ꙗказанїи и любомѫрїи ѡ єлїа ..... ҂іч.
Ѡ Димократа и Сократа и Єпиктита мнѧзаніѣ ..... ҂іш.
Ѡ бгоустїи и ꙗоустїи ѡ єлїа ..... ҂ік.
О гнѣвѣ и кротости ѡ єлїа ..... ҂іл.
О молчанїи неизрєчєнныхъ, єлїе ..... ҂ім.
О многодѣлстѣи и оумолъчанїи єлїе ..... ҂ін.
О лицомѣрстѣи єлїе ..... ҂іѯ.
О чистѣ рѡнтель и любоꙗстѣи єлїско ..... ҂іо.
О боазни єлїско ..... ҂іп.
О скоро прѣлагаємыхъ о покаяни єлїко ..... ҂ір.
О грѣсѣ исповѣди ѡ єлїа ..... ҂іс.
О неизъдержани и ꙗкоуговѣнїа ѡ єлїа ..... ҂іт.
О печали и скорби єлїско ..... ҂іу.
О спанїи єлїско ..... ҂іф.
О пианьствїи ѡ єлїа ..... ҂іх.
О дрѣзновєнїи и єже обличати ѡ єлїа ..... ҂ін.
О люботрѣи и ѡ єлїа ..... ҂іѯ.
О клатвѣ ѡ єлїа ..... ҂іо.
О тресланїи ѡ єлїа ..... ҂іп.
О истинѣ и о лжи ѡ єлїа ..... ҂ір.
О смєрти ѡ єлїа ..... ҂іс.
О съмирєнїи и брани, єлїе ..... ҂іт.
О надєжи єлїе ..... ҂іу.
О жєнахъ єлїско ..... ҂іф.
О прєкословїи и безоучєствѣ и которѣ ѡ єлїа ..... ҂іх.
О старости и юности єлїе ..... ҂іц.

Лист 3 об. Св. Андрей поставя кръст

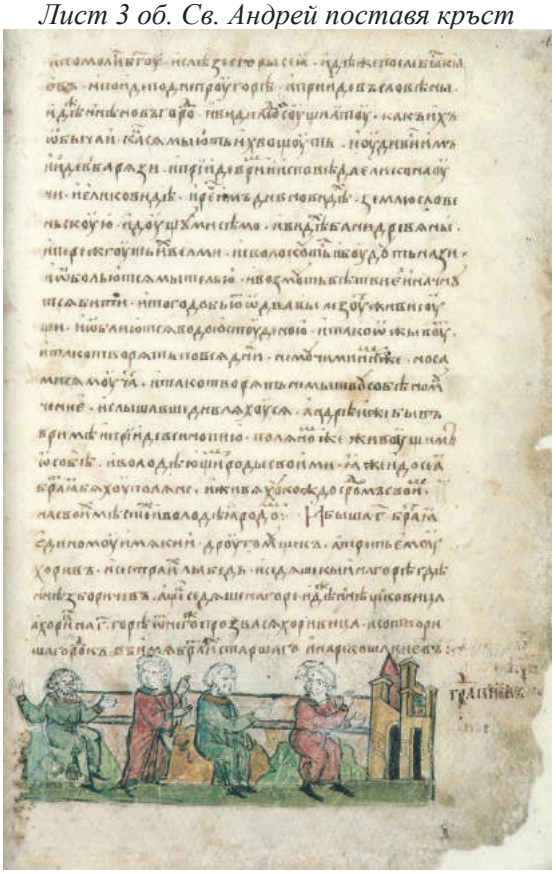

Лист 4. Братята Кий, Щек и Хорийв построяват Киев

Лист 5. Колената на Яфет са от полунощната страна

Лист 5 об. При цар Ираклий

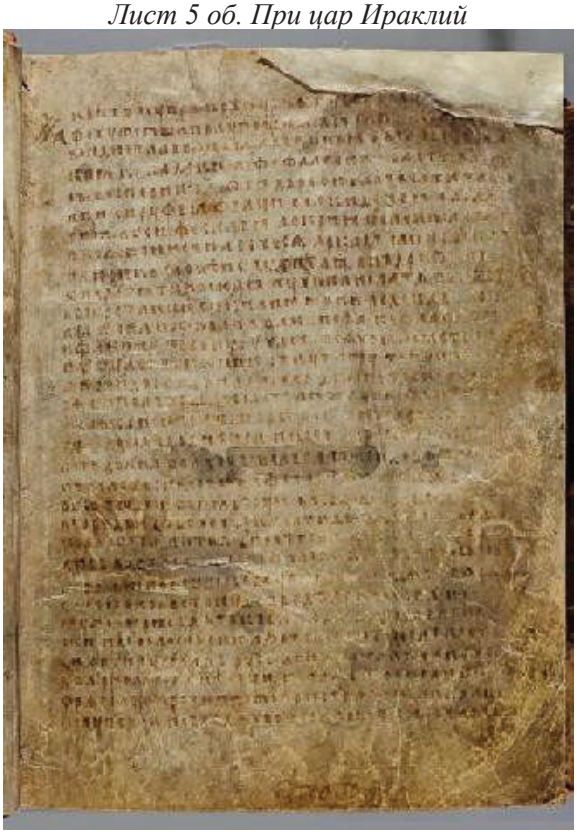

Лист 8. Кръщаването на българите
Листи от Лаврентиевския летопис (1377)
Започва с Повест временных лет

Лист 1 об.
Се повести времяньных лет, откуду есть пошла Руская зем[л]я, кто въ Киеве нача первее княжити, и откуду Руская земля стала есть. ....

Лист 2.
Критъ, Купръ, и реку Геону, зовемую [Нилъ]. Афету же яша полунощныя страны и запад-н[ыя]: .....

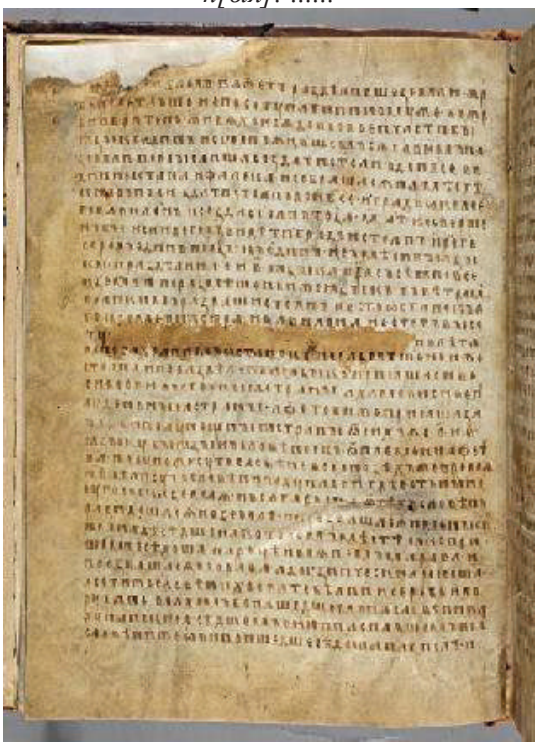

Лист 2 об.
Сим[ъ же], и Хамъ и Афетъ, разделивше землю, жребьи метавше, не преступати никомуже въ жребий братень, живяхо кождо въ своей части. ....

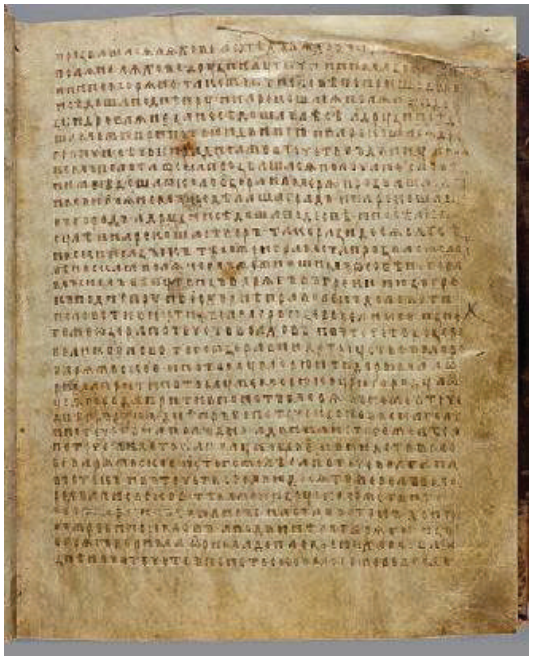

Листи от „Лицевой летописний свод XVI век“

Лист 3.
прозвашася ляхове, а от техъ ляховъ прозвашася поляне, ляхове друзии лути- чи, ини мазовшане, ини поморяне. Тако же и ти словене, пришедше, и седоша по Днепру и нарекошася поляне, а друзии
древляне, зане седоша в лесех,...

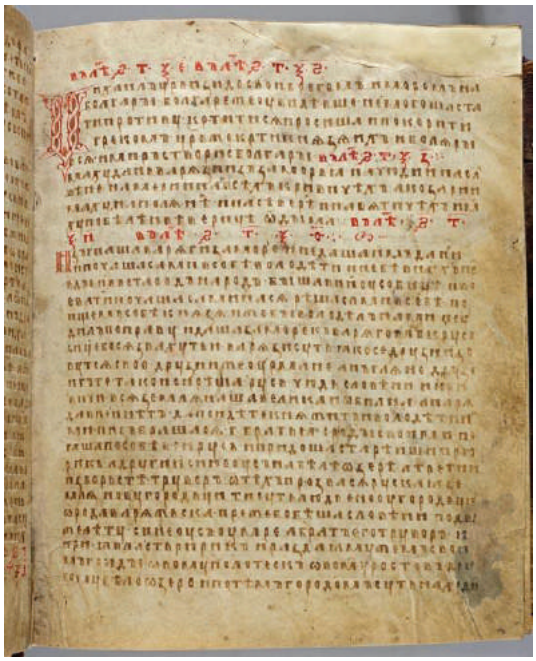

Лист 7.
Въ лето 6365. Въ лето 6366. Михаилъ царь изиде с вои брегомъ и моремъ на болгары.....

Лист 1. Книга Бытия

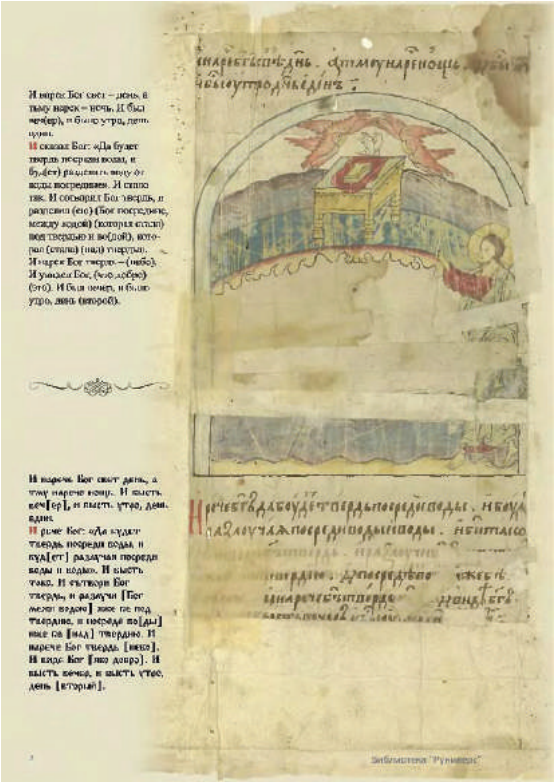

Лист 2. Книга Бытия

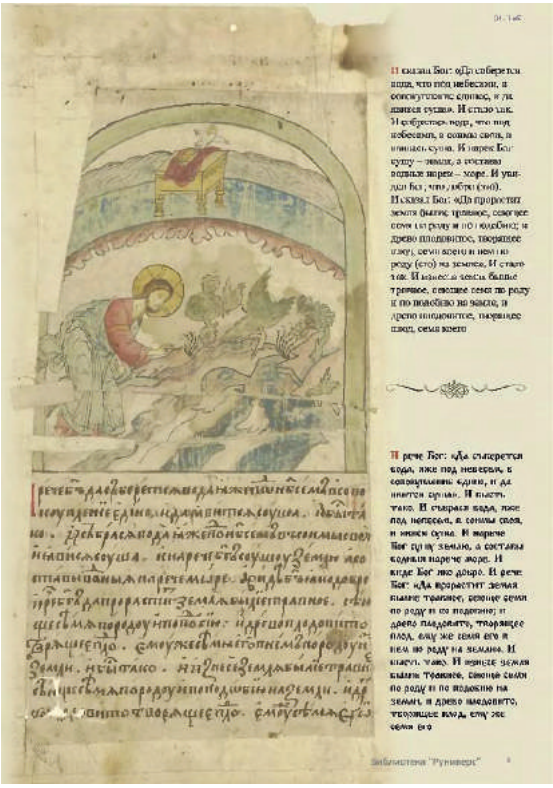

Лист 3. Книга Бытия

Лист 162. Книга Исход

Лист 235. Книга Левит

Листи
Учебник жизни для царских детей

Лицевой летописный свод XVI века в 40 томах

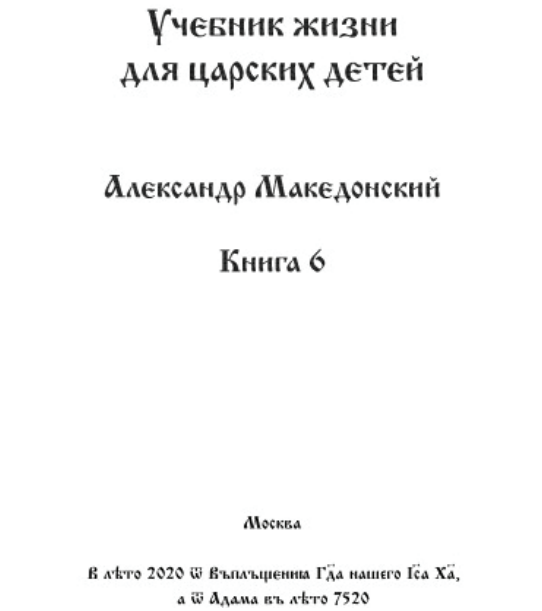

Учебник жизни
для царских детей

Александр Македонский

Книга 6

Москва

В лѣто 2020 ѿ Въплъщения Гда нашего Іса Ха,
а ѿ Адама въ лѣто 7520

,,Александр Македонский Книга 6“

Лист1 об. Царство 6, Дарий царят на Персия, синът на Кир, вече 18 години царува във Вавилон

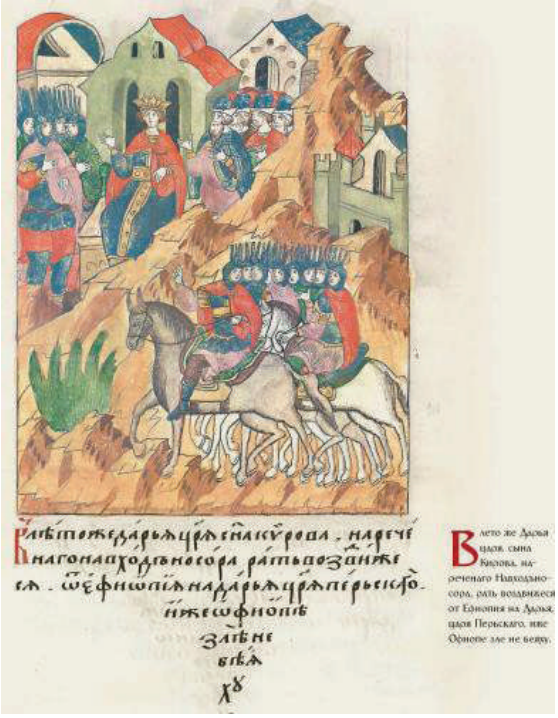

Лист 2. Войската на Навуходоносор се придвижва от Етиопия към Персия на Дарий

Лист 64. Започва описанието на живота и деянията на Александър Македонски

Лист 234 об. Александър Македонски навлиза в Индия, преди това видял стадо слонове и огромни змии, за да види богатството на индийския цар Пор.

Ограничението в обема на докладите не позволява показването на други подобни от многобройните руски летописи..

В миналогодишния доклад беше уточнено и мястото на появата на първите книги на кирилица и старобългарски език, от които възникват и тръгват по руските земи техните летописи. Следва да се знае, че това са книгите, които са писани и оформяни по времето на българските владетели княз Борис и сина му княз Симеон. Това е ставало в единствения скрипториум в Европа, Мала Азия и Северното Средиземноморие на манастира „Света Богородица“ на южния склон на Франгенското плато, северозападно от Варна в местността Черните брястове, известна и с турското си име „Караач теке“. При разкопките в неговата територия (на скриптория) са намерени множество писала и метални закопчалки за кожени корици на хармонично оформени във формата на листи пергаментови свитъци. Това е останало след почти 8–9 века престой под

свлачище, покрило района на манастира, с над 10 дка площ, след края на 11-и век от н.е. Известната картина на чешкия художник Алфонс Муха от средата на миналия век е по-скоро негово въображение и едва ли би я сътворил, ако знаеше за този двуетажен скрипториум със застроена площ от 400 кв.м.

Признаването на българския произход на книгите, от които започва руският летопис започва с творчеството на княз Михаил А. Оболенски, 15-о коляно от Рюрик – създателят на Киевска Рус. Началото е положено с публикацията на неговата книга „ЛѢтописец Переславля-Суздальсаго, составленный въ началѢ XIII вѢка (между 1214 и 1219 годовъ)“ през 1851 г. През 1870 г. издава и следваща на тази тема: „НѢсолько словъ о первоначальной русской

лѢтописи“ по повод на 1000 годишнината на българската православна църква и във връзка с решението на Археографическата комисия да издаде фотолитографически един от най-древните паметници на руската историческа писменост „Изборника Григоріѧ мниха Презвитера всѢхъ церковникъ Блъгарскыхъ церквій“.

За зла участ, издадената през 1870 г. книга, скоро след смъртта му през 1873 г. е обрана от всички библиотеки по света, заедно с издадените през 1875 г. в книга от дъщеря му княгиня Анна Хилкова, «ИзслѢдования и замѢтки княза М. А. Оболенскаго по русскимъ и славѧнскимъ древностѧмъ» (приложенія къ сочиненію его: “о первоначальной русской лѢтописи”. Москва. 1870 г., и др. статьи.“ Отсъства и в Президентската библиотека. С дигитализацията и двете се появяват на платформата на американски университет и вече са достояние на читателите.

Литература

ЛѢтописец Переславля-Суздальсаго, составленный въ началѢ XIII вѢ- ка (между 1214 и 1219 годовъ), Москва в Университетской Типографіи. 1851.

Раздиливовская летопись, ЛЕН- ИНГРАД, «НАУКА», ЛЕНИНГРАД- СКОЕ ОТДЕЛЕНИЕ, 1989

Лаврентиевская летопись, http://expositions.nlr.ru/LaurentianCodex/_ Project/page_Show.php

Лицевой летописный свод XVI века, Библейская история Книга 1. – М.: ООО Фирма „АКТЕОН“, 2014, 596 стр.

Лицевой летописный свод XVI века, Всемирная история Книга 6. – М.: ООО Фирма „АКТЕОН“, 2014, 518 стр.

За контакти:

Дип. инж. Веселин Тракийски пенсионер, бивш преподавател и старши преподавател във ВНВМУ „Н. Й. Вапцаров“, бивш ст. асистент в МЕИ Варна e-mail: gfc@mail.bg

THERMAL PHOTOGRAMMETRY IN USE FOR CULTURAL HERITAGE IN THE CITY OF VARNA, BULGARIA

Nadya Stamatova, Antoni Angelov

Abstract: *The case study demonstrates the two methods of thermal photogrammetry, developed by Architectural Spies EOOD for producing 3D models via volumetrizing two-dimensional thermal vision scans. Both methods were tested at the cultural heritage building at 25 Dragoman St in Varna. The first method is manual, which uses the thermal component of the scans as input data and places them onto the 3D model of the building, which could be either BIM or photogrammetrically created. In this case study BIM was used. The second method is automated, using the photo and thermal components of the FLIR scans simultaneously.*

Keywords: *thermal photogrammetry, thermal survey, thermal data acquisition, 3D thermal energy model, energy efficiency, BIM, FLIR*

Three-dimensional thermal models present the thermal condition of buildings, facilities, and nature (flora and fauna). They could be very useful in construction, reconstruction, and support of buildings. The 3D model provides better visibility and assists in the analysis of defects in the thermal insulation. It describes the type of work needed to fix them, so that the workers know what changes are needed and why.

The R&D team of the company Architectural Spies EOOD developed two methods for creation of 3D thermal models. The older but easier one is to create a thermal model based on applying the thermal scans as textures onto a CAD model (1–5).

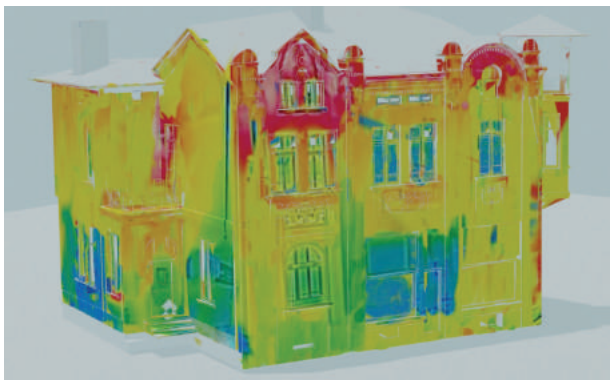

Fig.1. *Thermo-textured CAD model*

This model has clear and visible geometry, as is characteristic for CAD models, and is perfect for when we have a low number of scans, but we also have a 3D CAD model. These models are designed not only for the construction of the new buildings but also for renovations (incl. the cultural heritage buildings (6)). The 3D CAD model not only allows a visualization of the project by itself but is the main model out of which drawings and other characteristics can be exported. Without it the risk for a mismatch between the drawings and the different branches of the project is unacceptably high. The use of 3D CAD models and the use of 3D thermal models have similar purpose in keeping the consistency, quality, and visibility over the project.

There are many factors in the direct use of thermal scans that may cause inconsistency such as time delays between the photos, different settings, confusing different walls with one another and so on. Scans are usually made in a very close distance to the object and as such the visibility is often poor and it's hard to make out which side is which. Or in the cases where distance is possible, there is an obstruction, traffic, and so on. Either way digging through a folder with hundreds of photos each time a part of the model needs to be seen is a very inconvenient task, which also carries a high risk of errors.

That's the reason our team developed the thermal 3D model. Initially it was made via thermo-texturing of a CAD model, however the

method's downsides are not just a few. The main issue is of course the accuracy. Due to the manual application of thermal textures, human error, such as inaccuracy of the applied textures, unnoticed mistakes, and possible attempt of "correcting" the model via human bias, make the method unsuitable for documentation such as certification, technical documentation of the materials and tools used, and so on.

That's our reasoning behind the creation of a second method for the creation of a thermal 3D model: the thermal photogrammetry (1, 2, 4). One such example is shown on (Fig. 2). Removing the human factor and its mistakes turns the method into a cold tool with a higher trust factor. The requirements of course are different and while the thermo-texturing of CAD may not be as accurate, it is suitable for internal analysis and use inside the company. Its creation is also faster and has lesser requirements (as long as a 3D CAD model is present).

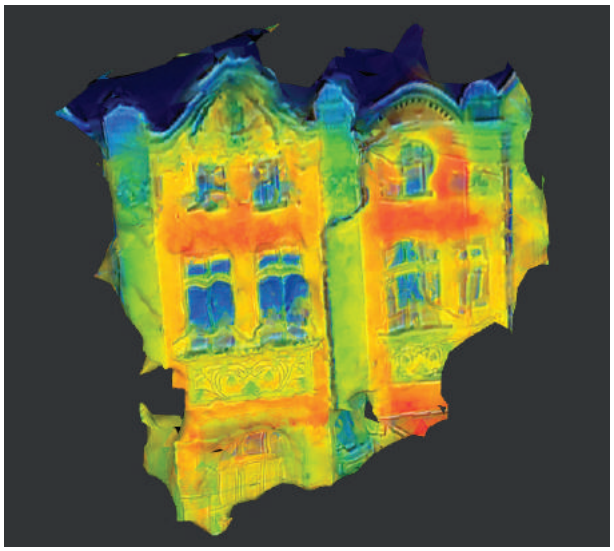

Fig. 2. *Thermal photogrammetry*

The thermal photogrammetric model on Fig.2 has a higher accuracy regarding the textures despite its incomplete geometric model. The main reason for the incomplete model is the use of thermal scans that aren't made specifically for thermal photogrammetry. While the first method (3) could be used with thermal scans created for direct observation of the thermal situation of the building, the second one (4) requires special preparations such as: observing every geometry from every angle, higher density of photos, observing the building from every side, and avoiding vision obstructions such as trees, cars, and even shadow. Also, it's important to have full view of the building and then start with the details so the program knows how to build up the model and not simply reject the photos as different parts that have nothing to be matched with. Its easier to match with the full picture than with one another.

The software we use starts building up the model from the location of the first photos, and then builds up the model. If the first photos are looking closely at an object such as a door and without a smooth transition to the next photos, showing different parts that can't be directly connected to the first photos, instead of building two different models and trying to combine them later, the software will just reject the photos that can't be connected to the first photos. Hence it is better to start with an overview of the building and then get close to the details. Another factor of photogrammetry is that the model will look good only from the distances where it was scanned from. Meaning if it is scanned from a distance longer than the model is being observed from or if the resolution of the photos is lower than the resolution of the viewport than the model is being looked at, some geometric defects may be visible. However, it is not a problem to have the scans from different distances, more distant for a clearer view of the building and closer for clearing out the details of the building.

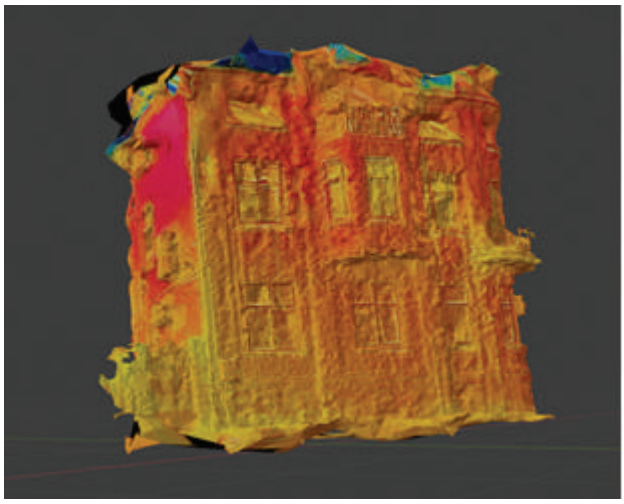

Fig. 3. *Thermal photogrammetry*

The walls on the model on Fig. 3 are not smooth and some artifacts are present. However, the generated model is a completed product of the scans and the computer without human interference or bias and can be considered as raw data that is viable for analysis. A good quality model would require about a 1000 to 3000 for a smoother, clearer model. This result has been obtained by a very tight time window of between 10 and 15 minutes due to the change in the thermal situation during the scanning process. The scans made for the model on Fig. 3 are taken as photos with about 3 seconds or more between them due to hardware limits. A proper model would require a video that is later separated into frames before being added to the photogrammetric software.

The 3D thermal model on Fig. 3 is created in the autumn with low contrast between the building and outside air, no heating or cooling turned on and no human or animals present in the building. It was created to stress test the method and check if the low contrast will reflect on the geometry or quality of the model. For a viable 3D thermal model, a higher contrast is necessary to check and isolate the factors we are interested in. For analysis on the heat insulation, the efficiency of the heating system and such, it is best to make the scan in the coldest day of the winter with the heating turned on. It's preferable that the time be early morning before the sun can be a factor in heating up the building but it's still visible as we use the visible specter photos from the scans to create the geometry.

For analysis of the cooling of the building the process is the opposite as we scan the building during the hottest day of the summer with both the air conditioner on and off. Many buildings have a strong passive cooling factor thanks to their deep underground stone/concrete foundation which acts as a thermal ballast as well as contact with the earth below the surface. The mass of the foundation and the earth around it can be cooled off during the winter and partially during the night with which it can provide sometimes life-saving cooling for the inner space of the building.

The creation of the actual thermal model via photogrammetry requires two parts: a visible specter photo and a thermal one. From the visible specter it only needs the edges seen on the photo, so it can use it to create the geometry of the model. With each scan we are provided with these 2 photos, which may be taken with the same camera or 2 cameras close to each other. On Fig. 4 the visible specter photo passed through a filter for edge detection is seen and Fig. 5 shows the pure thermal photo. The thermal photos used in photogrammetry need to be consistent with the same thermal margins, color gradient type and no difference in the focus with their corresponding visible specter photos. If the focus is static, it would be best.

Fig. 4. *Edge detection*

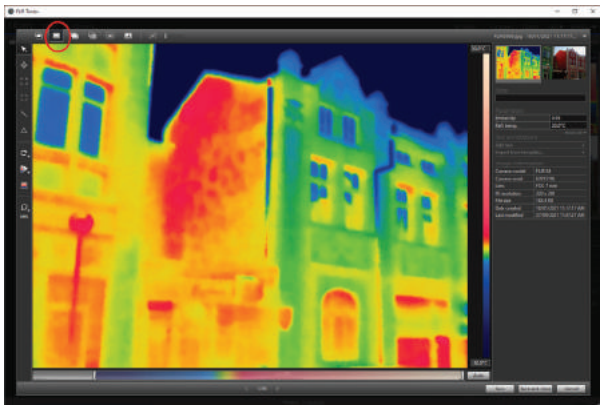

Fig. 5. *Thermal photo*

In this situation there are two submethods to use photogrammetry. One is the harder, where we make the geometric model via the visible specter photos (the so-called photogrammetric model (7–9) and then combine with its corresponding thermal photo during the texturing phase.

The other, simpler and preferable submethod, is to combine the above two photos into one as shown on Fig. 6.

The thermal photos use a color gradient that makes no use of the black color of the edge detection lines. The software can recognize the black lines as edges and use them to create the geometry and after that it can apply the same photos as its textures. The black edges are not seen on the actual model as seen on Fig. 2 and Fig. 3. Both models are created via this method.

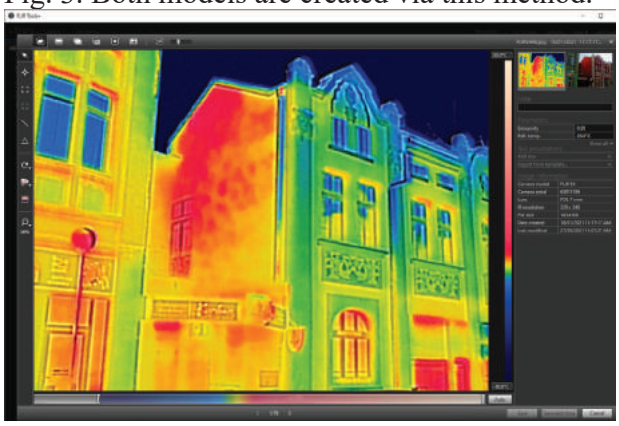

Fig. 6. *Combined visible specter photo with the thermal scan*

Another reason we have decided to pick this method is that it's the default view of our thermal scans in our software for viewing and exporting the thermal scans. However, with different softwares it is required to understand the reasoning behind the method and how to achieve the same result regardless of the software or thermal camera that is used.

One of our current limitations in making the 3D thermal models is the inability to mount the camera onto our drone, and with that we have limited positions from which the thermal scans can be made. Both models on Fig. 3 and Fig. 2 were created from the ground position, at human height.

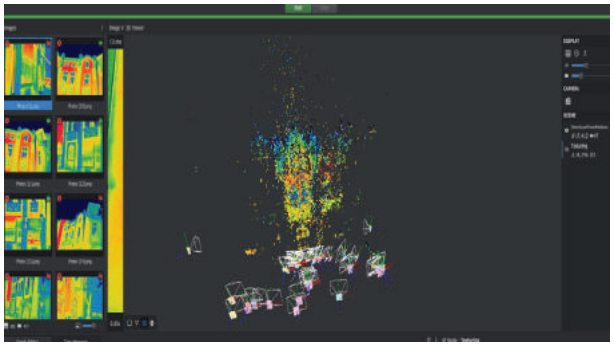

Fig. 7. *Creation process*

On Fig. 7 could be seen the creation process of the model on Fig. 2. On the figure's right side are the photos that were used by the software for the creation of the 3D model. As it can be seen they are from a similar height, not many in number and only looking at one facade of the building. For a proper model, every single geometrical aspect needs to be looked at, at every angle, so a proper geometric model can be created. If choosing a thermal camera is possible, the ability to save a thermal video is a highly important factor. Another factor is the resolution, and the ability to mount it onto a drone. Its gimble should have 2 degrees of freedom. Even though the rotation of the gimble along the vertical axis matches the same rotation that the drone is capable of, the accuracy of the gimble is much higher and finer than the one of the movements of the drone. A small rotation can provide depth from the difference in the perspective on the photo. This has a chance of providing much finer geometric structure of the geometric models from the close-distance scans. The resolution of the thermal camera is recommended to be 640x480, which is significantly higher than the camera used in our case study, as well as most thermal cameras on the market.

With a proper toolset the creation of high-quality 3D thermal models via photogrammetry should not be a difficult task. And once the 3D thermal model becomes a common tool, its evolution into industry standard will not be far off.

References:

1. Ангелов, А., Перфанов, О., Фотограметрията като инструмент за анализ на техническото състояние на сгради и съоръжения, Ist Youth Scientific Conference with international participation „Design and Construction of Buildings and Facilities", November 4-5, 2021, Sofia, Bulgaria ISSN 2738-7887 (online); ISSN 2738-7879 (CD-ROM)

2. Stamatova, N., Angelov. A., Volumetrization of 2D FLIR Thermo-scans, Xth International Scientific Conference on Architecture and Civil Engineering ArCivE 2021, 29 May 2021, Varna,

Bulgaria, ArCivE '2021, Vol. 3 – 2021, ISSN 2535-0781, 2021

3.https://www.youtube.com/watch?v=s_2H-QJdOeg&t=13s Volumetrization Techniques Video-tutorial (part1), YouTube channel of Architectural Spies Ltd., 2021

4.https://www.youtube.com/watch?v=5T-PeTChrceU&t=10s Volumetrization Techniques Video-tutorial (part 2), YouTube channel of Architectural Spies Ltd., 2021

5.Stamatova, N., Vasilev, V., Angelov, A., Perfanov, O. Building Energy Modeling (BEM) of Cultural Heritage. Case Study: 28, Dragoman Str., Varna, Bulgaria, Известия на Съюза на учените – Варна, Серия Културното наследство на Варна и Черноморския регион, ISSN: 1314-586X, 2020

6. Stamatova, N., Vasilev, V., Angelov, A., Perfanov, O. Building Information Modeling (BIM) of Cultural Heritage. Case Study: 28, Dragoman Str., Varna, Bulgaria, Известия на Съюза на учените – Варна, Серия Културното наследство на Варна и Черноморския регион, ISSN: 1314-586X, 2020

7. Stamatova N., Preparation of 3D Models of Archaeological Sites, Buildings, Fragments and Details through Automatic Transformation of 2D Data. Examples of the Territory of the City of Varna. Use of the Method for Preparing a Database for Development of Software Applications for Augmented Reality, v.1, 2018 of the journal "Digitization of the Cultural-Historical Heritage", issue of the National Center of Digitization of the Balkans, Black Sea Region, and Caucasus, Sofia (ISBN-978-954-8405-69-0) and in the CD (IBSN-978-954-8405-70-6), 2018

8. Stamatova N., Digitization of Objects of Cultural Heritage of Varna, Produced in the Studio Architectural Spies in the Period 2013-2019, Известия на съюз на учените – Варна, ISSN: 1314-586X, 2019

9. https://www.youtube.com/watch?v=qRyggv7P1H4&t=4s, Cultural Heritage Digitization, Varna, 2019, YouTube channel of Architectural Spies Ltd., 2019

Contacts:
Nadya Stamatova, PhD, M.Arch.
orcid.org/0000-0002-5265-7958 n
adya.stamatova@gmail.com

Antoni Angelov, M.Eng.
orcid.org/0000-0003-3458-4932
eng.antoniangelov@abv.bg

IMMERSIVE PRESENTATION TECHNOLOGIES: XR (AR, VR, MR) OF CULTURAL HERITAGE IN THE CITY OF VARNA, BULGARIA

Nadya Stamatova, Antoni Angelov

Abstract: *The presented 3 case studies for XR (extended reality) solutions were developed by Architectural Spies EOOD in 2021 for visualization of the condition before and after the renovation of the cultural heritage building at 28 Dragoman St, Varna, Bulgaria. The solutions include mobile AR (augmented reality) for Android smartphone, VR (virtual reality) for VR boxes with Android smartphone, and MR (mixed reality) holograms with Microsoft HoloLens 2. They are preparations for XR demonstrations in the frames of the H2020 project BIM-SPEED, scheduled for the autumn of 2022 in Varna.*

Keywords: *XR, AR, VR, MR, extended reality, augmented reality, virtual reality, mixed reality, Unity, CAD, BIM, FLIR, CH, cultural heritage, photogrammetry, thermal photogrammetry*

The cultural heritage building at the corner of the Dragoman and Bdin streets in the center of the city of Varna is one of the two Bulgarian demo sites included in the H2020 project BIM-SPEED (Harmonized Building Information Speedway for Energy-Efficient Renovation) for AR/VR demonstrations (5,10).

The building, cultural heritage, was designed in 1912 by the architect-engineer Joseph Hadzhistoyanov for the wholesaler Vasil Kojuharov (6, 9).

The extended reality (XR) visualizations could be used for presenting surveys, done in different time periods, variants of the projects for renovation, as well during or after the renovation activities, and can show the past condition of the same buildings.

Fig.1. *Showing the past condition by mobile AR*

The illustration on Fig. 1 is a collage, an example from the GDD (game design document), planning the mobile AR before developing the application. There are two variants of this image: the primary one showing on the screen the planned renovation at the real background of the building before the renovation, and the second one with the old view, shown by a smartphone at the real background of the renovated building. Other planned features that could be shown, are different details from the renovation (Fig.2), or different types of models (BIM (5); photogrammetric (6, 7, 8); 3D CAD with thermal texturing, using the 2D thermal scans (1, 2, 3); thermal photogrammetric, produced from both components of a thermal vision FLIR camera (1, 2, 4).

Fig. 2. *Showing a detail from the renovation by mobile AR*

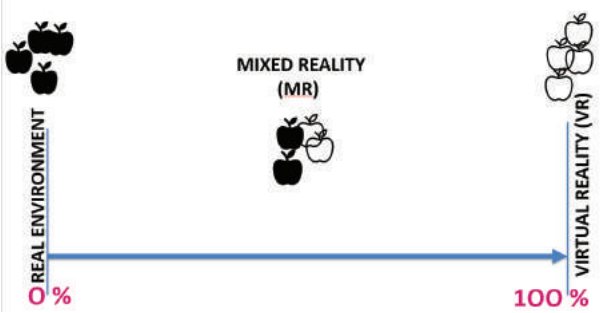

Fig. 3. *Reality, virtual reality (VR), and mixed reality (MR)*

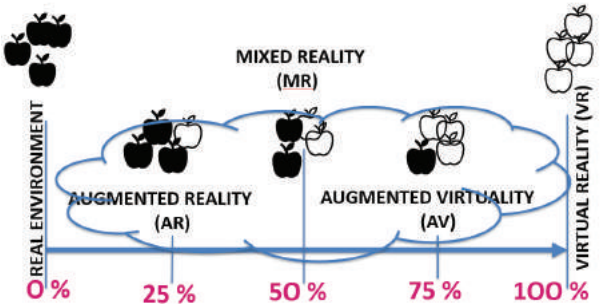

Fig. 4. *Augmented reality (AR) and augmented virtuality (AV)*

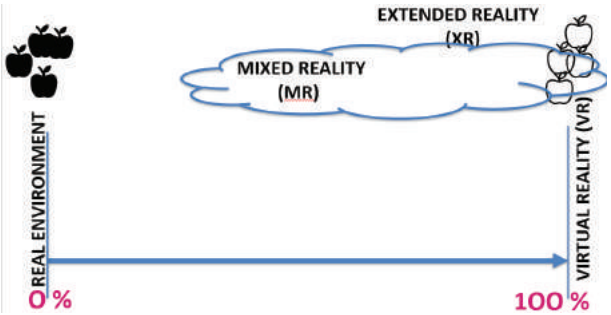

Fig. 5. *Mixed reality (MR) and extended reality (XR)*

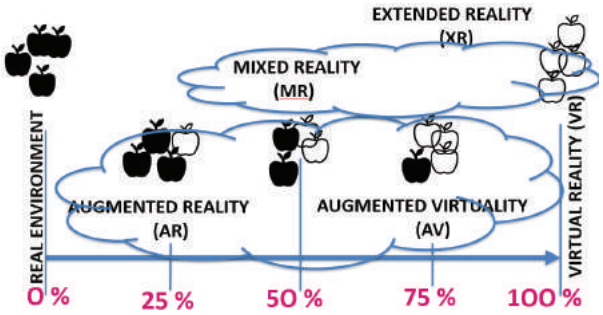

Fig. 6. *Full scheme of the extended reality (XR)*

Fig. 7. *Comparison of the facades of the building before and after renovation (cultural heritage project nomination 2019)*

There are different ways to demonstrate the differences before and after the renovation. For example, Fig. 7 shows the panels from the exhibition at the biennial in Constanta (Romania) of projects from Romania, Bulgaria, and Moldova, where the Bulgarian project of N. Stamatova and M. Hlebarova was nominated for a renovation of cultural heritage. Fig. 1, Fig. 8, and Fig.10 provide the same information, comparing the old and the new facades by means of augmented reality (AR).

What is behind the abbreviations AR, AV, MR, VR, and XR? The scheme on Fig.3 visually explains the place of mixed reality (MR) between the real world and the fully virtual world. The scheme on Fig.4 shows the "slider" from 0% to 100% and the fields of AR and augmented virtuality (AV). The meaning of XR as an umbrella covering MR and virtual reality (VR) is illustrated on Fig.5. The full picture of the interconnections between the AR, AV, VR, MR, and XR could be seen on the scheme on Fig. 6.

The work of Architectural Spies in 2021 on the BIM-SPEED demonstration site in Varna was testing three XR technologies. The first case study was a mobile AR, the second one was a VR with an Android smartphone in a VR box, and the third one was MR holograms.

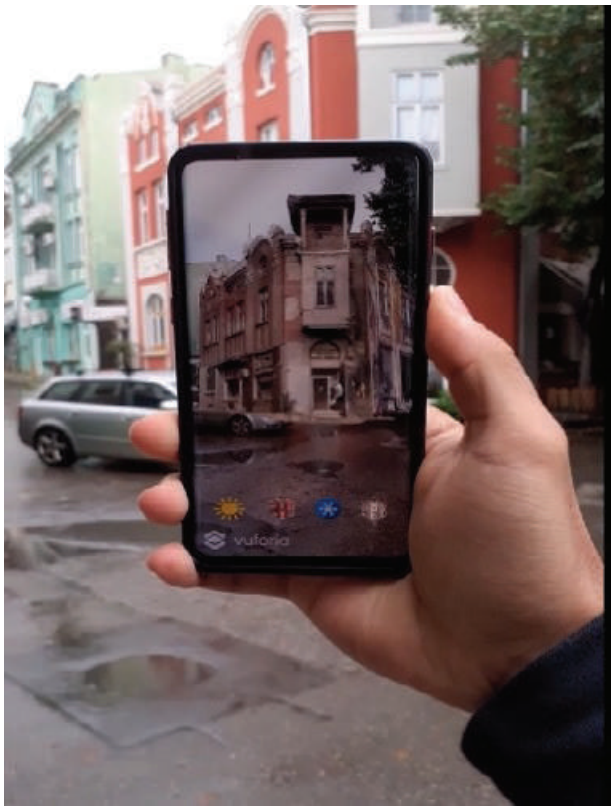

Fig. 8. *Mobile AR of 3D photogrammetric model of the building before the renovation*

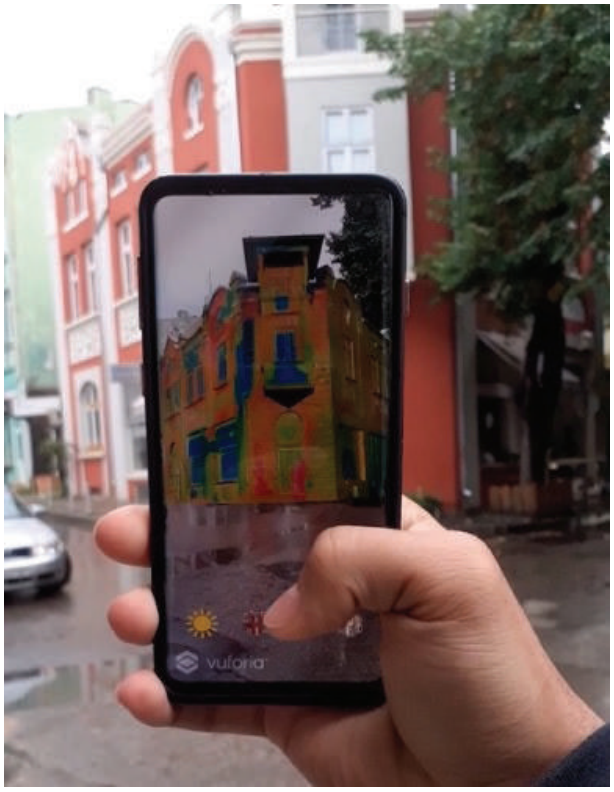

Fig. 9. *Mobile AR of the BIM model, textured by the 2D thermal scans from the thermal surveys*

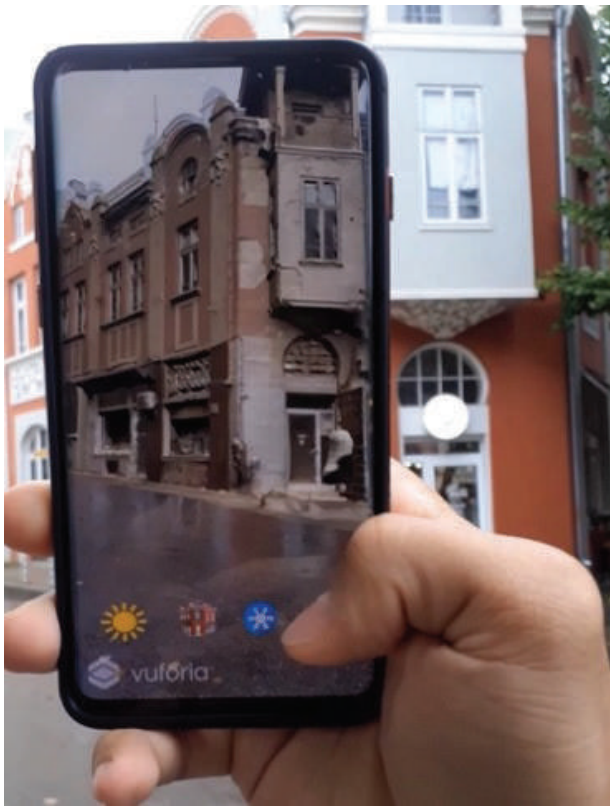

Fig. 10. *Mobile AR of 3D photogrammetric model of the building before the renovation*

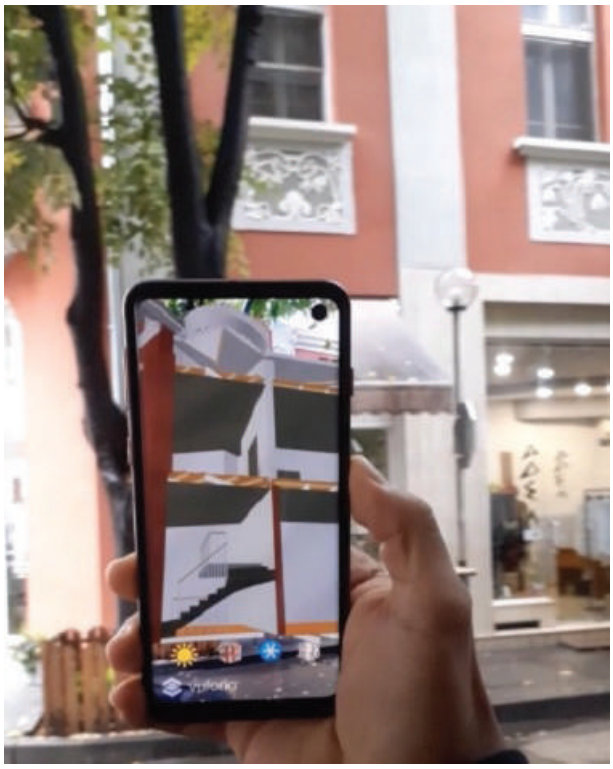

Fig. 11. *Mobile AR of a section of the BIM model of the building (virtually removed façade)*

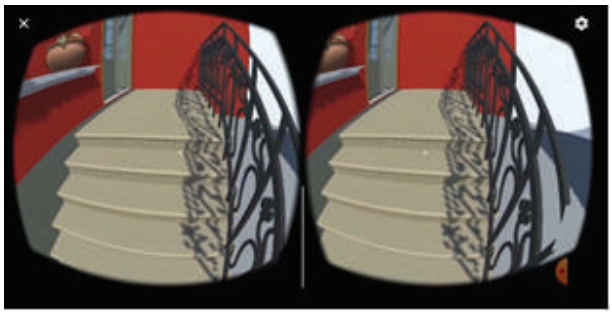

Fig. 10. *VR with an Android smartphone in a VR box*

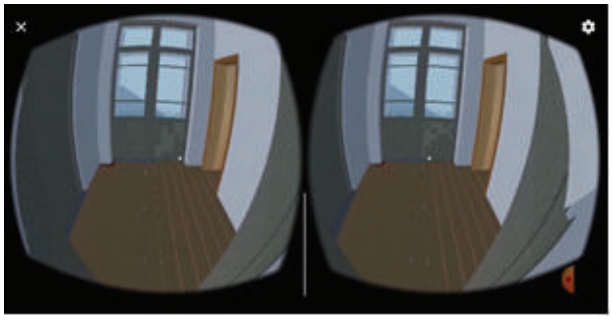

Fig. 11. *VR with an Android smartphone in a VR box*

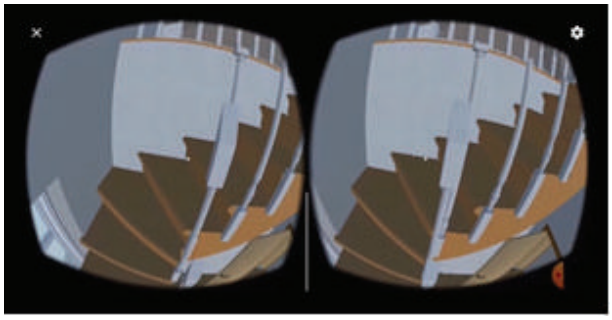

Fig. 12. *VR with an Android smartphone in a VR box*

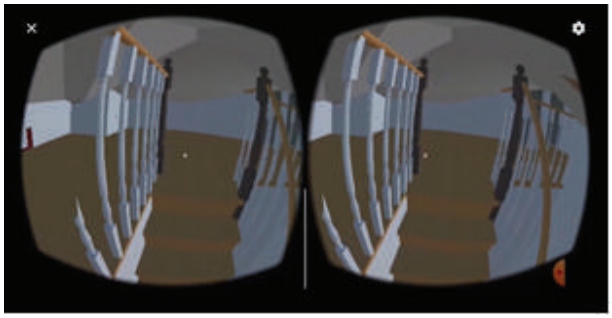

Fig. 13. *VR with an Android smartphone in a VR box*

Fig. 14. *VR with an Android smartphone in a VR box*

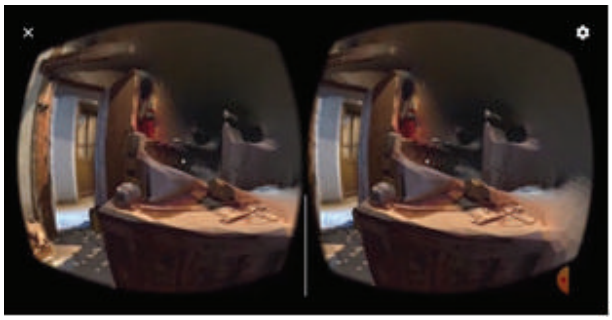

Fig. 15. *VR with an Android smartphone in a VR box*

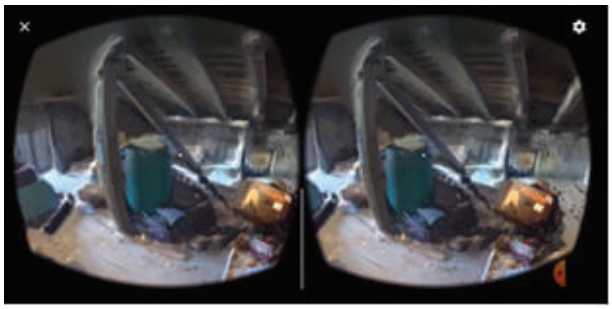

Fig. 16. *VR with an Android smartphone in a VR box*

Fig. 17. *VR with an Android smartphone in a VR box*

Fig. 18. *MR hologram of a scaled photogrammetric model of the building before the renovation*

Fig. 19. *MR hologram of a scaled BIM model of the building after the renovation*

Fig. 20. *MR hologram of a scaled BIM model, textured with the 2D thermal scans from a survey with a thermal vision FLIR camera*

The tests, shown in the first case study, mobile AR (Fig. 8–Fig. 11), and the second case study, VR with a smartphone in a VR box (Fig. 10–ig. 17), were done with a comparatively cheap Samsung A20 Android device. The BIM models of the building before and after the renovation (5), as well the 3D models produced by photogrammetry from terrestrial and aerial photos and videos (6–9), and the 3D models, textured with the 2D thermal scans (1–3), were imported to the game engine Unity. Vuforia was used for the recognition of the AR target (the existing building on-site). An interesting solution for the produced application for smartphones in VR boxes was the C# script for Unity written especially for this case study, giving the opportunity of changing the variants for observing. The view changes automatically after focusing the sight for some seconds. It was necessary because of the lack of controllers for the cheapest VR boxes.

The above shown models were used for the case study of producing holograms for MR device Microsoft HoloLens 2. Fig. 18 shows a scaled hologram of the photogrammetric model of the building before the renovation and Fig. 19—the BIM model after the renovation. Fig. 20 shows a scaled BIM model, textured with the 2D thermal scans from a survey with a thermal vision FLIR camera.

Here is the place to mention the most important of the specific technological features of MR. Despite the fact that this term theoretically relates to all XR production, shown between the 0% and 100% of the “slider”, illustrated on Fig.3, in practice it is used when the technology permits the so-called “occlusion”, i.e., when the hologram could be placed in a position between the existing objects. The AR technology is simpler, and the activated images always appear on the screen of the device at the front of the real environment. Microsoft HoloLens 2 permits parallel monitoring of the MR demonstration from another device (Fig. 21, Fig. 22).

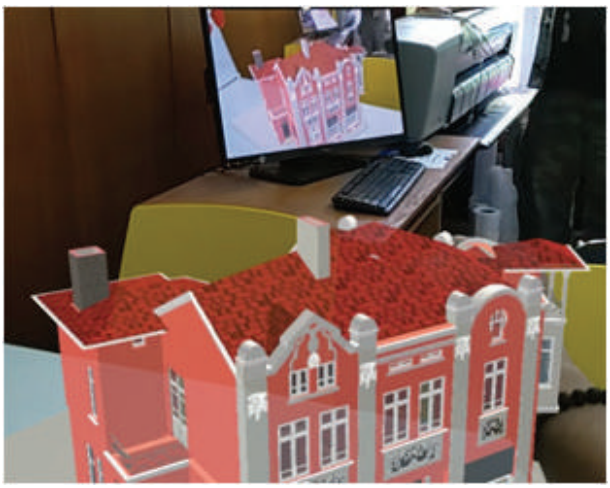

Fig. 21. *View from Microsoft HoloLens 2 on an MR hologram of a scaled BIM model, and the parallel monitoring on a desktop*

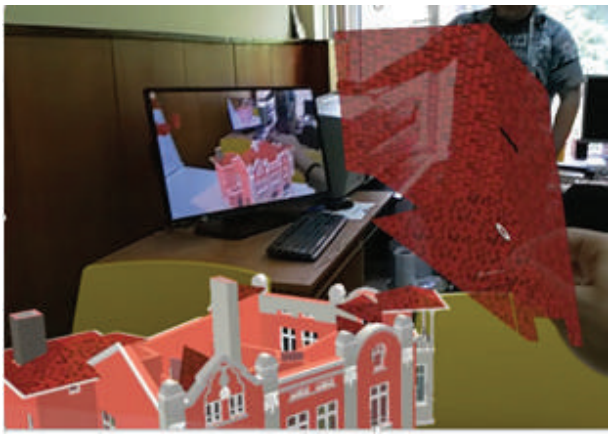

Fig. 22. *View from Microsoft HoloLens on an MR hologram in the moment of opening the roof and the parallel monitoring on a desktop*

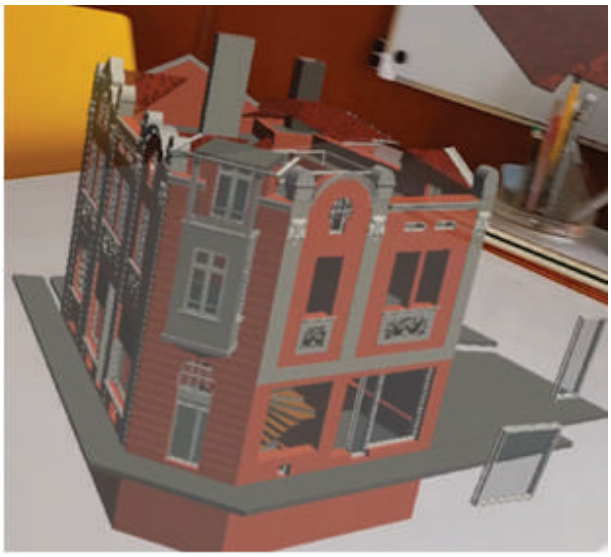

Fig. 23. *View from Microsoft HoloLens 2*

on an MR hologram of a scaled BIM model

As it is shown on Fig. 22–Fig. 26, the MR technology could show not only static holograms of 3D models, but allow different kinds of actions with them. In our third case study, moving different elements of the building was tested, for example, doors and windows (Fig. 23, Fig. 25), walls, floors, or roof (Fig. 22, Fig. 24).

Other interesting content was tested in the frames of the third case study: changing the scale from a scaled hologram (Fig. 19, Fig. 21–Fig. 25) to an interior view in real scale 1:1 (Fig. 27, Fig. 28, Fig. 29). All these views from the interior of the attic of the building on 28 Dragoman St were visible by Microsoft HoloLens 2. This is the same photogrammetric model of the interior produced by iPhone 12 Pro, shown in VR mode on (Fig. 14–Fig. 17). The feeling is realistic presence in the space of the attic, especially if the transparency of the device (Microsoft HoloLens 2) is regulated to its minimum level, i.e., like teleporting from our studio to the real building. It provoked a discussion on the XR terminology: is the visual experience with HoloLens with minimum transparency still MR, or should it be considered VR, because all the view from the surrounding environment is hidden? In other words, Microsoft HoloLens 2 could be used for showing the same objects, shown by VR devices without suffering from the dizziness caused by most of the VR devices.

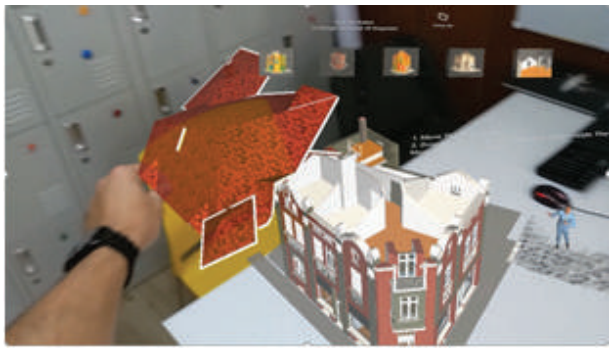

Fig. 24. *View from Microsoft HoloLens 2 during an action in the MR space*

Fig. 25. *View from Microsoft HoloLens 2 during an action in the MR space*

Fig. 26. *View from Microsoft HoloLens 2 during an action in the MR space*

Fig. 27. *View of a photogrammetric model in 1:1 scale by Microsoft HoloLens 2*

Fig. 28. *View of a photogrammetric model in 1:1 scale by Microsoft HoloLens 2*

Fig. 29. *View of a photogrammetric model in 1:1 scale by Microsoft HoloLens 2*

REFERENCES:

1. Ангелов, А., Перфанов, О., Фотограметрията като инструмент за анализ на техническото състояние на сгради и съоръжения, Ist Youth Scientific Conference with international participation „Design and Construction of Buildings and Facilities“, November 4-5, 2021, Sofia, Bulgaria ISSN 2738-7887 (online); ISSN 2738-7879 (CD-ROM)the the place of

2. Stamatova, N., Angelov. A., Volumetrization of 2D FLIR Thermo-scans, Xth International Scientific Conference on Architecture and Civil Engineering ArCivE 2021, 29 May 2021, Varna, Bulgaria, ArCivE ‘2021, Vol. 3 – 2021, ISSN 2535-0781, 2021

3.https://www.youtube.com/watch?v=s_2H-QJdOeg&t=13s Volumetrization Techniques Video-tutorial (part1), YouTube channel of Architectural Spies Ltd., 2021

4.https://www.youtube.com/watch?v=5T-PeTChrceU&t=10s Volumetrization Techniques Video-tutorial (part 2), YouTube channel of Architectural Spies Ltd., 2021

5. Stamatova,N., Vasilev,V., Angelov,A., Perfanov,O., Building Information Modeling (BIM) of Cultural Heritage. Case Study: 28, Dragoman Str., Varna, Bulgaria, Известия на Съюза на учените – Варна, Серия Културното наследство на Варна и Черноморския регион, ISSN: 1314-586X, 2020

6. Stamatova N., Digitization of Objects of Cultural Heritage of Varna, Produced in the Studio Architectural Spies in the Period 2013-2019, Известия на съюз на учените – Варна, ISSN: 1314-586X, 2019

7. https://www.youtube.com/

watch?v=qRyggv7P1H4&t=4s , Cultural Heritage Digitization, Varna, 2019, YouTube channel of Architectural Spies Ltd., 2019

8. Stamatova N., Preparation of 3D Models of Archaeological Sites, Buildings, Fragments and Details through Automatic Transformation of 2D Data. Examples of the Territory of the City of Varna. Use of the Method for Preparing a Database for Development of Software Applications for Augmented Reality, v.1, 2018 of the journal "Digitization of the Cultural-Historical Heritage", issue of the National Center of Digitization of the Balkans, Black Sea Region, and Caucasus, Sofia (ISBN-978-954-8405-69-0) and in the CD (IBSN-978-954-8405-70-6), 2018

9. https://www.varnaheritage.com/declared-nkc/zhilishchno-trgovska-sgrada-ul-dragoman-no28-g-ul-bdin

10. https://www.bim-speed.eu/en/demonstration-cases#2 Internet site of the project BIM-SPEED, Demonstration site Varna, Bulgaria

Contacts:

Nadya Stamatova, PhD, M.Arch.
orcid.org/0000-0002-5265-7958
nadya.stamatova@gmail.com

Antoni Angelov, M.Eng.
orcid.org/0000-0003-3458-4932
eng.antoniangelov@abv.bg

ДВЕ МЕДНИ МОНЕТИ НА ЖЕЧПОСПОЛИТА (XVII В.) ОТ ФОНДА НА ПМБД-1444

Невян Митев

Abstract: *Two copper coins of the Polish-Lithuanian Commonwealth from the 17th century were received in the collection of Park-Museum of Military Friendship–1444. Both of them are shillings and were minted during the reign of king John II Casimir Vasa (1648–1668).*

Of particular interest is the first specimen, which was struck twice, which is unequivocally indicated by the repetitions of the words in the inscriptions on both sides—on the obverse IOAN and on the reverse SOLI M. Moreover, during the second struck the core shifted and thus two identical circular inscriptions were formed, one below the other. The above-mentioned coins are also interesting from another point of view. In general, European copper coins are rare in the Bulgarian lands under Ottoman rule and up to now single specimens of these numismatic finds have been published. It is claimed that the two coins were discovered in the Varna region. This fact can serve as evidence of the trade contacts of the Ottoman state and this geographical area in particular with the Polish-Lithuanian Commonwealth. One of the coins is perforated, which speaks of its secondary use as jewelry.

These relatively rare for the Bulgarian lands examples of European coinage from the XVII century are interesting examples of numismatics, which complement the monetary scene of the Varna region during the Ottoman period.

Keywords: *coins, Polish-Lithuanian Commonwealth, Park-Museum of Military Friendship–1444, Varna*

Във фонда на Парк-музея на бойната дружба – 1444 г. постъпиха две медни монети на Жечпосполита от XVII век. И двете емисии са с номинал шилинг[1] и са отсечени по време на управлението на владетеля Ян II Казимир Ваза (1648–1668). По-долу давам описанието на монетите:

1. Л. Кръгов надпис: IOAN…REX
Бюст на владетеля в профил надясно.
О. Кръгов надпис: …SOLI M…
Литовският конник в ход на ляво.
AE; ПМБД – 1444 г., инв. № 51. Размери: Д. 15–16 мм. Т. 1,2 г. Монетата е продупчена и е двойно щампована (Обр. 1).

2. Л. Кръгов надпис: …CAS REX
Бюст на владетеля в профил надясно.
О. Кръгов надпис: …DVC LIT 16..
Литовският конник в ход на ляво.
AE; ПМБД – 1444 г., инв. № 53. Размери: Д. 15 мм. Т. 1,1 г. Състоянието на монетата не е добро (Обр. 2) (1).

Образец 1

Образец 2

Монетите на Полша и Литва, които

1 Този тип монети са познати в полската историография като Szeląg.

се откриват по българските земи, са едни от най-многобройните чужди екземпляри, циркулирали в Османската империя. Въпреки че след обединението на двете страни и сключването на Люблинската уния през 1569 г. те реално се превръщат в една държава, то всяка от тях обаче запазва своето индивидуално монетосечене. Това е ясно засвидетелствано както от надписите, така и от изображенията. Върху монетите на Полша се изобразява полският герб – орел с разперени криле, а върху емисиите на Литва – конник в ход наляво. Именно от втория тип са двете емисии, които се публикуват в настоящото изследване.

Поради лошата запазеност на монетите част от надписите не личат, изображенията са силно захабени и не може да се определи категорично в коя литовска монетарница са отсечени. От изключителен интерес е първият екземпляр (Обр. 1), който е ударен два пъти, за което недвусмислено говорят повторенията на думите в надписите от двете страни – на лицевата страна IOAN, а на опакото SOLI M. Даже при втория удар на опакото ядрото се е разместило и по този начин са се образували два едни и същи кръгови надписа, които са един под друг. Обнародваните тук образци са интересни и от друга гледна точка. Като цяло европейските медни и билонови монети се срещат рядко в българските земи под османската власт и към настоящия момент са публикувани единични екземпляри от тези нумизматични паметници (2). Една от основните причини за тази тенденция е, че монетите от мед „не били приемани при плащане на данъци и такси към държавното съкровище“ (3).

Информацията, с която разполагаме за местонамирането на двете монети, е най-общо Варненския регион. Този факт може да послужи като доказателство за търговските контакти, които е имала османската държава и конкретно този географски ареал с Жечпосполита. Една от монетите (Обр. 1) е продупчена, което говори за вторичната ѝ употреба като накит.

Тези сравнително редки за българските земи образци на европейското монетосечене от XVII век са интересни паметници на нумизматиката, които допълват монетната картина на Варненския регион през османската епоха.

Литература:

Standard catalogue of world coins. Seventeenth century 1601 – 1700. 4th edition. Ed. Bruce, C. et al. Krause publications 2008, p. 1159, KM#50.

Василев, Л. Два солида на град Рига под шведска власт от Пловдивско. – Реверс, 2, 2016, с. 27 – 30.

Кръстев, К. Монетни номинали в българските земи през XVI – XVII век. – Историкии, т. 10, Шумен, 2017, с. 77.

За контакти: д-р Невян Митев – директор на Парк-музей на бойната дружба – 1444 г., филиал на Националния военноисторически музей.

Тел. 0898644314

E-mail: nevyan_1986@abv.bg

ПАНИСОС, ПАНАСА, ЦАРЕ

Светослав Аджемлерски

ABSTRACT

In the period from the 5/4th century BC until the end of the 13th century, west of Tsarevtsi village in the Varna region, there was a fortified Roman road station named Panyssos, a fortress and city Panasa (Tsare). They were important sites for the Roman empire and for Bulgaria in the Middle ages. The architecture, the discovery of a huge amount of coins, crosses, and other finds says something very important about it. The lead stamps for the correspondence between the Byzantine emperors and Bulgarian tsars point towards the idea of a the existence of a government office of the highest level.

***Keywords**: settlement, fortress, city*

Интересът ми към римската пътна станция Панисос и античната и средновековна крепост и град Панаса (Царе) е от октомври 2013 г. Тогава ми бе възложено да напиша история на с. Царевци, Варненска област. Книгата е напълно готова и скоро ще бъде отпечатана. Темата е предизвикала вниманието на двадесетина специалисти, но засега по-обстойно и цялостно проучване не е публикувано.

Географски данни

Село Царевци е в Североизточна България, в центъра на Варненска област, в западната част на Община Аврен. Намира се в Султанското поле, разположено между Провадийското и Авренското плато. Отстои (по права линия, от център до център) на 14.8 км югоизточно от Провадия и на 30.2 км югозападно от Варна. По долината в средното течение на Провадийска река се образуват три тераси с надморска височина 10–12, 16–25 и 36–38 м. Върху първата тераса е разположено Царевци.

Преди векове, след Солницата, Провадийска река образува широка долина с изобилни води. С постепенното засушаване на климата водите на реката намаляват и се прибират в дъното на долината. Настъпилото по-късно постепенно понижение на сушата води до трансгресия на морските води в долината, които, установено по сондажни наблюдения, достигат до днешната низина между Синдел и Царевци. По такъв начин възниква дълбоко вдаден в сушата морски залив. Постепенно започва натрупване на пясък при неговото устие, носен от крайбрежните морски течения и прибоя. В резултат от това, заливът е откъснат от морето и се образува голямо закрито езеро, което, заради непрекъснат приток на вода от вливащите се в него реки, постепенно се превръща в сладководен басейн. Той е разкъсан на няколко части от наносните материали. Получава се ред от няколко езера, които първоначално са поне четири (1). Двете най-западни езера са затлачени от водите на Провадийска река и постепенно се превръщат в блата. Останките им са запазени до средата на XX век в низините около Тръстиково, Синдел и Царевци (2).

Според предания реките Провадийска и Камчия, както и блатата, в миналото са били плавателни, като са използвани за пренасяне на дървен материал (3). С прокарването на първия канал между Черно море и Варненското езеро през 1908 г., езерата, блатата и реките намаляват нивото си (4). След прокопаването на канал между Варненското и Гебедженското (Белославското) езера (1921–1923 г.) настъпват промени във флората и фауната (5).

Синделското (Султанското) блато обхваща части от землищата на селата

Бързица, Синдел, Султанци и Юнак (6). Дълбочината му достига до 5–6 м (7). Старите хора разказват, че то е било обрасло с ракита, папур и тръстика (камъш) с височина до 5 м. През лятото части от блатото пресъхват и хората от околните села водят там добитъка си на паша. При такива условия тук преди векове са живели хора. Изграждали са жилища, укрепления, пътища и мостове, обработвали са земята, ходели са на лов в горите и водните басейни. В миналото голяма част от територията на Царевци и околните селища е покрита с хубави гори, повечето от които са изсечени.

През XX век коритото на Провадийска река е коригирано по продължение на 71 км. В долното течение на левия ѝ приток, Манастирска (Житнишка) река (с дължина 17 км), също е правена корекция.

През пролетта на 1980 г. западно от Султанци (Царевци) се прави сондаж за търсене на нефтени залежи. Нефт не е открит, но през май 1980 г. бликват два минерални извора. Населението ги нарича Топлата вода. Лабораторните изследвания показват лековити свойства. Единият извор е с температура 60°C. Той е солен и е затворен. Другият е с температура 42°C, със сладка вода и е приспособен за къпане и пране (8). Възможно е изворите да са познати на хората през античността и Средновековието.

Античност

В периода от I до IV век бреговете на Провадийска река от Балтата (източно от Царевци) до жп спирка Житница са оживени от селища и махали (9). В м. Арпалъка, на 1.5 км източно от Царевци, има селище от II век пр. н. е. до средата на III век от н. е., когато е унищожено. В него се намират много рибарски тежести, което навежда мисълта, че в някои периоди е обитавано от рибари. Над м. Топлата вода, западно от Царевци, от I до III век има голямо селище (10).

На около 500 м северозападно, западно от м. Топлата вода (в землището на с. Житница) има следи от антично селище, обитавано в периода V век пр. н. е. – III век от н. е. Друго антично поселение е имало на 1.5 км източно от Житница, над старите речни тераси (11).

Южно от Царевци, между бившата жп спирка Бързица и Ахмак баир, е имало антично селище от римската епоха. Археологът Лъчезар Лазаров допуска, че това може да е римската пътна станция Панисос (12). Становището се подкрепя от Ара Маргос, Николай Митков, а отначало и от Карел Шкорпил. В това селище е открита бронзова статуетка на бог Меркурий с височина 11 см, с датировка – II до средата на III век (13). От същия обект е и бронзова култова пръчица с дължина 4.1 см (14). И двата предмета се съхраняват във фонда на ИМ – Дългопол.

Римски път

Два антични писмени извора дават информация за римския път Дуросторум (Силистра) – Марцианопол (Девня) – Анхиало (Поморие) и споменават пътната станция Панисос (Panyssos, Panusion). Това са Певтингеровата карта (Tabula Peutingeriana), съставена между втората половина на II век и IV век (15) и Карта на неизвестен автор от Равена, съставена към края на VII или в началото на VIII век (16).

Във фонда на РИМ – Варна се пазят няколко милиарни пътни колони от региона. Публикувани са от Милко Мирчев и са намерени в землищата на с. Марково (днес кв. „Повеляново" на град Девня), с. Кипра, с. Тополите, с. Горен чифлик и други. Последната колона е поставена на римския път между Марцианопол и Анхиало (Поморие). Тя маркира пътя между станциите Панисос и Скатре. Детайл от нея е открит през 1946 г. при прокарване на горски път на 5 км южно от с. Горен чифлик. Запазената част от надписа, изписан с латински букви, дава информация, че колоната е поставена при управлението на император Константин I (306–337) и тримата му синове. Мирчев я датира между 333 и 337 г. Подобни пътни колони вероятно са поставени и на останалите участъци на пътя от Марцианопол през Панисос и Скатре за Анхиало, включително и в землището на Царевци (17).

Укрепена римска пътна станция Панисос

Според изворите станция Панисос се намира на дванадесет римски мили (17.8 км) южно от Марцианопол, в района на река Панисос (Камчия). Преди години специалистите не успяват да определят категорично точното ѝ място. Посочват се антични обекти западно от Царевци (там, където Манастирска река се влива в Провадийска река), източно от бившата жп спирка Бързица, северно от с. Гроздьово, в м. Шарлана, намираща се в землището на с. Дъбравино (18).

В края на XIX век братя Шкорпил определят, че римската пътна станция Панисос е по брега на Провадийска река там, където в нея се влива Манастирска река (19).

Крепост и селище край Царевци

В района на Царевци през различни исторически периоди функционират десетина крепости. Това са: Петрион (Петрич, V–VI, XI–XV век) и в м. Кешишлика (V–VI и XIII–XIV век) в землището на Аврен; ранносредновековна, западно от Житница; Проват-Овеч (III–VII и XI–XVII век), източно от Провадия; край с. Чайка в м. Канарата има две малки крепости – тракийска и късноримска; антична, край Тутраканци, в м. Катранджия; южно от Петров дол, в м. Градище (IV–VI и XIII–XIV век); северозападно от Венчан (елинистична, римска, ранновизантийска и средновековна) и др. Съществена част от тази укрепителна система е и твърдината западно от Царевци.

На 1.7 км западно от центъра на Царевци, в м. Юртлука (Селището), южно от жп линията от спирка Житница за спирка Царевци и северозападно от мястото, където Манастирска (Житнишка) река се влива в Провадийска река, има останки от селище от Античността (V или IV век пр. н. е. – IV век от н. е.), Първата българска държава, византийското владичество и Втората българска държава, до последните години на XIII век (20).

Мястото е с надморската височина 11 м. То има следните GPS координати: 43°05’07” северна ширина и 27°32’59” източна дължина (21). Преди векове природните условия в района на Царевци са различни. Тогава има изобилни води – пълноводна река, блата и езера, много повече гори. Така природата предоставя на местното население възможности за препитание и отбрана от враговете.

Име на крепостта и селището

Късноантичното и средновековното название на крепостта и селището е Панаса (22). Старобългарското им име е Царе. То е записано в османски данъчен регистър от 1621–1622 г. Руси Стойков, който публикува документа, не успява да го локализира (23). По-късно това прави Ара Маргос (24). Проф. Александър Кузев също приема, че названието Царе е от Втората българска държава. Според него, когато в района се появяват мюсюлмани, те превеждат старото българско име на Султанлар (25).

Археологически находки

В резултат от работата на научни институции и впечатленията на местни хора, днес разполагаме с данни за основи на каменни стени, ров, вал, различни сгради, части от мраморни колони, римски път, фрагменти от керамика, непълна информация за няколко хиляди монети, части от оръжия, десетки печати и заготовки за тях, бронзови пръстени, много кръстове, битови предмети и др. Всички те информират за живота на хората тук през античността и средновековието.

Западно и северозападно от Царевци, в района на крепостта, се откриват голямо количество скитски стрели от V век пр. н. е. Те са с триръби върхове, някои са масивни, други – по-леки. Вероятно тук е имало голямо сражение (26).

Стойчо Христов от Бозвелийско (живее в Провадия) разказва, че е виждал мраморни колони без надписи между Бързица и Царевци. Те са били до Провадийска река, северно, на един км от железния мост за селскостопанските машини между двете села. Част от колона, открита при обработка на земите в м. Юртлука, е пренесена в стопанския двор на кооперация „Сеяч“ в с. Царевци.

Намират се голямо количество коланни апликации от X век. Вероятно тогава в Панаса

има производствен център за изработката им (27).

През 80-те г. на XX век и най-вече през 1987 г. във фонда на Исторически музей – Дългопол постъпват стотици метални предмети от „старобългарската крепост при с. Царевци" (формулировката е на Лъчезар Лазаров). Колегата Лазаров публикува повече от 50 от тях в научно издание (28). Ето и някои данни за по-интересните находки:

Медальон-амулет, бронз. Случайна находка. Размери: 2.25/3.05 см. Представлява излята, леко изпъкнала маска на човешко лице с ясно изразени монголоидни черти. Датировка – VII–IX век (29).

Фиг. 1. *Бронзов медальон-амулет. Крепост Царевци, ИМ – Дългопол*

Кръст, бронз. Случайна находка. Размери: 5.0/2.5 см. Горна половина от кръст-реликвиар, латински тип. Датировка: втората половина на IX – 30-те г. на XI век (30).

Кръст, бронз. Случайна находка. Размери: 5.0/2.3 см. Долна половина от двоен кръст, латински тип. Датировка: X век – 30-те г. на XI век (31).

Пръстен, бронз. Случайна находка. Размери: 2.5/0.55 см. Изцяло излята кръгла халка с пъпковиден израстък. Датировка: IX век – 80/90-те г. на XIII век (32).

Пръстен, бронз. Случайна находка. Размери: 2.1/1.9/1.1 см. Халката е с елипсовиден отвор и полукръгло сечение. Датировка: X век – 80/90-те г. на XIII век (33).

Пръстен, бронз. Случайна находка. Размери: 2.3/1.8/1.9 см с плочка 1.8/1.9 см. Масивен, цялостно излят, халката е с елипсовиден отвор и сечение, с пъпковиден издатък отдолу. Датировка: според характера на крепостта, до 80/90-те г. на XIII век (?) (34).

В Панаса и около крепостта са намерени много кръстове – енколпиони и единични кръстове от X век (35). Край Панаса излизат бронзови (и поне един сребърен) енколпиони от X–XII век, части от оръжия и селскостопански сечива от времето на византийското владичество и други периоди (36).

Монети

По сведения на колекционер, в землището на с. Царевци са открити сребърни монети с нисък номинал от средата на VI в. пр. н. е., сечени по времето на лидийския цар Крез (556–541) (37).

На 200–300 м от м. Топлата вода, западно от Царевци е намерена находка от около 20 тетрадрахми на Филип II Македонски (359–336). Съхранява се в частна колекция (38).

Край Панисос се откриват множество римски монети от I–IV век (денари и антониани), включително и доста монети от Константин I Велики (306–337) (39).

От землището на Царевци произхожда съкровище от около 100 колониални римски монети с по два образа на аверса, 3–4 силно износени сестерции и няколко колониални монети с по един образ на лицевата страна. Находката е разпръсната в различни колекции и не е публикувана (40).

Също до м. Топлата вода е открита находка от 2000 колониални монети с двуглав образ предимно от Марцианопол (Девня), Одесос (Варна), Анхиало (Поморие) и Месемврия (Несебър). Съкровището включва 50 сестерции на различни императори в недобро състояние и 10 медальона от Одесос и други градове (41).

През есента на 2003 г. иманяр изкопава от селището край крепостта 800 монети от IV век. Според Николай Митков на това място са открити общо около 2000–3000 антични монети. Вероятно се касае за жертвена яма или светилище (42).

Прави впечатление, че в района на крепостта западно от Царевци са намерени голямо количество монети от VII век, като най-много са сечени при управлението на византийския император Константин IV Погонат (668–885) (43). На 800–1000 м, северозападно от крепостта, в посока към с. Житница, е изкопана сребърна монета (хексаграм), също от Константин IV (44).

В Панаса и в непосредствена близост са открити минимум три броя златни монети на византийските съимператори Константин VII Порфирогенит (913–959) и Роман Лакапин (920–944) (45), златна монета (тетратерон) на император Никифор II Фока (963–969) (46), единични златни солиди от Йоан Цимисхий (969–976) (47), златни монети на император Василий II Македонец (976–1025) (48), сребърни коруби на Константин IX Мономах (1042–1055) (49).

Нумизматът д-р Невян Митев от Парк-музей Владислав III Ягелончик – Варна публикува колективна находка от монети, намерени в крепостта западно от Царевци. Това са осем медни корубести монети от третата четвърт на XIII век. Сечени са при управлението на цар Константин Тих Асен (1257–1277). Всички са от първия тип на медното монетосечене на този владетел. Съхраняват се в частна колекция (50).

Във фонда на ИМ – Дългопол Лъчезар Лазаров е определил и инвентирал 71 антични и средновековни монети от землището на с. Царевци (51). Това са:

Анонимни фолиси – 13 бр. От тях: клас А 2 – 2 бр.; клас В – 8 бр.; клас С – 3 бр.

Монети на: император Маврикий Тиберий (582–602) – 1 бр.; император Роман I Лакапин (920–944) (?) – 1 бр.; цар Мицо Асен (1256–1263) – 1 бр.; цар Константин Тих Асен (1257–1277) – 1 бр.; деспот Яков Светослав (?–1275) – 1 бр.; Иконийски султанат (?) (Иконион, Коня, Турция) – 1 бр.; деспот Мануил Комнин Дука (1230–1237) – 2 бр. От тях: тип С – 1 бр.; тип F – 1 бр.; деспот Йоан Комнин Дука (1237–1244) – 3 бр. От тях: тип А (?) – 1 бр.; тип F (?) – 1 бр.; тип Р – 1 бр.

Български средновековни имитации – 20 бр. От тях: тип А – 6 бр.; тип В – 1 бр.; тип С – 13 бр.

Латинска империя (1204–1261), имитации – 24 бр. От тях: тип А – 13 бр.; тип С – 1 бр.; тип D – 4 бр. тип D или Е – 1 бр.; тип G – 1 бр.; тип Н – 1 бр.; тип R – 2 бр.; тип О – 1 бр.

Други – 3 бр. От тях: неопределена – 1 бр.; непрочетена (по невнимание) – 1 бр.; монета (?) – 1 бр.

Печати

По сведения на местни хора, в землището на Царевци са намерени 50–60 оловни печати (моливдовули) за скрепяне на кореспонденция през средновековието. Сред най-интересните от тях са:

Оловен печат на император Константин IV Погонат (668–685). Намерен е на 500 м западно от м. Топлата вода, в посока към с. Житница. Иконографията определя, че печатът е от периода на едноличното управление на този владетел (681–685). Веселин Пантелеев, който публикува находката, допуска, че получателят на писмото е кан Аспарух или някой знатен византиец. Това е първият публикуван печат от този владетел, открит в българските земи. Съхранява се в частна колекция (52).

Фиг. 2. *Оловен печат на император Константин IV Погонат (668-685), намерен западно от Царевци*

Оловен печат на цар Симеон I Велики (893–927). Намерен е през 2006 г. в крепостта Панаса, заедно с печат на император Василий II Македонец. Двама ерудирани специалисти определят, че е отсечен в периода юни 913 – февруари 914 г. Предстои научната му публикация от изявен специалист. Съхранява се в частна колекция.

Фиг. **3.** *Оловен печат на Симеон Велики (893-927), намерен западно от Царевци*

Друг печат на Симеон I от княжеския му период е намерен през 1986 г. при редовни археологически разкопки на малко повече от 20 км западно от Царевци, в Старобългарския манастир край с. Равна. Публикуван е от ст. н. с. д-р Павел Георгиев (53).

Оловен печат на цар Петър I (827–970) и царица Мария (Ирина) Лакапина. Намерен е през 2000 г. североизточно от крепостта, на 70–80 м южно от жп линия Житница – Царевци, на около 200 м северозападно от сградите в чифлика на Риза бей. Той е открит заедно с други материали – колонни апликации и кръстове от X век. Не е публикуван. Продаден е преди две десетилетия, липсва снимка (54). Друг печат на цар Петър I е намерен през 2004 г. на десетина км източно от Царевци, на 1 км южно от Аврен в посока Садово, под скалния манастир в м. Кешишлика (55).

Оловен печат на император Василий II Македонец (Българоубиец, 976–1025). Намерен е през 2006 г. в крепостта Панаса (м. Юртлука) западно от Царевци, заедно с печат цар Симеон I Велики. Съхранява се в частна колекция (56). Публикуван е от е проф. Иван Йорданов (57).

Фиг. **4.** *Оловен печат на Василий II Македонец (976-1025), намерен западно от Царевци*

В крепостта на с. Царевци и около нея излизат 15–20 заготовки (ядра) за византийски печати. Те са с малки размери. Възможно е в дълбочина да има и други (58).

Крепостта и селището западно от днешното Царевци са разграбени и опожарени в средата на X*I *век и в края на X*III *век. След татарските нашествия от края на XIII век няма археологически находки (59).

В последните 15 г. е налице засилен интерес за изследване на археологическите останки в землището на с. Царевци, особено на крепостта западно от селото и селището край нея. Първият специалист, който постави на дневен ред въпроса за проучване твърдината край Царевци, бе Лъчезар Лазаров (1955–2011), уредник в ИМ – Дългопол, археолог и нумизмат на високо професионално ниво. През 2009 г. заедно с Павел Георгиев, завеждащ Филиала на Националния археологически институт с музей (НАИМ) в Шумен, се провежда обход на района западно от с. Царевци. Преждевременната смърт на Лазаров не му даде възможност да проведе археологически разкопки на обекта.

През ноември 2012 г. специалисти от НАИМ – София и музеите във Варна и Провадия, ръководени от н. с. Петър Лещаков, правят обход по трасето за строеж на газопровода „Южен поток", който е проектиран да преминава през землището на с. Царевци. По евентуалния газопровод и около него в района на селото археолозите отбелязват наличие на няколко обекта – селище и две групи надгробни могили (60).

Ето какво е записано в отчета:

„Обект 7068. По описания на Карел Шкорпил на десния бряг на Манастирска река при вливането ѝ в Провадийска река има средновековна крепост. Разположена е на висока речна тераса с южно, югоизточно изложение, непосредствено югозападно от р. Манастирска (Житнишка) и североизточно от Провадийска река. Попада в обработваеми земи. През западната и южната периферия на твърдината преминава черен път. Дължината на обекта в посока северозапад-югоизток е около 683 м, а североизток-югозапад – около 405 м. По повърхността е регистрирана висока концентрация на керамични фрагменти работени на колело, строителна керамика, ломени камъни, парчета добре обработени мраморни късове и отделни парчета мазилки. Керамичните парчета се отнасят към различни епохи – няколко фрагмента от късна бронзова епоха (?); 1–2 парчета от късножелязната епоха; римска епоха (III–IV век); ранна Византия (VI–VII век); ранно средновековие (IX–XI век); средновековие (XI–XIII век), един фрагмент от XIV век. Някои от керамичните детайли от XII–XIII век са внос от Константинопол. Керамичните фрагменти от средновековието се откриват предимно върху високата част на речната тераса. В нея, от южната страна, е констатирано наличие на няколко по-издигнати места, покрити с камъни. Възможно е те да маркират крепостна стена или кули. Във високата североизточна част на терасата са открити над 10 фрагмента добре обработени мраморни късове, ползвани вероятно за подова настилка. Керамичните парчета, свързани с по-ранните епохи, се откриват предимно по югоизточните склонове на речната тераса" (61).

В заключение, в отчета се казва: „Западно, северозападно от Царевци е регистрирано селище – един от най-големите обекти (№ 7068 в Археологическата карта на България) в района. То заема площ около 200 дка. Събраните материали свидетелстват за обитаване от бронзовата епоха до средновековието. Не е изключено през средните векове да функционира като град. Върху цифрова ортофото карта, изготвена през 2006–2007 г., личат следи от два вписани правоъгълника. Външният е с площ около 100 дка, а вътрешният – около 13 дка. Вероятно те маркират укрепителните съоръжения, обезличени от селскостопанската обработка на терена. По високият статус на обекта се подкрепя и от голямото количество вносна византийска керамика. Свидетелство за наличието на представителна обществена сграда (църква?) са откритите голям брой мраморни плочки от подова настилка" (62).

В началото на октомври 2013 г. специалисти от Националния археологически институт с музей и музеите от Варна, Провадия и Дългопол, ръководени от ст. н. с. д-р Павел Георгиев, издирват археологически структури около античното и средновековно укрепено селище в землището на Царевци. Проучването обхваща землищата на седем села: Аврен, Дъбравино, Падина, Тръстиково, Синдел, Царевци и Юнак. Център на издирванията е землището на с. Царевци. Новооткритите обекти допълват резултатите от извършеното през 2012 г. проучване по трасето на газопровода „Южен поток" (63).

В доклада на експедицията се потвърждава, че обект 001/7068 е със следи от обитаване от бронзовата и късножелязната епохи до края на XIII век. Налице са предпоставки да бъде прието изказаното през 1892 г. от братя Шкорпил мнение, че тук се намира римската пътна станция Панисос (64), а и късноантичният град Панаса, който продължава своето съществуване и през Средновековието (65).

Проучено е и трасето на римския път, който свързва Марцианопол с разположената на 12 римски мили (17,8 км) пътна станция Панисос (обекти 009 и 012). Възможно е тази отсечка да е и част от пътя от Одесос на запад. Трасето е предимно в обработваеми земи, като

настилката е напълно разрушена. Следи от чакъл, баластра и плочести камъни се виждат в местностите Провадийски път, Българските лозя и Ачмите на североизток, по посока на яз. „Тръстиково". Ширината на полосата от останки се колебае от 10–12 до 20–22 м (66).

В ранната есен на 2016 г. (11–15 октомври) се провежда поредно теренно обхождане и замервания в землището на Царевци. Участват специалисти от НАИМ – София и техни колеги от Германския археологически институт и Институтът по праистория към университета в Хайделберг, Германия. Проучванията са съсредоточени върху терена в м. Юртлука, западно от Царевци. Ръководители на експедицията са: ст. н. с. д-р Павел Георгиев от Филиала на НАИМ – Шумен и Петър Лещаков от НАИМ – София. Изследването е извършено посредством 16-сензорен магнитометър „MX V-2", собственост на Германския археологически институт. Автори на анализа на магнитограмата са Райнер Комп и Лукас Голдман.

Следват цитати от отчета на експедицията до НАИМ – София: „Целта на изследването е пълно геомагнитно проучване на площта, върху която се намират останките на укреплението (пътната станция). … Изследвана е площ от 260 дка, която обхваща цялото укрепление, както и прилежащата към него част на север, изток и югоизток, с останки вероятно от неукрепено селище.

Регистрираното е солидно външно укрепление с правоъгълна форма издължена по оста север-юг (с отклонение 16 градуса в посока северозапад-югоизток), което затваря значителна площ – около 86 дка. Ясно се проследяват аномалии, свързани със северната, източната и частично южната стени. Западната стена вероятно е обезличена при обработката на земята. Пред укреплението е установен ров с размери 360 х 290 м. Разграничени са местата на два входа – северен и южен. Вътрешността е слабо наситена с аномалии.

В североизточната част ясно се очертава вътрешна крепост с правоъгълна, издължена по оста изток-запад форма (с отклонение 12 градуса в посока североизток-югозапад) и размери 122 х 82 м, чиято източна стена съвпада с тази на външното укрепление. Площта ѝ е около 12 дка. Дебелината на крепостната стена достига до 2.5 м. Вероятно е изградена от каменни блокове, част от които продължават да се изваждат при механизираната обработка на земеделската земя. При североизточния и югоизточния ъгъл са разграничени кули, вероятно с кръгла форма. Прекъсване на северната стена е индикация за предполагаемия вход. Слабо разграничима, успоредна на стената линейна аномалия, позволява да смятаме, че това укрепление също е било оградено от ров. Във вътрешността на фортификацията се наблюдават голям брой аномалии, свидетелстващи за плътно застрояване. Отклонението от географските посоки и в двете укрепления е сходно, което предполага едновременното им функциониране. На този предварителен етап, изграждането им по-скоро може да се отнесе към късната античност, но не е изключен и ранносредновековният им произход.

Източно от югоизточния ъгъл на укреплението са регистрирани следи от две правоъгълни постройки. И двете са с издължена правоъгълна форма (80–90 м по оста), едната е ориентирана изток-запад, а другата – север-юг. Западната структура нарушава отбранителния ров на голямото укрепление и вероятно се отнася към Средновековието. Изолирани аномалии с кръгла или елипсовидна форма, маркиращи ями, свързани с по-ранните етапи на обитаване, са регистрирани на юг и югоизток от външното укрепление.

Резултатите от геомагнитното проучване предоставят отлични възможности за провеждане на целеви проучвания с ограничен обхват за установяване на структурата и хронологията на късноантичното укрепление, както и на установените над него останки от голямо средновековно селище или град, които от събраните по повърхността битова и строителна керамика и находки са съществували до към XIII век" (67).

Животът в Царе продължава и през османската епоха. То е обитавано от XV до началото (или средата?) на XVIII век (68). Нарича се Хас, Хас кьой (69).

Днес западно от Царевци има местност Хас кьой. За нея и селището пишат проф.

Константин Иречек (70) и Георги Медждeлиев (71). Названието произлиза от „has" (тур.) – свойствен, присъщ, специален, чист; императорски, султански (72). Освен това „Хас" означава ленно владение в Османската империя с годишен доход над 100 000 акчета (73).

По предания, хората от Царевци и Синдел знаят, че жителите на Хас кьой се установяват в техните села. Те разказват, че от Хас кьой са пренасяни римски тухли (тънки и гладки). След освобождението от османско владичество от тях те си правят комини за паянтовите къщи (74).

През есента на 2021 г. екип на телевизия „Скат" – офис Варна, направи документален филм за римската пътна станция Панисос, крепостта и селището западно от Царевци. Заснето бе мястото, днес обработваеми земи, находки от обекта, съхранявани в музеи и частни колекции – монети, пръстени, кръстове, императорски и царски печати и други предмети. Пред камера, ст. н. с. д-р Павел Георгиев говори за „Царев град край Царевци".

Несъмнено в миналото, при други природни условия, Панисос-Панаса-Царе е важна пътна станция, крепост и град от Античността и средновековието за Римската империя, държавата на ромеите и Средновековна България. Архитектурата, забелязана чрез нови научни методи и техника, огромното количество монети, пръстени, кръстове и други артефакти, говорят за нещо значимо. Печатите навеждат на мисълта за наличие на държавна канцелария от най-високо ниво. Разбира се, предстоящите сондажни проучвания и евентуалните археологически разкопки могат да предоставят по-обилна светлина за миналото на обекта.

Книгопис:

Георгиев и др. 2014 = Павел Георгиев, Петър Лещаков, Игор Лазаренко, Николай Христов, Илиян Илиев, Йорданка Илиева. Издирвания на археологически обекти в община Аврен. – В: Археологически открития и разкопки през 2013 г. С., 2014, с. 616–619.

Георгиев и др. 2017 = Павел Георгиев, Петър Лещаков, Мария Иванова, Райнер Комп, Инго Петри, Калин Димитров. Геомагнитно проучване на многослоен обект в местността Юртлука, землище на с. Царевци, община Аврен. – В: Археологически открития и разкопки през 2016 г. С., 2017, с. 739–741.

Лазаров 2001 = Лъчезар Лазаров. Исторически музей – Дългопол. Древен бронз (каталог). В., 180 с.

Лещаков и др. 2013 = Петър Лещаков, Игор Лазаренко, Николай Христов, Галина Самичкова, Йоана Паринова, Йорданка Илиева. Теренно археологическо издирване по трасето на газопровод „Южен поток". Сектор 7. – В: Археологически открития и разкопки през 2012 г. С., 2013, с. 600–602.

Мавродиева 1999 = Анка Мавродиева. История на Синдел. В., 200 с.

Маргос 1978 = Ара Маргос. За идентифицирането на някои селища … – ИНМВ, т. XIV/XXIX, с. 181.

Маргос 1987 = Ара Маргос. Варненските езера. С., 64 с.

ЛИБИ 1958 = Латински извори за българската история I. С.

Стойков 1964 = Руси Стойков. Български селища – ИДА, т. 8, с. 151–164.

К. и Х. Шкорпил 1892 = Карел и Херман Шкорпил. Североизточна България в географическо и археологическо отношение. – В: Сб. Народни умотворения и книжнина, т. VIII. С., с. 3–83.

Литература:

1. **Ара Маргос**. Варнен**ските езера. С., 1987, с. 7–8.**
2. **Пак там**, с. 8.
3. **Мавродиева 1999**, с. 17.
4. **Мавродиева 1999**, с. 17; **Маргос 1987**, с. 5.
5. **Мавродиева 1999**, с. 18–19; **Маргос 1987**, с. 5.
6. Мавродиева 1999, с. 17.
7. Пак там, с. 19.
8. Инф. Марийка Николова от с. Царевци.

9–11. Инф. Николай Митков от Провадия.

12, 13. Лазаров 2001, с. 46.

14. Пак там, с. 50.
15. ЛИБИ **1958**, с. 26.
16. Пак там, с. 394.
17. Милко Мирчев. Латински епиграфски

паметници …. – ИВАД, IX, с. 73.

18. Коста Стоянов. Дъбравино в миналото. С., 1984, с. ?.

19. К. и Х. Шкорпил 1892.

20. Инф. Лъчезар Лазаров, Николай Митков.

21. Инф. Петър Лещаков, НАИМ – София.

22. Георгиев и др. 2014, с. 616.

23. Руси Стойков **1964**, с. 151, 164.

24. Маргос **1978**, с. 181.

25. Александър Кузев. Две селски грънчарски пещи от XVII–XVIII век. – ИНМВ, 19 (34), с. 129–130.

26, 27. Инф. Николай Митков.

28. Лазаров 2001.

29, 30. Пак там, с. 68.

31. Пак там, с. 69.

32, 33. Пак там, с. 73.

34. Пак там, с. 74.

35. Инф. Николай Митков.

36. Инф. Пламен Лазаров от Синдел и Провадия.

37. Инф. Николай Митков.

38, 39. Инф. Пламен Лазаров.

40. Лъчезар Лазаров. Циркулация и трезониране … – В: Нумизматични изследвания 3–4, 96. С., 1996, с. 25.

41. Инф. Пламен Лазаров.

42–44. Инф. Николай Митков.

45. Инф. Пламен Лазаров, Николай Митков.

46. Инф. Николай Митков.

47. Инф. Пламен Лазаров.

48. Инф. Николай Митков.

49. Инф. Пламен Лазаров.

50. Невян Митев. Колективна находка …. – ИНМВ, т. LX–LXI, с. 363–369.

51. Благодаря на Илиян Илиев, уредник в ИМ – Дългопол за предоставената информация.

52. Веселин Пантелеев. Три византийски императорски печата от VI–VII век. ACTA MUSEI VARNAENSIS VII-2. – В: Нумизматични, сфрагистични и епиграфски приноси … В., 2008, с. 71–76.

53. Павел Георгиев. Новооткрит печат на княз Симеон. – МПК, 4/1986, с. 13–16; Павел Георгиев. Оловни печати от манастира при Равна, Провадийско. – ИНМВ, 26 (41), 1990, с. 103.

54. Инф. Николай Митков.

55, 56. Инф. Пламен Лазаров.

57. Corpus of Byzantine Seals from Bulgaria, vol. 3, part Fne. Edited by Ivan Yordanov. Sofia, …, p. 95, Nr. 103.

58, 59. Инф. Николай Митков.

60–62. ***Лещаков и др***. **2013**.

63. ***Георгиев и др***. **2014**, с. 616–618.

64. К. и Х. Шкорпил 1892.

65. Георгиев и др. 2014.

66. ***Георгиев и др***. **2014**, с. 616–618.

67. ***Георгиев и др***. **2017**, с. 739–741.

68. Инф. **Николай Митков**.

69. **Руси Стойков 1964**, с. 108. **Маргос1978**, с. 181.

70. Константин Иречек. Пътувания по България. С., 1974, с. 917.

71. Георги Медждeлиев. Село край Провадийска река. – Народно дело, ??, 1982.

72. Михаил Янчев. Турско-български речник. С., 1992, с. 154.

73. Извори за Българската история т. XXVI. Турски извори за българската история, т. VII. С., 1986, с. 451.

74. Мавродиева 1999, с. 24.

Светослав Аджемлерски
Исторически музей – Провадия
Тел. 0879/838-656. adjemlerski@abv.bg